

I. A. VITVER

**KAPITALISTLIKE
RIIKIDE
MAJANDUSGEOGRAAFIA**

II OSA

KESKKOOLI 9. KLASSILE

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

I. A. VITVER

KAPITALISTLIKE RIIKIDE
MAJANDUSGEOGRAAFIA

II OSA

SUNDEKSEMPLAR

KESKKOOLI IX KLASSILE

~~3145~~

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

TALLINN 1948

2

A-16688

AMEERIKA.

PÕHJA-AMEERIKA ÜHENDRIIGID (USA).

Põhja-Ameerika Ühendriigid (lühendatult USA) asetsevad Põhja-Ameerika lõunapoolses osas, 25° ja 49° p.-l. vahel.

Oma pindalalt on USA suurimaid riike maakeral. Ta territoorium on 7 839 000 km², arvestamata eraldi seisvat Alaska t (1 519 000 km²). USA on märksa suurem kui kogu kapitalistlik Euroopa, kuid siiski on ta 3 korda väiksem NSV Liidu territooriumist. Suurim ulatus on idast läände — 4500 km, põhjast lõunasse on 2700 km. Kui arvestada, et USA võistlejad territooriumi suuruselt — Kanada, Austraalia riikide liit, Hiina ja Brasiilia — valdavad tohutu suuri maa-alasid, mis on eriti raskesti asustatavad (arktilised maad, kõrbed, troopilised metsad), siis seisab USA asustamiseks kõlbliku territooriumi suuruselt teisel kohal NSV Liidu kõrval.

Rahvastikku on USA-s 140 milj. inimest (neljas koht maailmas Hiina, India ja NSV Liidu järel). USA on kodanlik-föderatiivne vabariik; ta jaguneb 48 iseseisvaks osariigiks. Pealinn on Washington¹ erilise piirkonnana, mis ei kuulu ühtegi osariiki.

---

¹ Tuleb meeles pidada, et Washingtoni linn ja Washingtoni osariik on vastupidistel USA servadel: linn äärmises idas ja osariik äärmises läänes.

LOODUSLIKUD TINGIMUSED.

Piirid, rannajoon. Ulatudes Atlandi ookeanilt Vaikse ookeanini, piirneb USA põhjas Briti dominiooni Kanadaga, lõunas Mehhikoga; ülejäänud osa USA lõunapiirist külgneb Kariibi mere Mehhiko lahega. Tähelepandavamad looduslikud piirid on Suur Järvistu Kanada piiril ja Rio Grande del Norte („Suur Põhja-jõgi“) Mehhiko piiril. Kanada piiri lääneosa kulgeb leppelise sirgjoonena (49° p.-l.).

Oma kujult on USA massiivne nõrgalt liigestatud nelinurk. Tal on ainult üks tublisti väljaulatuv poolsaar — Florida. Sügavalt mandrisesse tungivaid merelahti ei ole. Kuid Atlandi rannik erineb tähelepandavalt peene liigestusega ning siin on palju laevasõiduks sobivaid lahti ja lõukaid (tähtsamad neist on Chesapeake'i laht, Massachusetts'i laht, Hudsoni jõesuue, Delaware'i jõesuue). Mehhiko rannik on laevasõiduks vähem kõlblik rannikulähedase madaluse või rannikul asuvate suurearvuliste soode tõttu; suurim tähtsus laevandusele on siin Mississipi jõesuudmel. Mississipi on USA peajõgi. Vaikse ookeani rannik on vähe liigestatud ja järsk; soodsaid lahti on siin ainult kolmes kohas: Puget Sund'i laht Kanada piiri lähedal (üks parimaid looduslikke sadamaid maailmas, suuteline mahutama kogu maailma laevastikud), Columbia jõesuue ja San Francisco laht.

Pinnaehitus. USA pinnaehitust võib viia väga lihtsale skeemile: idas on Apalatši mäestik ja kitsas Atlandi ranniku madalik, läänes Kordiljeeride kurdmäestik; nende vahel levib määratu suur Kesk-tasandik (Mississipi jõgikond).

Apalatši mäestik on tugevasti murenenud ja kulu nud vana mäesüsteem, ilma teravamalt välja tungivate tip-

mäestik, lääneharu Kaskaadmäestik ja Sierra Nevada (kuni 4540 m, USA kõrgeim tipp); nende vahele on suletud Põhja-Ameerika Suurlavamaa (ehk Suur nõgu), mille keskmine kõrgus on 1000 m. Otse Vaikse ookeani rannikul on Ranniku-Kordiljeerid (ehk Rannikumäestik). Kordiljeeride piirkonda (mägiosariigid) ja Vaikse ookeani rannikut nimetavad ameeriklased Kaug-Lääneks.

Tohutut ala Kordiljeeride ja Apalatšide vahel hõlmab lääneosas preerialava (s. o. rohtlaplatoo), mis madaldub laugelt Kaljumäestiku jalamilt idasse; idaosas on Mississipi madalik, mis külgneb Mehhiko lahega ning ühineb Atlandi rannikumadalikuga.

Siseveed. USA ja Kanada piiril asetsev Suur Järvistu on maailma suurim mageda vee bassein, terve sisemeri, mille pindala on 245 000 km².

Suuri järvi on viis: Ülemjärv, Huron, Michigan, Erie ja Ontario. Kõiki neid ühendavad omavahel kas lühikesed jõed või väinad. Atlandi ookeaniga on nad ühendatud St. Lawrence'i jõega ning Erie kanali kaudu, mis on kaevatud Erie järvest Hudsoni jõeni. Ontario järv on Erie järvest 100 m madalamal (teiste järvede taseme vahe on väike). Kaht viimast järve ühendaval Niagara jõel on võimas Niagara juga, milles vesi langeb 49 m kõrguselt; tema energia on kuni 5 miljonit hobujõudu.

Suurim USA jõgi on Mississipi ühes lisajõgedega Ohio, Missouri, Arkansas. Mississipi pikkus on 6800 km (kõige pikem jõgi maailmas), kui lugeda ta algsiks Missouri jõge; ta jõgikonna pindala on 3 275 000 km² (kaks korda väiksem Amazonas'e jõgikonnast). Mississipi ise on laevatav peaaegu kogu ulatuses. Läänepoolsed lisajõed, mis läbivad sademetest kehvi rajoone, on võrdlemisi veeahtrad. Veerikkamad on need lisajõed, mis voolavad Apalatšidelt, peamiselt just Ohio. Mississipi veed toovad

enesega kaasa iga aasta kuni 400 miljonit tonni setteid, tekitades sellest suudmealal suurejoonelise delta. Mississipi setetest on tekkinud ka tähtis osa Mississipi madalikust. Igal kevadel ujutab Mississipi üle laialdased maa-alad. Upustuste eest kaitsmiseks tuleb ta alamjooksul ehitada kaldavalle, kuid sageli murrab jõgi ka need takistustammid läbi.

Atlandi ookeani rannikul on palju lühikesi, kuid veekülaseid jõgesid; Apalatšidelt laskumisel moodustavad mitmed neist jugasid.

Vaikse ookeani valgala tähtsamad jõed on C o l u m b i a ja C o l o r a d o. Need lõikuvad Kordiljeeride mägismaasse sügavate kanjonitena, s. o. suurte ja sügavate kuristikena. Grand Cañon Colorado jõel on eriti suurejooneline loodusnähtus. Tema järsakseinamid ulatuvad kuni 1800 m jõepinnast kõrgemale. See on palju tõsisem takistus raudtee ehitamisele kui mäeahelikud. Laevatavad on need jõed ainult alamjooksul, kuid energia- ja niisutamiseallikana on neil suur tähtsus. Tõhus osa Põhja-Ameerika Suurest lavamaast on äravooluta nõgu või vaene jõgede poolest. Siin asub Suur Soolajärv.

Maavarade rikkused. USA territoorium on eriti rikas maavaradelt. Kivisöe varusid arvestatakse 3800 miljardile tonnile, see on üle poole kogu kapitalistlike riikide üldvarudest. Suuri söevarusid on enamikus osariikides. Tähtsaimad söerajoone on Apalatši rajoon, mis laiub päratu suurel ulatusel Apalatšide lääneserval, ja Keskrajoon Michigani järvest edelas, mõlemal pool Mississipit. Määratu suured varud kivisütt, kuid halvemakvaliteedilist, on Kaljumäestiku piirkonnas.

Naftavarud on suured, kuid siiski mitte nii erandlikult võimsad kui kivisöevarud. Naftat toodetakse kolmes põhirajoonis: 1) vana naftarajoon Põhja-Apalatšides (Pennsylvania osariigis), millel praegu on teisejärguline tähtsus;

2) Keskrajoon Mehhiko lahest põhja ja Mississipist lääne pool (Texase ja Oklahoma osariik); 3) Kalifornia rajoon äärmises lääneosas, Los Angeles'i linna lähedal.

USA rauamaakide rikkused moodustavad 18% kapitalistlike riikide rauavarudest (puhta raua hulka maakides arvestatakse peaaegu 5 miljardile tonnile). Rauamaagid on koondunud peamiselt kahte rajooni: 1) Ülemjärve lähedal — maailma suurim rauamaagi tootmise rajoon; 2) Apalatside lõunaosas Birminghami linna lähedal.¹ Põhjarajooni maagid on rikkamad metallisalduselt; nad ulatuvad ka otse maapinnale, kuna lõunas on maak kaunis sügaval.

Värviliste metallide poolest on USA rikas, eriti leidub vaske, seatina, tsinki; väärismetallide (eriti hõbeda) varud on väiksemad, kuid siiski tõhusad. Värvilisi ja väärismetalle leidub peamiselt läänes. Kuid USA metallimaakide rikkuste koostises on oma „tühjad kohad“: ei ole sugugi või on ainult vähe inglistina, mangaani, niklit.

Teistest maavaradest on ülemaailmalise tähtsusega fosforiidide lademed Floridas.

Kliima. Vana-Maailma kliimatingimuste kohaselt peaks USA põhjaosa kuuluma paraja kliimavöötme lõunaossa, lõunaosa aga troopilisse kliimavöötmesse. USA põhjapiir vastab oma laiuselt joonele Pariis—Viin—Stalingrad, lõunapiirile vastab Sahara põhjaosa, Gangese org Indias. New York on Napoli laiusel. Kuid USA kliima on märksa külmem kui vastaval laiusel Euroopas ja Aafrikas. New Yorgi keskmine aastatemperatuur on 11°, s. o. 5° võrra madalam

---

¹ Mitmed USA linnanimed kordavad Inglismaa linnade nimesid; pole haruldased ka juhud, kus vana Inglise linn on kaotanud oma tähtsuse, kuna Ameerika nimekaimust on arenenud maailmalise tähtsusega keskus (näiteks hoopis vähe tuntud Inglise Boston ja ülemaailmalise kuulsusega Boston USA-s). Kuid mõlemad Birminghamid, niihästi Inglismaal kui ka Ameerikas, on suured tööstuskeskused ning pealegi veel umbes ühe ning sama spetsialiteediga.

kui Napolis. Suure Järvistu väinad ja rannikuveed külmu-
vad kinni keskmiselt 4 kuuks.

USA kliima võrdlemisi suurt karedust seletatakse mitme põhjusega. Tugevat mõju avaldavad kül-
mad tuuled, mis puhuvad Põhja-Jäämerelt. Nad levivad
vabalt USA territooriumil, kuna tähtsamad mäeahelikud
kulgevad põhjast lõunasse ega paku mingit kaitset põhja-
tuulte vastu. Peale selle jahutab USA kirdeosa külm
Labradori hoovus, mis lähtub Põhja-Jäämerest.

USA territoorium pole avatud mitte ainult külmadele
põhjatuultele, vaid ka palavaile, Mehhiko lähelt puhuvaile
tuultele. Sellest tulevadki suured temperatuurihüpped tuulte
muutumisel. On olnud juhtumeid, et apelsinipuud Floridas
hukkusid öökülmadest. Sagedased on USA-s ka hävitavad
marud, orkaanid, mis tihti puhuvad lõunast. Need orkaanid
suudavad kummutada raudteeronge ning lammutada suuri
maju. Üldiselt esineb USA tohtul maa-alal suur mitmek-
esisus kliimas ja taimkattes. Idaosas on palju
rohkem sademeid kui läänes. Kagurannikul valitseb niiske
subtroopiline kliima, mis võimaldab kasvatada tsitruselisi
(sidruni-, apelsini- jt.) puid. Sademed vähenevad lääne
poole. USA põuaseim rajoon on Suur nõgu, kus pealegi on
suured temperatuuri kõikumised: juulikuu keskmine tempe-
ratuur Mehhiko piiri lähedal on 37° , seega 10° võrra kõrgem
kui Bakuus; talvel on siin aga tugevad pakased. Vaikse
ookeani rannik seevastu erineb pehme ja ühtlase kliimaga;
ranniku põhjaosas on palju sademeid, lõuna pool on kuiv
subtroopiline kliima, kus põlluharimine vajab kunstlikku
niisutamist.

Mullastik, taimkate, loomastik. Mississipist ida pool do-
mineerivad leetunud mullad. Mississipi orus on viljakas
alluviaalmullastik. Edasi läänes, mitteküllaldase niiskusega
alade vöötmes, levib põhjast lõunasse mustmulla-vööde, mis

muutub Kaljumäestiku lähedal kastanpruunmulla-vöötmeks. See on Põhja-Ameerika suurte rohtlate — preeriaste valdkond, mis hõlmab määratu suure ala Kaljumäestiku ja Mississipi vahel. Põhja-Ameerika Suurel nõol domineerivad kivid ja liiv. See on kuivade rohtlate ja poolkõrbede rajoon kehva taimkatte ja põõsastikuga; Mehhiko piiri lähedal Arizona kõrbes esinevad hiigelkaktused. USA loodenurgas, kus sademeid langeb rohkesti, on väga laialdane väärtuslike okasmetsade rajoon. Vaikse ookeani ranniku lõunaosa katavad vahemere-tüübilised igihaljad võsastikud.

USA metsi iseloomustab liikide suur mitmekesisus; siin on palju kohalikke väärtuslikke puuliike, mis puuduvad Euroopa metsades. Sierra Nevada Vaikse ookeani poolsetel nõlvadel kasvab kuulus sekvoja (teda nimetatakse ka velingtooniks, vašingtoniks ehk mammutipuuks), mille üksikud puud on mitu tuhat aastat vanad, 120—150 m kõrged, läbimõõt kannult 15 m (praegu on sekvoiasid vähe järele jäänud, hiigeleksemplarid on loendatud ning looduskaitse alla võetud).

USA metsarikkusi on laastavalt hävitatud. Kuid siiski katavad metsad 25% kogu territooriumist ning metsapindala poolest jääb Põhja-Ameerika maha ainult NSV Liidust ja Kanadast.

Nüüdisajal on metsamajanduse tähtsamad rajoonid järgmised: 1) loodepoolne Vaikse ookeani äärne rajoon (eriliseks väärtuseks on siin Oregoni hiigelmänd); 2) kagurajoon, mis külgneb Mehhiko lahe ja Atlandi ookeaniga, väga laialdaste männimetsadega; 3) Suure Järvistu rajoon, mille metsarikkused on aga juba tublisti hõredamaks muutunud.

On huvitav märkida, et vastandina Ameerika metsade rikkusele ja liikide mitmekesisusele oli Põhja-Ameerika eurooplaste tulekuni võrdlemisi vaene kultuurtaimede st. Enamik kultuurtaimi — nisu, rukis, kaer, oder, tatar, hernes, riis — on kõik toodud Vana-Maailmast. Ameerika on Vana-Maailma rikastanud tähtsate kultuurtaimedega — maisi, kartuli, tubakaga (peale selle mõnede troopiliste kultuuridega, mis on omased rohkem Lõuna- ja Kesk-Ameerikale). Veel vaesem on Ameerika

rika omamaiste koduloomade poolest: hobused, veised, lambad, kanad on kõik eurooplaste poolt Ameerikasse toodud.

RAHVASTIK.

Immigratsioon ja „ameerikastumine“. Rõhuv enamuse praegusest USA rahvastikust on kujunenud immigratsiooni teel Euroopa riikidest. Sellele pandi algus XVII sajandi esimesel poolel. Suurima ulatuse saavutas immigratsioon XX sajandi esimesel aastakümnel, millal aasta kestel rändas sisse keskmiselt 900 000 inimest.

Vaba maafondi lõppemisel, tööstuse arenemise tempo aeglustumisel, tööpuuduse kasvamisel maal muutus massiline immigratsioon Ameerika kodanlusele mittesoovitavaks nähtuseks. Pärast Esimest Maailmasõda on sisserändajate vastuvõtmist karmilt piiratud; iga riigi jaoks määrati kindlaks immigrantide sisselaskmise norm. Kuid see puudutab ainult kehvaranduselisi, kes otsivad teenistust ja tööd.

Immigrantide hulgas domineerisid algul inglased ja irilased, pärast lisandusid neile sakslased ja väljarändajad Skandinaavia riikidest. Kuid alates XIX sajandi lõpust tuleb väljarändajate põhimass Lõuna- ja Ida-Euroopast (Itaalia, Balkani riigid, Austria-Ungari, Venemaa). 70-ndatel aastatel, kui Vaikse ookeani rannikul arenes intensiivne raudteede ehitamine ning oli suur puudus lihttöölisest, siirdus sinna palju hiinlasi ja jaapanlasi. Kuid tööjõu vajaduse möödumisel ei lubatud „kollaseid“ USA-sse peaaegu sugugi enam sisse rännata.

Üldiselt moodustavad Euroopa päritoluga ameeriklased („valged“) ligi 90% üldrahvastikust, nende hulgas on igasuguste Euroopa rahvuste esindajaid. Kuid põhialuse moodustavad inglased ning inglise keel on valitsev keel. Aga

Ameerika kapitalism „seedib“ kogu selle mitmerahvusliku massi põhjalikult: „ameerikastumine“ on uustulnukale tema edu tingimuseks. Kes ei omanda keskmisele Ameerika elanikule vajalikke tavalisi mõisteid ja kombeid, sel on raske endale eluteed rajada. Tähtsat osa etendab selles küsimuses kool, mis sisendab kummardamist Ameerika riikliku korra, tsivilisatsiooni ja tehnika ees.

Neegrid ja indiaanlased. Erilistes tingimustes elavad USA-s neegrid ja indiaanlased.

Neegrid on nende Aafrika neegrite järglased, keda kord veeti orjadena Põhja-Ameerikasse. Neid arvestatakse 13 milj. inimesele. Enamik neist elab kagu-osariikides, s. o. endises orjapidamismajanduse rajoonis. Tegelikult on neegrid siin poolorjuslikus seisundis. Nad on sunnitud mõisnikelt maad rentima raskeil tingimustel, osa saagi eest. Kuid ka põhjapoolsetes linnades, kus pole vähe töölisi-neegreid, on nende seisukord vilets. Nad saavad töö eest väiksemat tasu kui valged. Neegri põlgamine on kohustuslikke mõisteid sajabrotsendilisele ameeriklasele-väikekodanlasele. Teatrites on neegrite jaoks erilised kohad; abielud neegrite ja valgete vahel on peaaegu võimatud — see oleks „seltskondlik skandaal“.

Neegrite kallal tarvitatakse palju sagedamini ja vähem karistatult kui valgete suhtes niinimetatud „Linchi kohut“, s. o. toorest rahvamassi omakohut. Lõunas tegutseb salajane eriorganisatsioon Ku-Klux-Clan, kelle ülesandeks on terroriseerida neegreid.

Indiaanlased on Põhja-Ameerika pärisrahvaid; neid on aga süstemaatiliselt hävitatud kogu USA kolonisatsiooni protsessi kestel. Praegu on neid säilinud ainult 330 000 inimest. Indiaanlaste jaoks on eraldatud erilised reservatsioonid, s. o. isoleeritud maa-alad kõrbelistes rajoonides, kust välja sõita võimaldatakse ainult eriliste lubade alusel.

Rahvastiku tihedus ja tähtsamad linnad. Keskmise rahvastiku tihedus USA-s on 18 inimest 1 km²-l. Suurim rahvastiku tihedus on kirde-osariikides. Lääne poole väheneb tihedus ning kõige väiksem on see mägi-osariikides (1—2 inimest 1 km²-l). Vaikse ookeani rannikul tõuseb tihedus uuesti, kuid ei saavuta siiski kirde-osariikide tihedust.

Linnades elab 56% rahvast. Ameerika kapitalismi kiire arenemise ajastul kasvasid ebahariliku kiirusega hiigellinnad. New York, milles ametlike linnapiiride ulatuses on 7,5 miljonit, eeslinnadega kokku 12 miljonit inimest, on maailma suurim linn. Teisel kohal rahvaarvult seisab Chicago (eeslinnadega kokku üle 4 miljoni inimese); kolmandal kohal on Philadelphia (2 miljonit inimest), neile järgnevad Detroit (1,6 milj.) ja Los Angeles (1,5 milj.). USA-s ei ole selliseid vanu linnaosi, nagu neid leidub enamikus Euroopa suurlinnades. Nende linnade tänavad on enamasti sirged. Peaaegu igas linnas on üksikuid mitmekümnekordseid maju, mis eralduvad teistest järsult oma kõrgusega („pilvelõhkjad“).

USA ARENEMISE OMAPÄRASUSI.

USA kiire areng ja kapitalismi kõrge tase. Oma töös „Uusi andmeid kapitalismi arengust põllunduses“ andis Lenin Põhja-Ameerika Ühendriikide arenemisele järgmise iseloomustuse:

„Ühendriikidel ei ole võrdset konkurenti ei kapitalismi arenemise kiiruses XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul, ei nende poolt saavutatud arengu suurimas kõrguses, ega hiiglasuure maa-ala ulatuses, millel kasutatakse teaduse viimase sõna kohaselt varustatud tehnikat, mis arvestab looduslooste tingimuste suurt mitmekesisust...“

Siin on märgitud kõigepealt Ameerika kapitalismi arengu kiirus ja saavutatud kõrge tase. Ja tõesti on USA arenemise tempo XIX sajandi lõpus ning XX sajandi alguses midagi ainulaadset kapitalismi ajaloos.

Meile on USA majandus eriliseks huvialaks just selle maksimumina, mis on andnud kapitalism võitluses loodusega (aga Ameerika looduse mõõteid võib võrrelda meie mõõdetega), kui määratu suur tehnilise organiseerimise katse, kui näide asjalikust tarmukusest, millega erines Ameerika kapitalism oma õitseajal.

USA kiires tõusus võib näidata järgmisi peapõhjusti: 1) USA juhtivad rajoonid pole tundnud ei feodalismiga orjust. Juhtivaiks rajoonideks on USA põhja-osariigid. Juba enne iseseisvate Ühendriikide asutamist algas siin kaubanduse, tööstuse ja kapitalistliku põllumajanduse arendamine. Kolonistide põhimass, kes oli siia sisse rännanud Inglismaalt, koosnes väikekodanlusest — kaupmeestest, käsitöölisest, farmeritest. Siin ei olnud mõisnike maavaldusi ega feodaalset survet, mis pidurdas põllumajanduse arengut Euroopa riikides.

Koguni teisel teel arenes USA Lõuna. Siin oli kolonistide peaosaks inglise aadel. Nad asutasid tubaka-, pärast ka puuvillaistandikke. Tööjõude istandikele muretsesid orjakaupmehed, kes vedasid selleks neegreid Aafrikast. Istandusmajandus orjapidamisega sai Lõuna majanduse aluseks.

Pärast sõltumatute Ühendriikide loomist (iseseisvussõja tulemusena 1776.—1783. a.) hakkas kapitalistlike põhja-osariikide tööstus, kaubandus, rahandus kiiresti arenema. Lõuna-osariigid, mis pidasid visalt kinni orjapidamisest, jäid maha. Vastuolud eesrindliku kapitalistliku Põhja ja mahajäänud, orjapidamist kasutava Lõuna vahel muutusid teravamaks ning viisid Põhja sõtta Lõunaga (1861—1865), milles kapitalistlik Põhi saavutas ülekaalu. Orjapidamine kaotati, kuid see ei kõrvaldanud veel neegrite orjalikku ekspluateerimist, nende mitte-üheõiguslikku seisukorda. Kuid Põhja kodanlus saavutas oma eesmärgi: ta sai tegevusvabaduse, kõrvaldas kapitalismi arengu põhitakistused.

2) USA põllumajanduse areng tugines määratu suurele vabamaa hulgale. Põhja ja Lõuna sõja kestel pandi kehtima seadus tasuta maa jagamise kohta kolonistidele asustamiseks ja

töötamiseks. See soodustas Mississipist lääne pool olevate maa-alade kiiret asustamist. Lääne koloniseerimine, millele järgnes uute väljarändajate massi juurdevool Euroopast, laiendas tööstusliku Põhja turgusid. Samal ajal oli see ka USA tööliklassile teatud „õhuaukuks“: rahulolematu tööline võis minna Läände ning hakata põllumeheks.

3) Raudtee liiklemise arenemisega, tööstusliku tehnika progressiga avanesid tööstusele ikka uued ja uued toorainete ja energia allikad. Mitmesuguste ressursside kombinatsioon lõi võimsa baasi tööstuse arenemiseks. Selliste tähtsate varude poolest, nagu on kivisüsi, rauamaak, nafta, puuvill, ületab USA mitte ainult iga kapitalistliku riigi, vaid isegi Briti impeeriumi tervikuna.

4) USA oluliseks eeliseks võrreldes Lääne-Euroopaga, mis on jagatud hulgakas riikideks, oli riikliku organisatsiooni ühtlus määratu suurel territooriumil.

USA esikoht maailmas ja „õitsengu“ lõpp. XX sajandi alguses on USA esimene tööstusriik maailmas, mis on Inglismaast kaugemale ette jõudnud.

Esimene Maailmasõda soodustas USA suurt tugevnemist. USA tööstus töötas tugevasti sõja jaoks ja haaras samal ajal oma kätte turud, kasutades tugevaimate Euroopa riikide ekspordi nõrgenemist. Sõja kestel laenas USA oma liitlastele väga suuri summasid. Pärast sõda laiendas USA oma kapitali väljavedu, muutudes Inglismaa kõrval üheks maailma kreditoriks. USA erikaal maailma majanduses suurenes, võrreldes ennesõjaaegsega. Kuid Ameerika kapitalismi hiilgav tempo muutus juba minevikuks. Terve rea tähtsate majandusharude kasv jäi peaaegu seisma, peatus ka siseturu hoogne laienemine, mis oli seoses vabade maade koloniseerimisega ja iseseisvate farmide kasvamisega; paremad maad olid juba omandatud enne XIX sajandi lõppu. Kasvasid rikkuse ja vaesuse kontrastid, endine kehvavaraliste väljapääsu võimatus — vabadele maadele siirdumine — oli lõppenud. Sellest murrangust kõneleb ka pärastõjaaegne võitlus immigratsiooniga, mis on suunatud oma teravikuga just kehvikute vastu,

kes toovad enesega kaasa ainult töötavad käed ja töötahte. Tänapäeva tingimustes on see kardetav element, mis teeb teravaks tööisküsimuse riigis. Tähelepanuvääriv on ka USA üleminek kapitali väljaveo suurendamisele: see tähendab, et tootvate jõudude arengu aeglustatud tempo tõttu Ameerika kodanluse kapitalid ei leia enam täielikku kasutamist USA enese majanduses (kuna enne sõda USA majandus tõmbas enesesse isegi suuri väliskapitali summasid).

Üldisel kapitalismi kriisi taustal, mis haaras kapitalistlikku maailma pärast sõda, erines USA veel kuni 1929. aastani oma „õitsenguga“, kuid selle õnneliku välimuse tahta kogunesid sügavad sisemised vastuolud.

Need vastuolud ilmsid täiesti selgesti 1929. a. lõpust alates, kui USA-s algas terav kriis, mis õieti oli maailma kapitalistliku majanduse kriisi alguseks. Nüüdisaja kapitalismi eesrindlik riik muutus eesrindlikuks ka kriisi tugevuselt ja sügavuselt. Malmi sulatamine 1932. aastal oli 5 korda vähem kui 1929. aastal; teravalt langes ka masinate ja autode toodang. Tööstuse kriis põimus mitte vähem terava põllumajanduse kriisiga. Riik, mis alles hiljuti üllatas oma tootvate jõudude hooga arenguga, hakkas otsima väljapääsu tootmise vähendamises ja toodetud väärtuste hävitamises. Miljoneid tonne nisu ja maisi läks lihtsalt kütteks, miljoneid sigu hävitati.

USA ja Teine Maailmasõda. Teise Maailmasõja alguses pääsesid Ameerika kodanluse juhtivates ringides mõjule „isolatsioonistid“. Nad tõendasid, et fašistlikud agressorid ei ähvarda USA-d ega puuduta otseselt nende huvisid. Kuid edaspidine sündmuste käik, hoog, mille omandas Saksa agressioon ning Jaapani ettevalmistused sõjale, paljastasid selle positsiooni sobimatuse. 1940. a. alates suurendas USA sõjale ettevalmistust. Detsembris 1941 tungis Jaapan USA-le kallale; selle järel kuulutas ka Saksamaa USA-le sõja. Sellest

ajast peale hakkas USA tootmisvõimsus ümber lülituma niihästi USA enese kui ka liitlaste sõjatarviduste rahuldamisele. Seoses sellega tõusis USA tööstusliku toodangu ulatus kõrgemale kui kunagi enne. Kuid juba 1944. a. teisel poolel algas sõjatööstuse vähendamine ja kui sõda Saksamaaga lõppes, ilmnes USA-s uuesti tööpuudus.

MAJANDUSE ÜLEVAADE.

Erikaal maailma majanduses. Seltsimees Stalin defineeris USA-d kui kapitalismi „tsitadelli“. Tootmise ulatuselt ei saa võrrelda USA-d ühegi teise kapitalistliku riigiga, isegi mitte sellistega nagu Inglismaa või Saksamaa. Võrdluseks kõlbab ainult kogu Lääne-Euroopa tervikuna. Nii oli USA osa kuni kriisini aastal 1929 maailma tööstusproduktiooni üldsummas 45%, kogu Lääne-Euroopa aga 42%. Eriti näitlik on USA erikaal maailma masinaehituses: USA osa oli 60% masinate üldtoodangust kapitalistlikes riikides; Saksamaa osa oli aga kõigest 15%.

Monopolide valitsus. Monopolide võim oli USA-s jõudnud kõrgeimale astmele. See on mitmemiljardiliste kapitalidega tegutsevate hiigeltrustide ja -kontsernide klassikaline maa. Eriti tugevad on kaks finantskontserni, mis on asutatud miljardäride Morgani ja Rockefelleri poolt. Igaüks neist finantseerib terve rea võimsaid truste ja mitte ainult Ameerikas, vaid ka välismaal. Morgan käsutab oma abilistega kümneid tööstuslikke kompaniisid üldtegevuskapitaliga 74 miljardit dollarit.

Terasetrust ühendab grandioosseid metallurgiakäitisi, rauakaevandusi, kiviseekaevandusi, tal on oma raudteed ja suur kaubalaevastik. Standard Oil Company valdab suurema osa naftatööstusi USA-s ning on paisanud oma ettevõtted mitmesse riiki, kus toodetakse

natfat. Autotoodangu maailmakäitised on Fordi ja General Motorsi kontsernid. Üldine elektrikompanii (General Electric) on suurimaid elektritruste maailmas.

Tehniline varustus ja töö produktiivsus. Tööstuses domineerivad suured ettevõtted tugeva energia varustusega ning tehniliste seadeldiste kõrge tasemega. Enne Teist Maailmasõda tuli USA-s iga 100 tööstustöölise kohta 400 hobujõudu (Inglismaal 187, Saksamaal 143).

Töö kõrge produktiivsuse üle USA-s võime otsustada järgmiste võrdluste põhjal: enne kriisi oli USA tööstustes üldiselt 13 miljonit inimest, Saksamaal 12 miljonit, Suur-Britannias 8 miljonit. Seejuures tööstuse produktiivsus USA-s oli kaks korda suurem kui Saksamaal ja Suur-Britannias kokku. Siit on selge, et ühe töölise tööviljakus on USA-s palju suurem kui Saksamaal ja Suur-Britannias, rääkimata veel teistest kapitalistlikest riikidest. Kõrge produktiivsuse normi annab ühe inimese kohta ka põllumajandus. Selline tööproduktiivsus oleneb mitmest põhjustest: 1) tohutud looduslikud rikkused, mis võimaldavad valida seda, mis on sobivam eksploatamiseks; 2) toodangu kõrge mehhaniseerimine; masinate tarvitamise suhe inimese kohta seisab USA-s kaugel ees teistest riikidest; 3) ettevõtjate äärmine surve tööliste intensiivsusele.

USA tööstuse omapära on toodangu standardimise laialdane arendamine, konveieri- (transportlinde-) süsteemi laialdane kasutamine, tootmisprotsessi lahutamine lihtsaiks ning ühetaoliselt korduvaiks operatsioonideks. See teeb toodangu hinna odavamaks ja kiirendab seeriatena väljalastavate (näit. autotööstuses) massartiklite tootmist. Sääraste kaubaartiklitega lähebki USA kõigepealt maailmaturule, konkureerides teiste tööstusriikidega mitte just niipalju kvaliteedi kui massiliselt nõutavate toodete odavuse ja sobivuse poolest.

Tööstuse suhe põllumajandusega. Tööstuse hiigelarenemisel säilitas põllumajandus USA-s oma eriti suure tähtsuse. Tööstusega tegeleb 30% iseseisvast tööst elatuvast rahvast, põllumajanduses 19%. Saaduste väärtuse poolest on tööstuse ülekaal suurem (tööstustoodang ületab põllumajandusliku toodangu umbes 4 korda). USA ekspordis on masinate, autode ja teiste tööstusartiklite kõrval suur tähtsus põllumajandussaadustel, kõigepealt just puuvillal. Oma majanduse tüübilt võib USA-d lugeda tööstuslik-põllumajanduslikuks riigiks, kuid kasvava tööstuse ülekaaluga.

Tööstuse koostis ja paigutus. USA tööstuse struktuur näitab teravalt rasketööstuse, mäetööstuse, metallurgia-masinaehituse, keemiatööstuse ülekaalu. Kuid tohutut arengut on saavutanud ka mitmed kergetööstuse harud — tekstiil-, toiduainete-, puidu, naha-jalatsitööstus.

USA-le kuulub esimene koht maailmas kivisöe, nafta, rauamaagi toodangus, malmivalamises ja terase sulatamises, samuti ka vase, seatina, tsingi sulatamises ja toodangus.

P r o d u k t s i o o n
milj. tonnides

Kivisöe toodang (1945. aastal)	571
Nafta toodang " "	231
Terase sulatamine " "	72

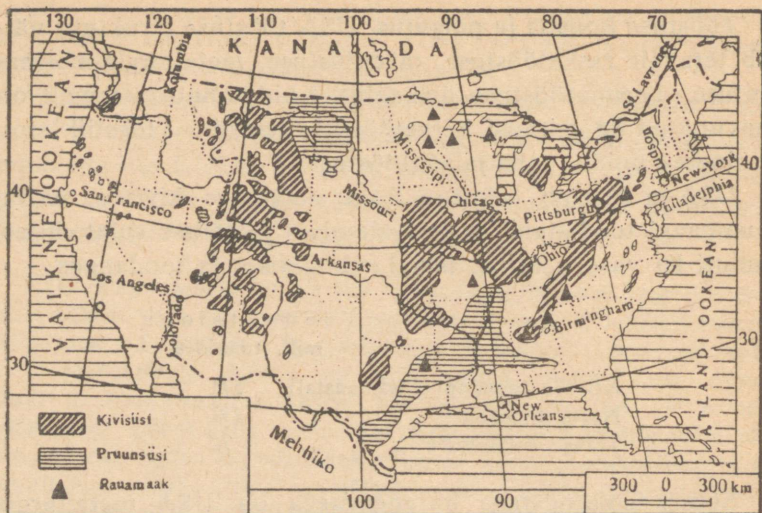
Seoses sõjatööstuse hargnemisega on USA metallurgia kasvanud sõja-aastail õige tunduvalt, eriti alumiiniumi sulatamine, mis 1939. a. oli 148 000 tonni, aga 1943. a. juba 835 000 tonni.

USA esimeseks mäetööstuse rajooniks oli Pennsylvania, kus on niihästi kivisütt kui ka rauamaake ja naftat. Kivisöe toodang kasvas ka Pennsylvania naabruses olevais osariikides. Üldiselt annab Apalatšide rajoon suurema osa kivisöe toodangust.

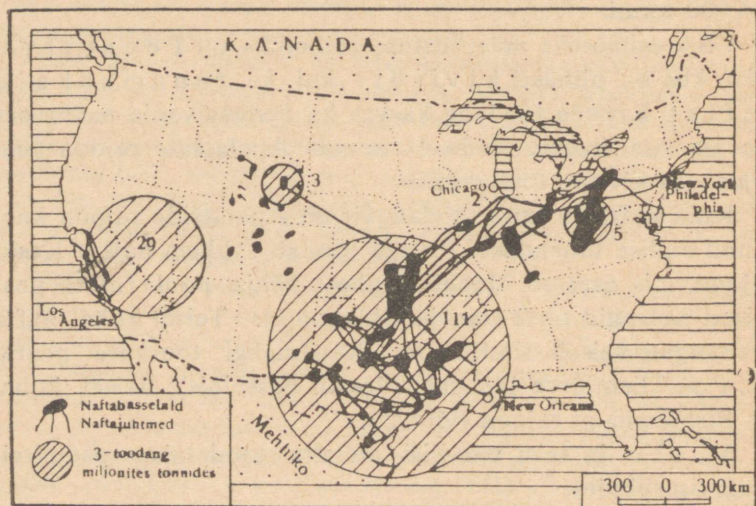
Kuid nafta ja raua toodangult on Apalatšide rajoon kaotanud endise tähenduse. Praegu toodab rohkem naftat Keskrajoon, mis asetseb Mehhiko lahest põhja pool (nafta peamised osariigid on Texas ja Oklahoma). Teisel kohal nafta toodangult seisab Kalifornia. Rauamaagi tootmise pearajoon on Ülemjärve lähedal (Mesabi basseinis); teisel kohal on Birminghami rajoon (lõunas).

Vaske ja teisi värvilisi metalle toodetakse peamiselt mägi-osariikides.

Mustmetallurgia arenes esialgu Pennsylvanias.

Kivisöe ja rauamaakide leiukohad USA-s.

Naftatootmise peamised alad 1936. a. Arvud — miljonid tonnid.

Kuid sellest ajast, kui raua tootmise keskus läks Ülemjärve lähedale, veetakse järvi mööda määratu suured hulgad maaki (loodest kagusse) ja Pennsylvania kivisütt (vastupidises suunas). Sellega seoses arenes Suure Järvistu rannikul võimas metallitööstus (eriti Chicago ümbruses). Väljaspool neid rajooni on suuremaks metallitööstuseks ainult Birmingham, kus tehased töötavad kohaliku maagi ja kivisöega.

Töötleva tööstuse paigutus on väga ebaühtlane: $\frac{3}{4}$ tööstustoodangust langeb kirde-osariikidele ja Suure Järvistu rajoonidele. Neisse rajoonidesse on koondatud ka tähtsaimad masinaehituse tehased. Need toodavad kõige mitmekesisemaid masinatüüpe — autosid ja vedureid, mäetööstusmasinaid, elektrimasinaid, põllutööstusmasinaid. Aastal 1929 valmistati autosid 5,4 miljonit, 80% maailmatoodangust (aastal 1939 aga 3,6 miljonit). Autotööstuse keskus on Detroit. Seoses sõjaga suurenes eriti tugevasti lennukitööstus, laevade ja tankide ehitus. Aastal 1944 ehitati 96 000 lennukit. Relvatööstuse arendamine haaras mitte ainult juhtivaid kirde- ja Suure Järvistu tööstusrajooni, vaid Vaikse ookeani ääres oleva Lääne, samuti ka Lõuna. Suurimaks lennukiehituse keskuseks sai Los Angeles.

Tekstiiltööstus arenes kõigepealt Kirde. Kuid XIX sajandi lõpul levis tekstiiltööstus tugevasti lõunaosas. See lõuna poole nihkumine tuli sellest, et endises orjapidamis-oludega Lõunas oli töötasu madalam kui Põhjas, tööpäev oli pikem ning puudus tööliste seadus, mis oleks pidurdanud kapitaliste. Kirdeesse, kus tööjõud on rohkem kvalifitseeritud, jäi peenemate kudumite tootmine, Lõunasse aga jämedamate sortide valmistamine.

Tohutult arenes viimasel ajal kunstiiditööstus.

Põllumajandus. USA-le on iseloomustav (välja arvatud ainult Lõuna) kapitalismi arenemise kõrge aste põllumajanduses. See avaldub laialdases pal-

gatud tööjõu kasutamises, toodangu suures mehhaniseerimises, majandamise kõrges kaubaväärtuses ning üksikute põllumajandusrajoonide teravalt piiritletud spetsialisatsioonis. Ameerika farmer toodab turu jaoks ainult kindlaid saadusi, kuid ostab ise suurel arvul põllumajandustooteid, mis ei kuulu tema eriala raamidesse. Tema töötab kasusaamise eesmärgiga, ekspuaterides palgatud tööjõudu.

Teistsugune on agraar-olustik Lõunas, kus levivad puuvilla- ja tubakaistandikud. Siin domineerib orjuskümniserent, mis on säilitanud poolorjandusliku iseloomu. Põllumajandusel Lõunas on Põhjaga võrreldes tehniliselt mahaäänud iseloom.

Farmide all on USA-s 55% kogu territooriumist; kultiveeritud pindala moodustab aga kõigest 27%. Suur osa territooriumist oleks kultiveeritav, kui seda puhastada metsast ja võsastikust, kuivendada sood ning korraldada niisutamist. Kuid üldpindala farmide all on pärast Esimest Maailmasõda ainult veidi suurenenud, farmide arv on koguni kahanenudki.

Põllumajanduse domineeriv haru USA-s on loomakasvatuse. Sarvloomi on siin 82 miljonit, sigu 60 miljonit, lambaid 48 miljonit, hobuseid 9 miljonit (1945. a.).

Rohkem levinud teraviljad on mais ja nisu. Mais läheb peamiselt loomasöödaks. Maisi kasvatamise pearajoon (Suurest Järvistust lõuna pool) on samuti ka lihaloomade kasvatamise pearajoon.

Nisu toodangult (keskmiselt 225 miljonit tsentnerit aastas) jääb USA maha ainult NSV Liidust. Peamised nisu kasvatamise rajoonid asuvad Mississipist lääne pool, preerialaval.

Tehnilistest kultuuridest omab erilist tähtsust puuvill (lõunas); selle toodang on keskmiselt 25—30 miljonit tsentnerit aastas, ligi pool maailmatoodangust (ilma NSV

Liiduta). USA on maailmaturu peamisi puuvillaga varustajaid.

Intensiivsema majanduse rajoonid on kirdes (piimakarjandus, aiaviljandus, puuviljandus) ja läänes, Kalifornias (subtroopilised puuviljakultuurid niisutatud põllumaadel).

Põllumajanduse paigutus USA territooriumil on näidatud kartogrammil.

Transport. USA-d iseloomustab sisemise transporti tugev arenemine. See tuleb niihästi majanduse kõrgest kauba-tootvusest, kui ka suurtest kaugustest, mis lahutavad tootmisrajoone üksteisest.

Vedudest domineerib raudtee-transport. Raudteevõrgu pikkus on 400 000 km (kogu Lääne-Euroopas ainult 340 000 km). Mitu transkontinentaalset raudteeliini läbib USA territooriumi ookeanist ookeanini. Tähtsaim neist läheb New Yorgist üle Chicago San Francisconi. Kõige tihedam on raudteevõrk kirdeosas, kõige hõredam mägises läänes.

Laevandusel Suurel Järvistul on määratu suur tähtsus. Laevaliinid seovad siin USA rauamaagi peabasseini kivisöe peabasseiniga. Kuid kaubaliiklemine suurtel jõgedel ja kanalitel on võrdlemisi nõrk. See on seletatav raudteekompaniide vahel käiva ägeda võistlusega. Nad on kasutanud igasuguseid vahendeid selleks, et hävitada jõetransporti, minnes isegi nii kaugele, et on ehitanud jõgedele raudteesillad, selle arvestusega, et suured aurikud ei pääseks nende alt läbi. Nad on ostnud maa jõesadamate ümbruses, et aurulaevade ühistuil ei oleks võimalik saada maad sadama ehitamiseks. Sellisel teel on raudteeühistud hoidnud oma käes vedude monopoli, mis võimaldab neil võtta kõrget tasu vedude eest.

USA on tohutu autoliikluse maa. Autode üldine arv on USA-s 30 miljonit, s. o. 70% maailma autode üldarvust.

USA merekaubalaevastik oli Teise Maailmasõja alguses teisel kohal Inglise laevastiku kõrval (12 miljonit tonni). Teise Maailmasõja aastail ehitas USA tohutul arvul lihtsustatud tüüpi standardkaubalaevu ning on saavutanud kaubalaevastikus (nagu sõjalaevastikuski) mahult esikoha maailmas. Suurem osa USA merekaubanduslikust liiklemisest kuulub Atlandi ookeani rannikule, kus asub suurim sadam New York ja teised tähtsamad sadamad — Boston, Philadelphia, Baltimore, New-Orleans (Mehhiko lahe ääres).

Peasadamad Vaiksel ookeanil on San Francisco, Los Angeles, Seattle.

Panama kanal. Ülisuure kaubandusliku ja strateegilise tähtsusega on Panama kanal, mis annab otseühenduse Atlandi laevastikule Vaiksesse ookeani.

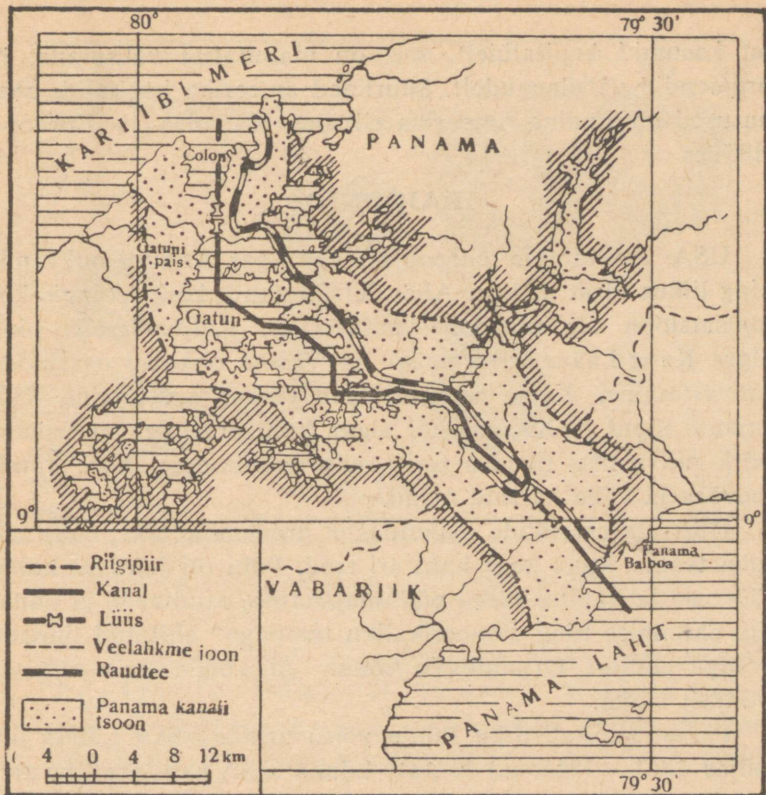
Kanali ehitust alustas juba aastal 1881 Rahvusvaheline ühing (eeskätt prantsuse kapitaliga). See ühing pankrotistus, teostades ainult osa töid. 1904. a. ostis USA selle ettevõtte ning lõpetas töö aastal 1914. Kanali pikkus on 81 km; tema keskmine osa seisab 26 m kõrgusel üle ookeani pinna. Kanali ümber olev ala kuulub 16 km laiuselt USA-le. Kanali suudmeil on tugevad merekindlused.

On olemas teise kanali kaevamise projekt Nicaragua vabariigi territooriumil. Selle projekti aluseks ei ole niivõrd just kaubanduslikud vajadused (Panama kanal lubaks veel tublisti suurendada liiklemist) kui USA strateegilised kaalutlused.

Väliskaubandus. Väliskaubanduslikus läbikäigus võistles USA enne Teist Maailmasõda esimese koha pärast Inglismaaga, jäädes temast tublisti maha impordilt, kuid ületades teda ekspordilt.

Sõja ajal arendas USA tublisti ekspordi ning jõudis väliskaubanduses Suur-Britanniast kaugele ette. Ka maailmakaubanduses on ta esikoha säilitanud pärast sõdagi.

USA ekspordis peaaegu tasakaalustub fabrikaatide ekspordiga toorainete ja poolelditöödeldud esemete ekspordiga.

Panama kanal.

Sellega erineb USA säärastest riikidest nagu Suur-Britannia, kus ekspordis etendavad toorained tühist osa. USA ekspordi põhilised artiklid on puuvill, teravili, tubakas, naftasaadused, autod ja masinad. Impordis domineerivad toorained ja toiduained (kohv, suhkur, puuvili).

USA väliskaubanduses on harilikult eksport ikka märksa suurem kui import. Teine tähtis kapitali juurdevoolu allikas.

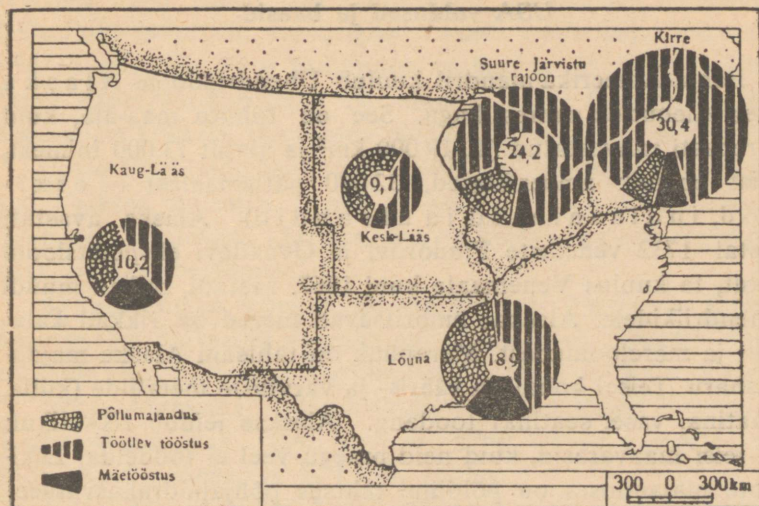
on kasumid kapitalidelt, mis on mahutatud välismaile, ja protsendid välislaenudelt. Suurimad ameerika kapitalide mahutused on Ladina-Ameerika riikides, Kanadas ja Euroopa riikides.

RAJONID.

USA asustamine eurooplastega algas Atlandi ookeanilt ning liikus idast läände. Alles XIX sajandi keskel tungis kolonisatsioon üle piirjoone, milleks oli Kaljumäestik, ning algas Kaug-Lääne, s. o. mägi- ja Vaikse ookeani osariikide rahvastamine. Kõige energilisemalt edenes asustamine XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul, kuid praegugi on Läänes nõrk rahvastiku tihedus (eriti mägi-osariikides), hõre raudteevõrk ja vähe haritud maad.

USA ida-osariikide majanduslik arenemine läks, nagu me juba teame, kaua aega kaht eri teed. Põhi oli juhtival kohal tööstuse ja kapitalistliku põllumajanduse, raudteede ja kanalite ehitamise ning „ameerikaliku tempoga“ ehitatud linnade arengu poolest. Orjanduslik Lõuna jäi kõigis neis suhetes Põhjast maha.

Pärast kapitalistliku Põhja võitu orjandusliku Lõuna üle (sõjas 1861.—1865. a.) lülitati Lõuna USA kapitalistliku arenemise üldkäiku. XIX sajandi lõpul nihkub Lõunasse tekstiiltööstus; Lõunas luuakse oma rasketööstuse tähelepanдав rajoon (Birmingham). Tihe raudteedevõrk sidus Lõuna teiste USA rajoonidega. Kuid ajalooliselt kujunenud erinevused Põhja ja Lõuna vahel ei kadunud siiski. Kapitalism ei hävitanud orjapidamise jäänuseid Lõunas. Siin on töötajate (eriti neegrite) elatustase palju madalam kui Põhjas. Põhi säilitab juhtiva koha tööstuslikus võimsuses, samuti ka kapitalismi üldarenemises. Lõuna jääb märgatavalt maha ka kultuuriliselt: kirjaoskamatus protsent on siin kolm korda kõrgem kui Põhjas.

Põllumajanduse, töötleva ja mäetööstuse jaotus USA-s.
Arvud — miljardid kuldrublad.

Seega esineb USA territooriumil kolm põhirajooni: 1) tööstuslik Põhi, 2) endine orjanduslik Lõuna, 3) koloniseeritav Lääs. Sellise jaotuse tegi juba Lenin, kes uuris kapitalismi arenemist USA põllumajanduses.

Järgnev tabel näitab, milline osa kuulub igale neist kolmest rajoonist USA territooriumist, rahvastikust, tööstustöölise üldarvust, mäetööstuse toodangust, töötlevast tööstusest ja põllumajandusest.

Alad	Põhi	Lõuna	Lääs
Territoorium	31	30	39
Rahvastik	59	31	10
Tööstusproletariaat	73	20	7
Mäetööstuse toodang	42	35	23
Töötleva tööstuse toodang	79	14	7
Põllumajanduse toodang	53	32	15

USA valdused ja baasid.

Põhja-Ameerika mandril kuulub Ühendriikidele Alaska ühes Aleuutide saarestikuga. See on tohutu maa-ala, kuid hõredasti rahvastatud (1 519 000 km² ja ainult 73 000 inimest, neist enamik ameeriklased, 32 000 pärismaalast — eskimod, indiaanlased ja aleuudid). Alaska avastati aastal 1732 venelaste Fjodorovi ja Gvozdevi ekspeditsiooni poolt, ta kuulus Venemaale kuni 1867. aastani, mil ta müüdi Ühendriikidele. Alaskat ümbritsevad mered on rikkad kaladest ja mereloomadest. Merepüük on tähtsam Alaska majandusharu. Teisel kohal on vääris- ja värviliste metallide (kulla, plaatina, vase, seatina) toodang. Alaskas leidub rikkalikult ka teisi maavarasid, kuid neid praegu veel ei töödelda. Eskimote majanduses on põhiline tähtsus põhjapõdrakasvatusel. Aleuudi saartel kasvatavad ameeriklased polaarrebasseid, kellelt saadakse väärtuslikku karusnahka.

Alaska on USA-le suure strateegilise tähtsusega Vaikse ookeani põhjaosa tugipunktina. Unalaska saarele on ehitatud sõjalaevade baas Dutch-Harbour. Teise Maailmasõja kestel on läbi Kanada territooriumi ehitatud autotee, mis ühendab Alaskat USA Läänega.

Kesk-Ameerikas kuulub Ühendriikidele Panama kanalitsoon merelaevastiku baasidega kanali mõlemal väljumiskohal (kanali tähtsusest vt. eespool lk. 25).

Vaikse ookeani keskosas kuuluvad USA-le Havai saared — tähtis strateegiline positsioon Ameerika ja Aasia mereliiklemise ristamiskohal; Havai saarte pealinn ja tähtis sadam on Honolulu; tähtsaim sõjalaevade baas on Pearl-Harbour Honolulu lähedal.

Vaikse ookeani lääneosas on laialdane ja rikkalike ressurssidega Filipiinisaarte rühm, mis kuulus USA-le. Juba aastal 1934 lubas USA anda Filipiinidele täieliku ise-

seisvuse. 1946. aastal anti Filipiinidele formaalselt iseseisvus (Filipiinid muutusid vabariigiks), kuid USA sõjaväed jäädavad Filipiinidele ning Filipiinide majandus on endiselt allutatud Ameerika kapitalile. Nii muutus ainult Filipiinide alluvuse vorm USA-le. Filipiinide pealinn ja sadam on Manila.

Peale Filipiinide kuuluvad USA-le mõned väiksemad saared Vaikses ookeanis, nende hulgas ka Guam, mis asub Jaapanile kuuluvate Mariaani saarte keskel; ka osa Samoa saari on USA valduses.

Kariibi meres kuulub Ühendriikidele Puerto Rico saar mitme väiksema saarega selle läheduses. Puerto Rico tähtsam linn, sadam ja merelaevastiku baas on San Juan.

Põhja-Ameerika Ühendriikidel on laialdased mõjualad Ladina-Ameerikas. Eriti suur mõju on USA-l väikestes riikides Kesk-Ameerikas ja Lääne-Indias.

Teise Maailmasõja kestel USA organiseeris Inglismaa nõusolekul oma sõjalaevastiku ja lennubaasid real Briti valdustel Atlandi ookeanis ja Kariibi meres, nende hulgas ka Newfoundlandil, Bermuda saartel, Trinidadil ja Briti Gvianas. Peale selle asutas USA baasid Islandil, Gröönimaa lõunaosas, Brasiilia rannikul. Sõja lõppedes pole USA vähendanud oma laialdast baaside võrku, vaid püüab seda visalt laiendada. Ta kavatseb kindlustada ja luua baase paljudel Vaikse ookeani saartel, mis kuulusid Jaapanile (Mariaanidel, Marshallidel, Karoliinidel, Riukiu saartel, Bonin'il jt.), alal hoida baase Islandil, Gröönimaal jne. Neil kavatsustel pole midagi ühist kaitse-ülesannetega, vaid need vihjavad selgesti USA imperialistlikele püüetele oma võimu laiendamiseks.

KANADA.

Briti dominioon Kanada hõlmab põhjapoolse osa Põhja-Ameerika mandrist, välja arvatud Alaska, mis kuulub USA-le, ning väike territoorium, mis on Briti valduse Newfoundlandi osa. Kanada pindala on 9 500 000 km², elanikke 12 miljonit. Pealinn — O t t a w a.

Looduslikud tingimused. Põhjas tungivad Kanada valdused Põhja-Jäämerre, kus Kanadale kuulub asustamata Arktiline arhipelaag. Põhjarannik on tugevasti liigestatud. Sügavale lõikub Hudsoni laht, mis eraldab määratu suure Labradori poolsaare. Hudsoni lahe transpordi tähtsus on väike: ta on aastas ainult 3 kuud jääst vaba. Palju tähtsam on idaranniku liigestus. St. Lawrence'i laht ühes temasse suubuva St. Lawrence'i jõega avab tee sisemaale, Suurele Järvistule. Aga ka St. Lawrence'i jõe suudmeala on aastas 4—6 kuud jääga aheldatud. Lõuna pool tungib merre poolsaar Uus Šotimaa (Nova Scotia). Tema rannikul asuv sadam Halifax on laevatamiseks vaba kogu aasta.

Vaikse ookeani rannik on tihedalt fjordidega liigestatud. Vaikne ookean Kanada rannikul ei külmu.

Ida-Kanadat iseloomustab veidi kõrgendatud tasandik, mis oma kliima ja mullastiku tingimustelt on vähe sobiv põllunduseks. Viljakamat maad leidub St. Lawrence'i jõe orus. See org on teeks Atlandi ookeanilt Suurele Järvistule ja ta asustati eurooplaste poolt varem kui ülejäänud Kanada.

Äärmise lääneosa (nagu USA-ski) haaravad Kordiljeeride mäeahelastikud. Kordiljeeridest ida poole levib lavamaa, mis on jätkuks USA preerialavale.

Kanadale kuulub Suure Järvistu põhjarannik. Siin on palju veerikkaid jõgesid. Hüdroenergia varud on suured. Kuid Põhja-Kanada hiigeljärvi ja jõgesid katab suurema osa aastast jää.

Maapõuevaradest on Kanadas väga suured kivisöevarud (1200 miljardit tonni), kuid valdavamalt leidub ainult madala kvaliteediga sütt; tähtsamad varud on lääneosas. Rauamaake on vähe ja needki asuvad kivisööst kaugel (idas). Eriti suured on värviliste ja väärismetallide — kulla, hõbeda, plaatina, nikli, vase, seatina, tsingi varud.

Kanada kliimale avaldab Põhja-Jäämere lähedus suuremal määral mõju kui USA kliimale. See mõju on ebasoodus eriti Ida-Kanadas, mille ranniku lähedal voolab külm Labradori hoovus. Labradori poolsaarel lõpeb 56-ndal laiuskraadil (Leningradist lõuna pool) taiga (okasmets) ning algab tundra. Labradori hoovus toob kaugele lõunasse suuri jäämägesid (aastal 1912 põrkas üks suurimaid aurulaevu „Titanic“ sellise jäämäe veealuse osaga kokku ja hukkus).

Vähem kare on kliima Kesk- ja Lääne-Kanadas, kus tundub juba soojema Vaikse ookeani mõju. Taiga tungib siin polaarjoone taha, tundra taganeb põhja poole; lõunas, Kesk-Kanadas, levivad preeriad, mis on USA preeriade jätkuks. Kliima on siin kontinentaalne, kaunis kuiv, palava suve ja pakase talvega. Nagu USA-ski erineb siinne preeriade rajoon viljaka mullastikuga.

Kanada suureks rikkuseks on mets (katab peaaegu $\frac{1}{3}$ kogu maast). Domineerivad okasmetsad.

Newfoundlandi padumeri on kuulus oma kalarikkusega.

Rahvastik. Esimesed eurooplased, kes rajasid püsivad asulad Kanadas, olid prantslased; nad asustasid St. Lawrence'i jõe oru. Atlandi ookeani rannikul peatusid prantsuse ja inglise kolonistid. 1763. aastani kuulus Kanada Prantsusmaale. Prantsuse ja inglise kolonistide vahel tekkis sageli kokkupõrkeid. Aastal 1763 Inglismaa vallutas Kanada. Kanada (nagu USA-gi) meelitas mitmest rahvusest immigrante

peaaegu kõigist Euroopa riikidest; 50% rahvastikust on oma päritolult Suur-Britannia väljarändajad (inglased, iirlased, šotlased), 30% prantslased, kes on asustanud tihedasti St. Lawrence'i oru (Quebec'i provintsi) ning säilitanud oma keele. Teistest rahvustest on kõige rohkem sakslasi, ukrainlasi, skandinaavlasi. Maa pärisrahvast — indiaanlasi, eskimoid — on säilinud ainult 125 000 inimest.

Majandus. Kanada on arenenud tööstuslik-põllumajanduslik maa. Kõrge toodanguga ja hästi mehhaniseeritud põllumajanduse kõrval on Kanadas arenenud ka tugev tööstus (mäe-, puidu-, paberi- ja eriti autotööstus, masinaehitus). Kanada tööstuses ja põllumajanduses etendab väga suurt osa elektrifitseerimine hüdroenergia alusel.

Kanada tähtsuse kohta maailma majanduses võib otsustada järgmisest näitest: 1937.—1938. a. oli kaupade eksport Kanadast hinnalt natuke suurem kui eksport Prantsusmaalt ja palju suurem kui eksport Itaaliast. Peamassi ekspordist annavad toorained ja pooltöödeldud põllumajandussaadused (nisu, jahu, liha, piimasaadused), metsamajandussaadused (metsamaterjalid, puumass), mäetööstuse (värvilised metallid) ja kalanduse tooted. Üsna suur on ka valmisesemete väljavedu (paber, autod). Teise Maailmasõja ajal varustas Kanada Inglismaad nii hästi toorainetega kui ka relvade ga. Alumiiniumi, lennukite ja tankide toodangult ning laevaehituselt andis Kanada rohkem kui ükski teine dominioonidest.

Olles küll Briti dominiooniks, on Kanada samal ajal tihedas seoses USA-ga. Kanada tööstuse tähtsamad harud on põhiliselt ehitatud Ameerika kapitaliga. USA kapitali mahutused Kanada majandusse on tublisti suuremad kui Inglismaa kapitali mahutused.

Rajoonid. Asustatud ala Kanadas ulatub ookeanist ookeanini pika kitsa vöötmena. Selle piire võib paremini jälgida raudteevõrgu leviku kartogrammilt. Raudteevõrgu piirkonnast väljaspool võib kohata ainult üksikuid mäetööstuse külasid, karusnahaküttide fakooriaid, indiaanlaste ja eskimote elamuid. Eskimod elatuvad jahist, põhjapõdra-kasvatusest ning kalandusest. Selline on Kanada põhjosa. Kullapalavik, mis XIX sajandi lõpul tegi kuulsaks Klondike jõe, on kullakaevanduste kehvenemisega juba ammu möödunud. Suure Karujärve ümbruses on maailma suurimaid uraanitööstusi.

Kanada asustatud territooriumi võib jagada kolmeks majanduslikuks rajooniks: 1) idarajoon, mis külgneb Suure Järvistu, St. Lawrence'i jõe ja Atlandi ookeaniga; 2) keskrajoon, mis haarab Sise-Kanada preeriade ala; 3) läänerajoon Vaikse ookeani ranniku läheduses.

Idarajoon on Kanada tööstuse põhirajoon. Siin on Kanada kaks suurimat linna — Montreal (ligi 1,1 miljon elanikku) ja Toronto (900 000 elanikku), peale nende pealinn Ottawa ja Quebec. Montreal, eriti aga Quebec (endine Kanada pealinn), mis asuvad St. Lawrence'i orus, on säilitanud Prantsuse linnade ilme. Toronto Ontario järve rannikul on anglo-ameerika tööstuslinn, sarnane USA linnadega. Selle rajooni tööstusele on eriti iseloomustav puidu- ja paberitööstus, mis töötavad vee-energiaga. Suur tähtsus on autotööstusel (Torontos) ja tekstiiltööstusel (Montrealis). Idarajoonis toodetakse suurel määral kulda, niklit, asbesti. Põllumajandusel on kõrvalisem tähtsus, ta põhineb piimakarjandusel, keeduvilja- ja puuviljakasvatusel.

Kesk-Kanada, mis haarab Manitoba, Saskatchewan ja Alberta rohtla provintsid, on maailmalise tähtsusega nisukasvatamise rajoon. Ta annab aastas

keskmiselt 80—100 miljonit tsentnerit nisu ning veab saagist välja 70% (teradena või jahuna). Suurtes majandusfarmides kasutatakse laialt traktoreid ja kombaine, ekspuateeritakse palgalist tööjõudu. Transpordi sõlmpunktides on suurejoonelised elevaatorid, kus teravili töödeldakse lõplikult ekspordiks (puhastatakse, sortitakse ja valmistatakse „standardviljaks“). Kaubanduse ja tööstuse peakeskus **Winnipeg** on üks suurimaid viljakauplemise keskusi maailmas.

Lääne-Kanada (Briti Kolumbia provints) hõlmab Kordiljeeride ümbruskonna ja Vaikse ookeani ranniku. See on metsatööstuse ja metsaekspordi (esimese klassi ehitusmets), mäetööstuse (värvilised metallid, kuld, kivisüsi) ja kalanduse rajoon. Suurim linn ja sadam on **Vancouver**.

LADINA-AMEERIKA.

Koosseis, ulatus, poliitiline kaart. Ladina-Ameerika mõiste alla kuuluvad kõik Ameerika maad, mis asetsevad Ühendriikide piiridest lõuna pool. Need maad on järgmised: 1) kogu **Lõuna-Ameerika** manner; 2) **Mehhiko** — hõlmab Põhja-Ameerika edelanurga; 3) **Kesk-Ameerika** — kitsas maismaariba, mis ühendab Põhja-Ameerikat Lõuna-Ameerikaga, ja 4) **Lääne-India**, s. o. arvukas saarestik Kariibi meres. Mehhiko, Kesk-Ameerika ja Lääne-India on geograafiliselt asendilt vaheala Põhja-Ameerika (Ühendriikide) ja Lõuna-Ameerika vahel ning seda võib nimetada ka **Vahe-Ameerikaks** (vahel nimetatakse neid maid, mis on Kariibi mere rajoonis, ka Kariibi-Ameerikaks).

Ladina-Ameerika territoorium on pindalalt 21 miljonit km², millel elab 140 miljonit inimest.

Nimetus **Ladina-Ameerika** on tekkinud sellest, et need maad on koloniseeritud peamiselt ladina (ehk romaani)

rahvastega (nimelt hispaanlaste, portugallaste ja itaallastega). Hispaania või portugali keel on valitsev Ladina-Ameerika tähtsamais riikides. Sellega erineb ta Põhja-Ameerika Ühendriikidest ja Kanadast, kus valitseb inglise keel.

Ladina-Ameerika riikidel on palju ühist nende ajaloolises minevikus ja majandusliku arengu iseloomus. See on riikide rühm, mis koosneb majanduslikult mahajäänud ning tugevamate riikide, peamiselt just USA ja Suur-Britannia mõju all olevaist maadest.

Pärast Ameerika avastamist Kolumbuse poolt (1492) anastasid Hispaania ja Portugal peaaegu kogu Lõuna- ja Vahe-Ameerika. Portugallastele kuulus Lõuna-Ameerika idaosa (praegune Brasiilia), hispaanlastele peaaegu kogu ülejäänud maa.

Hispaania ja Portugali valdustes valitses feodaalne aadel, kes ühes kiriku ja kaupmeeskonnaga röövis asumaid kolme sajandi kestel. Tähtsamaks rikastumise allikaks vallutajaile olid hõbedakaevandused, kus töötasid orjastatud indiaanlased. Teiseks rikastumise vahendiks olid istandikud, plantaažid, eriti väärtuslikuks kujunesid suhkruistandikud. Tööjõuks veeti neisse Aafrikast neegreid-orje. Indiaanlaste ja neegrite vaesus ja väljasuremine, üldine majanduslik seisak — sellised olid kolmesaja-aastase Hispaania ja Portugali valitsemise lõpptulemused Ladina-Ameerikas.

XIX sajandi esimesel veerandil veeres läbi kogu Ladina-Ameerika ülestõusude laine Hispaania ja Portugali valitsuse vastu. 1810.—1825. a. vahel kaotasid Hispaania ja Portugal kõik oma asumad, peale Kuuba ja Porto-Rico, mille Hispaania kaotas hiljem. Endiste asumade asemele loodi iseseisvad riigid. Kuid need uued riigid olid majanduslikult nõrgad ja ebakindlad. See kergendas neisse välismaise kapitali tungimist. Esimesena kinnitas oma juured Ladina-Ameerikas Inglise kapital. Inglise kapitalistid andsid laenu valitsustele ja said selle vastutasuks kontsessioone raudteede ehitamiseks, mitmesuguste looduslike rikkuste kasutamiseks, oma pankade asutamiseks.

XIX sajandi lõpul hakkas Ladina-Ameerikas suurenema USA mõju. 1898. a. võttis USA Hispaanialt Puerto-Rico, kuid Kuuba, mis formaalselt muutus küll vabariigiks, jäi tema kontrolli alla. 1904.—1914.

aastatel ehitati Panama kanal. Eriti suurensid Ladina-Ameerika riikide sidemed USA-ga pärast Esimest Maaailmasõda. Samal ajal teravnes võitlus USA imperialismi ja Briti imperialismi vahel toorainete allikate ja kaubaturgude, transpordi valdamise, poliitilise mõjuvõimu pärast. Ladina-Ameerika poliitilise elu kulissidetaguse parteide võitluse, riigipöörete ja sõdade taga võis ikka ja alati tunda Inglise ja Ameerika imperialistide survet, kes püüdsid aidata võimule oma soosikuid kasulike kaubalepingute ja uute kontsessioonide saamiseks.

Ladina-Ameerika poliitilisel kaardil näeme järgmist pilti: Siin on 20 vabariiki, neist 10 Lõuna-Ameerikas, Lõuna-Ameerika idaosas hõlmavad peaaegu täielikult kaks suuremat riiki — Brasiilia ja Argentiina; nende vahel on väikesed riigid Paraguai (väljapääsuta merele) ja Uruguai. Üle poole läänerannikust kuulub Tšiilile, mille territoorium ulatub kitsa maa-alana piki mereranda. Põhja pool asetsevad Boliivia (väljapääsuta merele), Peru, Ekuador, Kolumbia, Venetsueela. Kesk-Ameerikas on 6 väikest vabariiki: Panama, Kostariika, Salvador, Nikaragua, Hondur, Guatemala. Kõik need riigid on tugevasti USA mõju all, eriti Panama, mida läbib Panama kanal, ja Nikaragua, mille territooriumile projekteeritakse teine Vaikse ookeani kanal. Äärmises põhjaosas on Mehhiko, USA naaberriik. Lääne-Indias on kolm vabariiki: Kuuba (samanimelisel saarel), Haiti ja Dominikaani vabariik (Haiti saarel); kõik kolm vabariiki seisavad USA kontrolli all.

Asumadena esineb väike osa Ladina-Ameerikast. Tähtsamad neist on: Lõuna-Ameerikas kolm Gviaana't — Briti, Prantsuse, Hollandi Gviaana. Kesk-Ameerikas on Panama kanali tsoon (USA), mis on eraldatud Panama vabariigist; Lääne-Indias on Puerto Rico (USA) ja Jamaica (Briti). Väikesed saared Lääne-Indias on jagatud Suur-Britannia, Prantsusmaa, USA ja Hollandi vahel.

LOODUSLIKUD TINGIMUSED.

Rannajoon, pinnaehitus, jõed. Lõuna-Ameerika on massiivne manner, nõrgalt liigestunud rannajoonega. Selles suhtes sarnaneb ta Aafrikaga. Puuduvad peaaegu täielikult lahed, mis tungiksid sügavamale maismaasse ja kergendaksid pääsu mandri siseosadesse. Ka mägismaade asend pole eriti soodus liiklemise arendamiseks.

Kogu lääneranniku ulatusel kerkib võimas Andide ehk Kordiljeeride mäestik, mis tõuseb järsult mererannalt ning on raskesti läbipääsetav. Eriti suurejooneline on Andide keskmine osa. Siin hargnevad Andide ahelikud, mis ulatuvad 6500—7000 m kõrgusele; nende vahel on Boliivia mägismaa, keskmise kõrgusega 4000 m. Kõrgeim Andide tipp on Aconcagua (7040 m). Mittekusagil mujal ei tõuse raudteed nii kõrgele kui Andides (kõrgeim raudtee maailmas läbib Peruu Andid 4880 m kõrgusel, s. o. kõrgemal kui Mont Blanc'i tipp). Andides on rohkesti tulemägesid; paljusid neist peetakse kustunuks, kuid pole siiski vähe ka aktiivselt tegutsevaid tulemägesid.

Lõuna-Ameerika mandri idaosal on koguni teistsugune pinnaehitus. Järsult esinevaid mäeahelikke siin ei ole. Määratu suur ala on võrdlemisi madalate laialivalgunud Brasiilia ja Gviaana mägismaade all. Need on vanad mäed, mida voolavad veed on juba ammu tasandanud ning mis esinevad nüüd lainja pinnaga mägismaana; selle keskmine kõrgus on 600—1000 m (kõrgeimad tipud 2600—2700 m). Brasiilia massiivi idaserv on kohati Atlandi ookeani rannikul tugevasti kõrgendunud, olles tõsiseks takistuseks teel merelt mandri siseosadesse; kuid siiski on siin läbipääs soodsam kui Andides.

Läänepoolsete kõrgete mägede ja idapoolsete laiade mägismaade vahel levivad laialdased Amatsoonia, La Plata

ja Orinoco madalikud, mida vesitavad võimsad jõed. Amatsoonia madalik hõlmab ligi $\frac{1}{4}$ kogu Lõuna-Ameerikast. Amazonase jõgi, mis vesitab seda madalikkude, on oma vesikonna pindalalt (7 miljonit km²) ja veerohkusest esimene jõgi maailmas. Pikkuselt (5300 km) jääb ta maha ainult Mississipist-Missourist. Tema peamine lisajõgi Madeira võrdub peaaegu Volgaga, teised (Rio Negro) on ligikaudu Dnepri suurused. Keskjooksul on Amazonas kohati 5 km lai, suudme alguses paisub ta 20 km laiuks, suudmes endas aga on laius 80 km (kogu suudme laius, kaasa arvatud seal olev suur saar, on ligi 300 km). Mereaurikud sõidavad Amazonast mööda kuni 3600 km, peaaegu Andide jalamini. Amazonase algusel ja lisajõgedel nende laskumisel mägedest on palju jõgesid, mis võivad anda kolossaalset hüdroenergiat. Kuid Amazonase reaalne majanduslik väärtus on võrdlemisi väike, sest ta voolab peaaegu asustamata troopiliste metsade alal.

Põhjas külgneb Amatsoonia madalik Orinoco madalikkudega, lõunas La Plata madalikkudega, mis levib Paraná ja Paraguai jõgikonnas. Paraná jääb Amazonasest maha pikkuselt (3700 km), samuti ka veerohkusest, kuid ta suue, mida nimetatakse La Plataks, on Lõuna-Ameerika rikkem-arenenud rajoonile väljapääsuks merele ning on seega tähtsaks transpordisõlmeks.

Mandri äärmises lõunaosas Andide ja mere vahel levib madalavõitu Patagonia lavamaa. Kitsas loogeline Magalhães'i väin lahutab Patagooniast Tulemaa saarest. Varemalt oli Magalhães'i väin tähtis kaubatee Atlandi ookeanist Vaiksesse ookeani, kuid Panama kanali avamisega langes tema tähtsus.

Nii jaguneb Lõuna-Ameerika pinnaehituselt mitmeks määratu suureks osaks, milles sadade, isegi tuhandete kilo-

Lõuna-Ameerika. Pinnachitus.

meetrite ulatusel ilmnevad ühesugused tingimused. Koguni teine pilt on Kesk-Ameerikas ja Lääne-Indias.

Kesk-Ameerika on nagu sillaks Põhja- ja Lõuna-Ameerika vahel: Kohati on see „sild“ 60—70 km lai (Panama maakitsus), kohati laieneb sadade kilomeetriteni. Mäed on tunduvalt madalamad Lõuna-Ameerika mägedest. Kogu geograafiline liigestus on rohkem killustatud kui Lõuna-Ameerikas. Mõnekümne kilomeetri ulatusel võib siin kohata niihästi ranniku madalikku, madalaid lavamaid, kui ka 3—4 km kõrguseid mäeahelikke ja sügavaid mägedevahelisi orge.

Minevikus oli Kesk-Ameerika takistuseks otsesel liiklemisel maailma kahe tähtsama ookeani vahel. Praegu on siin kaevatud Panama kanal, mis ühendab ookeane ning on tähtsamaid maailmateid.

Lääne-Indiat, s. o. saarte arhipelaagi Kariibi meres, iseloomustab veel suurem geograafilise ehituse killustatus. Ta koosneb neljast suurest saarest, mis moodustavad Suured Antillid (Kuuba, Haiti, Jamaika ja Puerto Rico), ja paljudest väikestest saartest (Väikeste Antillide rühm ja Bahama saared). Lääne-India saared seisavad tähtsatel mereteedel — ristteel Põhja-Ameerikast ja Euroopast Panama kanalini; see annab neile mitte ainult majandusliku, vaid ka poliitilise ja strateegilise tähtsuse.

Suurema osa Mehhikost katab laialdane kiltmaa, mis on ääristatud läänest ja idast kõrgendikega; lõunas kerkib võimas rida tulemägesid (Orizaba, Popocatepetl, kuni 5700 m kõrge). Kiltmaa keskmine kõrgus lõunas on 2000 m; põhjas ta alaneb ning ühineb Suure Põhja-Ameerika kiltmaaga.

Lõuna-Mehhiko, suurem osa Kesk-Ameerikast ja Lääne-Indiast on vulkaaniliste jõudude aktiivse tegevuse ala, kus esinevad ka tugevad maavärinad. Aastal 1902 purus-

tas vulkaani Mont Péle purse Martinique'i saarel (Väikestel Antillidel) St.-Pierre'i linna põhjalikult ja hävitas 28 000 inimest. Guatemala linn (Gvatemala vabariigi pealinn) hävis XX sajandil kaks korda maavärinatest. Kuid vulkaanilise tegevuse produktid — laava ja tuhk — on aluseks viljakale mullastikule, mis ahvatleb inimesi ikkagi asuma sellistesse hädaohtlikesse rajoonidesse.

Kliima ja taimkate. Ladina-Ameerika asetseb 32° p.-l. ja 56° l.-l. vahel. Suurem osa temast on p a l a v v ö ö t m e piirkonnas. Sellest piirkonnast väljas on ainult Lõuna-Ameerika lõunaosa.

Tohutuid alasid katavad niisked troopilised metsad. Paaegu täielikult on nende all Amatsoonia madalik, mis laiub ekvatoriaalvöötmes. Sellel määratu suurel madalikul on kogu ulatuses alati paaegu ühtlaselt palav: aasta keskmine temperatuur on siin 25—26°, ta ei kõigu kuude kestel paaegu sugugi. Sademeid on siin väga palju — 200 cm aastas ja rohkemgi. Alalise kõrge temperatuuri ja niiskuse mõjul on siin arenenud ülilopsakas troopiline taimkate. Võitlus metsaga on väga raske: maa-ala metsast puhastamine nõuab väga suurt jõupingutust, jäätmaad kasvavad kiiresti jälle umbe, nii et lühikese aja jooksul ei jää jälgegi inimese tegevusest. Palav, niiske kliima soodustab malaaria, kollase soetõve ja teiste troopika haiguste levikut. Amatsoonia metsade rikkuseks on kautšukipuud ja puuliigid, mis annavad väärtuslikku puitu tööstuses, kuid nende rikkuste tootmise tingimused on väga rasked.

Troopilistel aladel, kus on vähem sademeid, kasvavad hõredad metsad ehk s a v a n n i d (s. o. troopilised rohtlad, mis vahelduvad metsatukkadega).

La Plata madaliku lõunaosa, niinimetatud p a m p a, on juba rohtla, paraskuiva subtroopilise kliimaga. See on

rikaste ressursside ala põllunduse ja karjanduse arendamiseks.

Lõunas, umbes 40° l.-l. joonel, muutub pampa Patagonias kivirikasteks rohtlateks kuiva ja võrdlemisi kareda kliimaga (tugevad tuuled) ning kehva rohikattega.

Kõrbed hõlmavad Lõuna-Ameerikas palju vähem pindala kui Aafrikas või Austraalias. Täieliku kõrbe iseloom on ainult osal Vaikse ookeani rannikul Põhja-Tšiilis. See on Atacama kõrbe, millel siiski on suur majanduslik väärtus rikkalike salpeetri- ja vaselademetete tõttu.

Erilist iseloomu omab kliima- ja taimkatte-vöötmete vaheldus troopika mägirajoonides. Alates mägede jalamilt ning tõustes kõrgemale mägedele, vahelduvad kõik taimkatte-kliimavöötmed niisketest troopilistest metsadest kuni metsatute mägiaasadeni ja lumega kattunud tippudeni.

Need vöötmed vahelduvad järgmises korras. Täiesti troopiline kliima on vöötmes kuni 600 m üle merepinna. Siin arenevad kultuurtaimedest kõige paremini kakao, kookospalm, banaanid, suhkruroog. Vöötmes 600 m kuni 1800 m üle merepinna on troopiline kliima kõrgusega tublisti pehmendatud (aasta keskmine temperatuur on 18—23°). Selles vöötmes kasvavad hästi kohv, puuvill, tubakas, mais. 1800 meetrist kõrgemal on paraja kliima vööde. Selle vöötme metsades esineb tammi, mände, kuuski, küpresse. Siin külvatakse nisu, maisi, otra, kasvatatakse Euroopa viljapuid. Võrreldes troopiliste madalike kliimaga on selles vöötmes kliima inimesele palju tervislikum. Ladina-Ameerika mitmes mägirajoonis leidub viljakat vulkaanilist mullastikku. Vana-Ameerika kultuurilised keskused, mis tekkisid enne eurooplaste tulekut, tekkisid just Lõuna-Ameerika ja Mehhiko mägistes rajoonides.

4000 meetrist kõrgemal ei esine enam metsa ja põllundust arendada on siin võimatu. See on kõrgmägede-karjamaade vööde. Eriti on see levinud Boliivia mägismaal (siin nimetatakse seda puunaks). Lumepiir on troopiliste rajoonide kohal 5000—5500 m kõrgusel.

Kesk-Ameerikat iseloomustab kliimaliste tingimuste ja taimkatte kirju vaheldus. Sademeid toovad siia meretuuled

(passaadid), mis puhuvad Atlandi ookeanilt. Seepärast on Atlandi ookeani poole avatud mäenõlvad sademete ja taimkatte poolest rikkamad kui passaatide eest kaitstud rajoonid.

Mehhiko mägismaa siseosades, mida varjavad mere poolt kõrgendikud, ja Vaikse ookeani rannikul Ühendriikide piiril (Kalifornia poolsaarel) on kuiv kliima. Taimekatet iseloomustavad kaktused, agaavid, poolkõrbe okasvõsa. Põllundus vajab siin kunstlikku niisutamist.

Meretuuled, mis toovad vihma Lääne-Indiasse ja Kesk-Ameerikasse, värskendavad ja ventileerivad samal ajal õhku; passaatide mõjule avatud kohtades on kliima palju tervislikum kui niiske ja seiskunud õhuga kohtades.

Kuid Atlandi ookeanilt ei puhu ainult värskendavaid tuuli. Sagedasti tulevad sealt koledad marud, orkaanid, mis kõik oma teel purustavad. Selline maru võib hävitada suurel alal kogu viljasaagi, laiali pilduda ehitised, kiskuda täiesti üles telegraafipostid jne. Nii juhtus näiteks Puerto Ricos septembris 1928 (orkaani kahjud tõusid 165 milj. rublale). Seepärast püütakse saartel, kus sageli möllavad orkaanid, kasvatada mitte mitmeaastaseid puid, vaid kiiresti kasvavaid kultuure, mida on kerge taastada (näit. suhkruroogu).

Põllumajanduse looduslikud tingimused on Ladina-Ameerikas väga erinevad. Mitmed tähtsad kultuurid, mis praegu on laialt levinud teistes maailmajagudes, on pärit Lõuna- ja Kesk-Ameerika maadest (kartul, kakao, mais, tubakas).

Vastupidi aga toodi mitmed kultuurid just eurooplaste poolt Ladina-Ameerikasse ja leidsid seal soodsad tingimused levimiseks (nisu, kohv, suhkruroog), samuti kui koduloomadki (veised, lambad, hobused), keda ameeriklased enne eurooplaste tulekut ei tundnud.

Maavarade rikkused. Ladina-Ameerika maavarade rikkused on väga suured.

Ülemaailmist tähtsust omavad nafta varud. Tähtsamad leiukohad on Põhja- ja Kesk-Andide jalamil (Venetsueelas, Kolumbias, Boliivias, Peruus), samuti ka Mehhiko

mägismaa jalamil, Mehhiko lahe rannikul. Metallide maadest on ülemaailmaline tähtsus hõbeda (Mehhiko, Peruu), vase (Tšiili, Mehhiko, Peruu), inglistina (Boliivia), rauda (Brasiilia, Kuuba, Tšiili), mangaani (Brasiilia) lademeil; kõrge väärtusega rauamaagi varusid Brasiilias arvestatakse 4,6 miljardile tonnile (puhast rauda maagis), mis annab 17% rauamaakide varudest kapitalistlikes riikides. Gviaana on rikas boksiidilt. Kulla leiukohti on mitmel pool, kuid neil on teisejärguline tähtsus. Kolumbias on tähelepanndavad platiina varud. Põhja-Tšiili kõrbedes on võimsad salpeetri lademed. Kivisöe poolest on Ladina-Ameerika vaene. Seevastu on hüdroenergia varud suured — nende võimsus on 66 milj. hobujõudu (ligi 14% kapitalistlike maade hüdroressurssidest).

Üldiselt on Ladina-Ameerika looduslikud ressursid küllaldaselt mitmesugused mitmekülgses majanduslikus arengus, kuid neid kasutatakse puudulikult ja väga ühekülgselt. Mõnesuguseid rikkusi ei töödelda peaaegu üldse (näit. rauamaagid, hüdroenergia).

RAHVASTIK.

Rahvastiku rahvuslik koosseis. Indiaanlasi, põliste elanike jäänuseid, on säilinud kõige rohkem Lõuna-Ameerika lääneosa mägismaal (Boliivia, Peruu), Mehhikos ja Kesk-Ameerikas. Indiaanlaste segumisel Euroopa väljarändajatega on tekkinud väga arvukas segarühm — mestiitsid. Indiaanlased ühes mestiitsidega moodustavad üle poole kogu Ladina-Ameerika rahvastikust.

Euroopa päritoluga rahvastik moodustab 25—30% Ladina-Ameerika elanike üldarvust. Osa sellest on kreoolid, ammuste Euroopast tulnud asukate järglased, osa

uuema aja, viimase 50—60 aasta emigrandid. See väljarändamisliikumine on etendanud määratu suurt osa Argentiina ja Brasiilia kaguosa arengus. Neisse rajoonidesse on koondunud ka „valgete“ peamass. Euroopa emigrantide hulgas on kõige rohkem hispaanlasi, portugallasi ja itaallasi. Itaalia emigrante on kõige rohkem Argentiinas, Uruguais ja Kagu-Brasiilias. Lõuna-Brasiilias on arvurikas saksa väljarändajate rühm (ligi 800 000 inimest).

Neegrid ja mulatid (neegrite ja eurooplaste järglased) elavad peamiselt vanades, juba asumaade ajastul arenenud istandike rajoonides, s. o. Kirde-Brasiilias, Lääne-India saartel. Mõnel saarel (Haiti, Jamaika) on nad enamuses.

Üldjoontes levivad rahvastiku põhirühmad järgmiselt: kagus on „valged“, kirdes neegrid ja mulatid, Lõuna-Ameerika siserajoonides, läänes ja äärmises põhjas (Mehhikos) elavad indiaanlased ja mestiitsid.

Mõnesse Ladina-Ameerika riiki asusid enne Teist maailmasõda kaunis suured rühmad jaapanlasi — kõige rohkem Brasiiliasse (ligi 200 000 inimest).

Indiaanlased ja neegrid on rahvastiku kõige rohkem rõhutatud ja kurnatud mass: nende suhtes tarvitatakse laialdaselt otsest sundimist ja vägivalda, mis meenutab veel orjapidamisega.

Ladina-Ameerikas valitseb suurmaapidamine. Mõisnike maaomandid on sagedasti kolossaalsed oma suuruselt. Põlütöölise massid töötavad mõisnike maal orjusrendi, kümnisrendi või isegi otsese orjuse alusel. Rajoonides, kus elavad indiaanlased, on laialt levinud võlaorjus, niinimetatud peonaaž. Peonid on maata talupojad, kes saavad mõisnike käest tükikese maad ja natuke raha selle korrastamiseks ning töötavad selle eest mõisnike juures teatud arvu päevi aastas; nad ei suuda välja rabelda võlaorjusest ning

jäävad faktiliselt orjadeks. Nurisevate, oma seisukorraga mitte rahul olevate ning peremehe juurest ära minna tahtvate peonide vastu kasutab mõisnik vägivalda, — tema teenistuseks on valmis ka politsei.

Nii on Ladina-Ameerika riikides säilinud veel orjapidamise ja orjuse jäänuseid. Selle juures põimub rahvusliku rõhumisega tihedalt klassiline rõhumine (mõisnikud ja kodanlus on „valged“, peonid „värvilised“).

Rõhuv enamik rahvastikust on kirjaoskamatu ja kultuuriliselt mahajäänud. Isegi Argentiinas ja Uruguais, kus domineerivad „valged“, on 35 — 40% kirjaoskamatud; maa- des, kus domineerivad „värvilised“, on suurem osa rahvast kirjaoskamatu.

Tööstuste proletariaadi kaadrid on Ladina-Ameerikas vähesed. Kuid siiski on Ladina-Ameerika rohkem arenenud rajoonides üldine proletariaadi mass linnades ja mäetööstuse külades vägagi suur. See proletariaat koosneb transportitööstuse raudteedel ja sadamates, mäekaevuritest, kerge- tööstuse töelistest, kes töötlevad kohalikke tooraineid. Kuid palju suuremad on põllumajandusliku proletariaadi ja pool- proletariaadi massid.

Rahvastiku tihedus ja tähtsamad linnad. Üldiselt on Ladina-Ameerika nõrgalt rahvastatud. Rahvas koon- dub kas rannikurajoonidesse, kus on keskendunud kaubandus-transporti sidemed välismaailmaga (Lääne-India saared, Argentiina, Uruguai, La Plata lähedased rajoonid, Brasiilia kagurannik, Kesk-Tšiili), või jälle lavamaadele, kus on viljakas mullastik ja paras kliima (Kesk-Mehhiko, Kagu-Brasiilia kohvikasvatuse rajoon). Lõuna-Ameerika metsade ja savannide siseosad on peaaegu asustamata; tohutuil Amazonase troopiliste metsade aladel elab vähem kui 1 inime ne 1 km²-l.

Mererannal või mere läheduses on kasvanud tähtsamad linnad. Esimesel kohal neist on Buenos Aires, Argentiina pealinn ja tähtsam sadam (2,6 miljonit inimest, eeslinnadega üle 3 miljoni). Brasiilias tõusevad esile kaks linna: Rio de Janeiro, pealinn ja sadam (1,7 miljonit elanikku), ja Sao Paulo, peamise kohvikasvatuse rajooni keskus (1,3 milj. elanikku). Tšiilis on pealinn Santiago (640 000 elanikku) ja peasadam Valparaiso. Mehhikos erineb teravalt pealinn Mehhiko (1,5 milj. elanikku), Lääne-Indias Havana, Kuuba pealinn, tähtsam sadam kogu Lääne-Indias (570 000 elanikku).

MAJANDUSE ÜLEVAADE.

Väliskapitali tungimine Ladina-Ameerika majandusse kutsus esile üksikute majandusharude võimsa arengu. See areng toimus põhiliselt põllumajanduse ja mineraalsete toorainete tootmise ja väljaveo suunas. Terved suured riigid spetsialiseerusid ühe-kahe saaduse tootmisele väljaveoks, kuna samal ajal teised riikused jäid täiesti kasutamata. Nende saaduste ekspordist laekunud sissetulekutest saadakse summasid välismaa fabrikaatide impordiks. Ekspordi arvel tasutakse ka maksud välismaiste võlgade katteks, samuti kaetakse kasum, mida pumpab endale väliskapital. Et saada kuidagi otsad kokku, on Ladina-Ameerika riigid sunnitud eksportima nii palju kui võimalik. Ekspordi vähendamine viiks kogu majanduse kohe haamri alla ja ähvardaks pankrotiga. Sellega on Ladina-Ameerika riigid tugevaimas sõltumuses saaduste turustamisest, mis moodustavad nende ekspordieriala.

Põllumajanduse eriti teravat spetsialiseerumist, kui kogu

rajoon või isegi terve riik toodab faktiliselt ainult ühte saadust, nimetatakse monokultuuriks.

Põllumajandus. Teraviljade tootmise ja loomakasvatuse saaduste poolest paistab eriti välja põllundus-karjandusrajoon, mis külgneb La Plata suudmega Argentiina ja Uruguai piirides. Siit eksporditakse tohutud hulganisu, maisi, linaseemneid, liha (külmutatud kujul), villa, nahku.

Argentiinas ja Uruguais arvestatakse üle 40 miljoni sarvloomu ja ligi 70 miljonit lammast. See on võimsaim majanduslik rajoon Ladina-Ameerikas.

Suurem osa ülejäänud Ladina-Ameerika põllumajanduslikest rajoonidest toodavad troopika põllumajanduse saadusi. Neist on esimesel kohal kohv. Aastal 1938 andis Ladina-Ameerika 20 miljonit tsentnerit kohvi — peaaegu 90% maailma üldtoodangust; Brasiilia on suurim maailma kohviga varustaja. Tähelepanav koht maailma majanduses on Ladina-Ameerikal ka suhkruroo tootmises. Suhkrupeatootja on Kuuba, mille majandus sõltub veel suuremal määral suhkrust kui Brasiilia majandus kohvist.

Kesk-Ameerika riikides ja Jamaika saarel on Põhja-Ameerika kapital arendanud suurejoonelise banaanide kasvatamise ekspordiks. Rida rajoone, mis külgnevad Kariibi merega, on muudetud täielikult banaanide istandikeks. Kultuuridest, mida arendatakse reas riikides ilma eriti teravalt spetsialiseerimata, olgu nimetatud kakao (Ekuador, Brasiilia), tubakas (Kuuba), puuvill (Brasiilia, Peruu).

Metsad katavad Ladina-Ameerikas hiiglasuuri alasid (ligi 40% kogu territooriumist), kuid metsamajandusel on siiski teisejärguline tähtsus. XX sajandi algul olid Amatsoonia metsad tähtsaimaks alaks maailmas kautšuki toodangult (metsikult kasvavatelt kautšukipuudelt). Siis algas kiire kautšuki-istandike levimine Inglise asumaades Malakas ja Hol-

landi Indoneesias. Kautšuki tootmine istandikes osutus odavamaks ja soodsamaks kui kautšuki kogumine troopikamet-sades, Lõuna-Ameerika tööstus ei suutnud konkureerida ning varises täiesti kokku. Aastal 1928 omandas Ford Ida-Amat-soonias kontsessiooni tohutule territooriumile kautšuki-istan-dike organiseerimiseks, kuid kogu ettevõtte ei ole veel jõud-nud eeltööde staadiumist kaugemale.

Teise Maailmasõja aastatel, seoses Malaka ja Hollandi India okupeerimisega Jaapani poolt, omandasid kautšuki res-sursid Ladina-Ameerikas suure tähtsuse ning kautšuki toodang kasvas tugevasti.

Mäetööstus. Esimesel kohal on nafta toodang. Kogu Ladina-Ameerikas oli see 1945. a. 65 miljonit tonni. Pea-tootja on Venetsueela (kolmas koht maailmas USA ja NSV Liidu järel), temale järgnevad Mehhiko, Kolumbia, Peruu, Argentiina. Naftatööstusse on paigutatud ameerika ja ing-lise kapitalid. Suur tähtsus on salpeetri toodangul Põhja-Tšiilis. Vase toodang (Tšiili, Mehhiko, Peruu) annab $\frac{1}{4}$ maailma kogutoodangust. Boliiviast saadakse ligi $\frac{1}{5}$ ingliska maailma üldtoodangust. Hollandi ja Briti Gvianas on rikkalikult boksiiti. Värviliste metallide, samuti kui salpeetri toodangus domineerib ameerika kapital. Rauamaagi määratu suuri varusid kasutatakse nõrgalt. Mangaani toodang on tugevasti kasvanud Teise Maailmasõja kestel.

Ladina-Ameerika on tähtsaim maailma varustaja hõbeda-ga (ligi pool maailma üldtoodangust); kõige rohkem annavad seda Mehhiko tühjaks-ammutatud leiukohad (eks-pluateeritakse 4 sajandit). Kulla toodang on väiksema täht-susega. Kolumbiast saadakse üsna suur osa platiina toodangust.

Teise Maailmasõja kestel on Ladina-Ameerika ressursid etendanud suurt osa demokraatliku koalitsiooni riikide varustamises. Eriti suure väärtusega olid sellised sõjaks täht-

Töötlev tööstus. Ladina-Ameerika tööstuslik areng ei vasta kaugeltki ta looduslikele rikkustele. Suuremat arengut on saavutanud ainult mõned kerge tööstuse harud, mis töötlevad kohalikke tooraineid: suhkrutööstus Kuubas, liha-, jahu- ja nahatööstus Argentiinas; Brasiilias ja Mehhikos on arenenud tekstiiltööstus.

Exhibiit...

A A S I A.

JAAPAN.

Koosseis ja suurus. Jaapani saarte rühm, millel asetseb Jaapan, eraldab Jaapani mere Vaiksest ookeanist. Ta koosneb 4 suurest (Hondo ehk Honšiu, Hokaido, Šikoko ja Kiušiu) ja hulgast väiksemaid saartest.

Jaapani saarte pindala on 310 000 km², elanikke on 72 miljonit inimest (1938. a.).

Formaalselt oli Jaapan konstitutsiooniline monarhia, aga tegelikult oli ta kuni purustamiseni Teises Maailmasõjas pea-aegu piiramatu monarhia. Valitsuse eesotsas seisis keiser („Päikese jumalanna troonipärija“). Oma poliitikas ta tugines tähtsaile mõisnikele ja kapitalistidele; suur võim oli riigis sõjaväelise kliki käes, kes kaitses valitseva klassi reaktioonilisemate kihtide huvisid. Jaapani imperialismi purustamine 1945. aastal kutsus tegevusse jaapani rahva demokraatlikud jõud. Kuid vanad reaktioonilised jõud, kes viisid Jaapani katastroofini, ei ole veel kaugeltki hävitatud. Nende alalhoidu soodustab Ameerika okupatsioonivõimude poliitika.

LOODUSLIKUD TINGIMUSED.

Jaapani geograafilise asendi omapärasused. Jaapani arenemises on suur tähtsus tema geograafilise asendi omapära-

sustel. Need on järgmised: 1) Jaapani saarte lähedus Aasia mandrile; saarte asend Ida-Aasia suhtes meenutab Briti saarte asendit Lääne-Euroopas; Jaapanit Koreast eraldava väina laius on 170—220 km; Jaapani sadama Nagasaki kaugus Šanghaist on 750 km; 2) suur kaugus Euroopa ja Ameerika arenenud kapitalistlikest riikidest. Jaapan asub peaaegu ühesugusel kaugusel Lääne-Euroopast ja USA idaosast. Selles on suur erinevus Jaapani ja Inglismaa asendis. Kaua aega jäi Jaapan nagu Hiinagi eemale maailma-kaubateedest. Ta naabriteks olid mahajäänud riigid Hiina ja tsaari-Venemaa Kaug-Ida ääremaad. Sellel oli Jaapanile kahesugune mõju: ühest küljest takistas Jaapani asend maailma äärel (eesrindlike kapitalistlike riikide suhtes) tema majanduslikku arengut, kindlustas ta eraldatud olekut, võimaldas keskaegse feodalismi kauemat püsimist. Aga teisest küljest, kuigi Jaapan vabanes mitme sajandi pikkusest isoleeritusest ja hakkas muutuma kapitalistlikuks riigiks, oli tohutult suure ja nõrga Hiina lähedus ning imperialistlike võistlejate kaugus eeliseks Jaapani kapitalismile. Jaapani impeerium kasvas suureks peamiselt just Hiina arvel.

Rannajoon, pinnaehitus. Jaapani saarte rannajoont iseloomustab lahtede, poolsaarte ja rannikusaarte rohkus. Siin on palju sadamateks sobivaid lahtesid. Eriti soodus on laevasõiduks Jaapani sisemeri (Hondo, Šikoko ja Kiušiu saarte vahel), mis on kaitstud ookeani-tormide eest. Vaikne ookean on Jaapani rannikul erakordselt sügav; Tokio laiusjoonel on 200 km rannast eemal juba 8500-meetrilisi sügavusi.

Jaapani saarte pinnaehitus on mägine. Madalamad alad asetsevad enamikus mererannikul, hõlmates mitte üle kolmandiku kogu saarte pindalast.

Jaapanis on palju tulemägesid. Eriti palju on neid

Hondo saare siseosas. Tokiost lääne pool kerkib Fudžijama tulemägi, Jaapani kõrgeim tipp (3778 m).

Kuid kõige kardetavamad pole Jaapanis tulemägede pursked, vaid kardetavamad on maavärinad. Need on isearanis ohtlikud ookeani-äärsetel madalikel, sügavate ookeani põhjalohkude läheduses. Merepõhja nihkumised maavärinate aegu tekitavad sageli tohutuid laineid, mis paiskuvad hävitava jõuga rannikule. Viimase aja hävitavaim maavärin oli aastal 1923.

Kliima ja taimestik. Jaapani kliima on pehme, niiske ja mereline. See sõltub mitmest tegurist: riigi saarelisest asendist, perioodiliselt suunda muutvate tuulte — mussoonide mõjust, merehoovustest, mis voolavad Jaapani ranniku lähedal, ja peale selle Jaapani saarestiku suurest ulatusest põhjast lõunasse. Neli peasaart on 31° ja 46° p.-l. vahel; neil vahelduvad kliimavöötmed paras-külmast kuni subtroopiliseni, kuna Kiušiu saare lõunaosa esineb juba üleminekualana troopilisse vöötmesse.

Lõuna- ja Põhja-Jaapani kliima kontrastid suurenevad veel merehoovuste mõjul. Lõuna-Jaapanit soojendab soe Kurošivo, kuna aga Kirde-Jaapan on külma Ojašivo mõju piirkonnas — see tuleb põhjast mööda idaranda.

Mussoonid ehk monsuunid toovad Jaapanile ohtrasti sademeid. Läänerannik saab sademeid peamiselt talvistest (loode-) mussoonidest, mis puhuvad üle Jaapani mere (sajavad kas vihmana või lumena); suvine mussoon, mis puhub ookeanilt, toob küllaldaselt sooje sademeid idarannikule. Üldiselt on Jaapanis sademeid 100 kuni 300 cm aastas, ainult Põhja-Hokaidos on sademeid vähem. Jaanuari temperatuur kõigub 7°-st lõunaosas kuni —6°-ni põhjaosas; juuli temperatuur on 27° kuni 17°. Tokios, Jaapani keskosas, on juuli temperatuur 25°, jaanuaris 3°; sademeid aastas on 150 cm. Nagu teisteski mussoonikliima riikides, mässavad ka Jaapa-

nis tugevad marud — taifuunid. Eriti kardetavad on taifuunid mussoonide sügisel vahetusajal oktoobris.

Jaapani rannikuveed on väga rikkad kaladest. Sooja ja külma hoovuse ühinemise tõttu püütakse siin mitmesuguseid kalaliike, mis esinevad niihästi soojades kui ka külmades vetes.

Jaapani saarte taimestik on eriliselt rikas ja mitmekesine. Üle poole Jaapani üldpindalast katab mets. Siin esineb niiskeid troopilisi ja subtropilisi metsi igihaljaste puudega, aga ka okasmetsi mägedes ning parasvöötme lehtmetsi põhjaosas. Tähtsamad metsamassiivid on säilinud mägedes. Suurim väärtus on okaspuudest ehitusmetsal Hondo kesk- ja põhjaosas. Suurem osa metsi kuulub mõisnikele, riigile ja keisriperekonnale.

Jõed. Jaapani jõed on lühikesed, kuid kiire vooluga ja veerohked ning seetõttu on nad võimsaiks hüdroenergia allikaiks. Vee-energia varud ulatuvad 8 milj. hobujõuni. Et jõed voolavad mitmes suunas — ühed suubuvad Vaiksesse ookeani, teised Jaapani merre, see on mitmeti kasulik: mägede eri nõlvadel pole suurveeperioodid ühel ning samal ajal ja kui ühes osas jõgedes on vähe vett, annavad teised hüdroenergia maksimumi. Kuid jõgede väärtus veeteena on väga väike.

Maavarad. Kivisütt leidub Jaapanis vähe; üldvarade ulatust arvestatakse 7 miljardile tonnile, kuid tööstuslikud varud on veel väiksemad (1,5 miljardit). Tähtsamad kivisöe basseinid on Kiušiul ja Hokaidol. Kivistüsi on madala väärtusega. Nafta varud on samuti tühised. Kivisöe ja nafta puudumisel tõuseb jõgede tähtsus energiaallikatena. Kmetallide poolest on Jaapan vaene. Eriti vähe leidub rauda. Suuremad on vase varud (esinevad seoses kullaga); toodetakse ka tsinki ja hõbedat.

Rahvastik.

Rahvastiku keskmine tihedus Jaapani saartel on 190 inimest 1 km²-l. Jaapani „üleasustus“ oli armastatud argument Jaapani sõjaväelisel klikil uute anastamiste puhul. Kuid tõeliselt ei saa üleasustamisest üldse kõnelda.

Hokaidos on näiteks tihedus 35 inimest 1 km²-l. Kolmel eriti suure keskmise tihedusega lõunapoolsel saarel esinevad laialdased mägimetsade rajoonid (need hõlmavad üle poole kogu Jaapani pindalast), kus pole peaaegu sugugi alalist rahvastikku. Inimesed tunglevad jõgede orgudes, mere- ja järveäärsetel madalikel, — ühesõnaga neis rajoonides, kus on võimalik külvata riisi või püüda kalu. Neile madalikele on koonduvad ka kõik suuremad linnad. Lõunasaartel esineb inimese elamuid harva 1000 m kõrgusel üle merepinna, Hokaidol aga mitte üle 500 m.

Eriti teraval kujul esineb Jaapanis vastuolusid, mis on tüüpilised paljudele kapitalistlikele riikidele: talupoegade kehvik rabeleb maanäljas, kuid tal ei ole mingisuguseid võimalusi kasutada tühje maid (esiteks ei kuulu need talupoegadele, teiseks nõuab nende kasutamine vahendeid, mida kehvikutel ei ole).

Kõik Jaapani suuremad linnad on Hondo saare lõunaosas: Tokio kaugeletungiva Tokio lahe ääres, kus 1940. aastal arvestati 6,8 miljonit inimest; Jokohama — sadam pealinnale (ligi 1 milj. elanikku); Osaka — Jaapani suurim tööstuskeskus (3,2 milj. elanikku); Nagoya — suur tööstuskeskus (1,3 milj. elanikku); Kioto — endine Jaapani pealinn (1,1 milj. elanikku); Kobe — suurim Jaapani sadam (ligi 1 milj. elanikku).

Jaapanlased emigreerusid võrdlemisi vähesel arvul asumaadele või teistesse riikidesse. Jaapani asumaadel elas enne Teist Maailmasõda ainult ligi 1 miljon

jaapanlast. Veel vähem oli neid Jaapani impeeriumi piiride taga. Enne Teist Maailmasõda oli USA-s umbes 115 000 jaapanlast (peamiselt lääne-osariikides, eriti Kalifornias); Lõuna-Ameerikas on neid üle 200 000 (enamikus Brasiilias), ja viimaks veel 150 000 Okeaanias, peaaegu eranditult Havai saartel, kus neid oli 40% kogu rahvastikust. Suurem osa Jaapani emigrante oli sõjaväekohuslased, keda subsideeris valitsus. See ei olnud muidugi ainult juhus, et nii palju jaapanlasi suundus just Havai saartele, tähtsaimale USA sõjastrateegilisele punktile Vaikses ookeanis.

MAJANDUSE ÜLEVAADE.

Jaapani arengu iseärasusi.

Arenenud kapitalismi ja feodaalse mahajäämise seos. Jaapani kapitalism, mis on läbi käinud kõik arengu staadiumid mahajäänud ja nõrgast feodaalsest riigist kuni kõige agressiivsema imperialistliku riigini, näitab finantskapitali eesrindlikemate vormide omapärasest ühendusest kõige rohkem mahajäänud feodalismi jäänustega. Suuremais kapitalistlikes riikides esinevad sellised kontrastid veel Itaalias, kuid Jaapanis avalduvad need hoopis teravamalt.

Kuni XIX sajandi keskpaigani oli Jaapan mahajäänud ja suletud feodaalne riik. Kaubandus teiste maadega oli tühine. Feodaalne võim, püüdes säilitada maksvat korda, takistas suhtlemist välismaalastega.

Sellele vaatamata arenes Jaapanis sisekaubanduse ja liigkasuvõtmise alusel kaubakapital, üksikute kaubafirmade kätte koondusid suured varandused. Esines ka manufaktuurtööstuse algeid. Kuid Jaapani kunstlik isoleerumine pidurdas arengut.

Sellele isoleerumisele tehti lõpp 1853. aastal, kui USA sõjalaevastik tungis Tokio lahte ja sundis Jaapani valitsust avama Jaapani-Ameerika kaubavahetusele kaks sadamat. Ameeriklaste järel tulid venelased, vene-

laste järel inglased ja teised eurooplased. Välismaalased surusid jaapanlastele peale rea mittevõrdõiguslikke lepinguid, sarnaseid nendega, millega samal ajal oli seotud Hiina.

Kaubavahetus välismaalastega suurendas kaubandusliku kodanluse osa. 15 aastat pärast seda, kui Jaapan oli avatud Euroopa-Ameerika kapitalile, pani kodanlus, ühinedes alama aadliga, toime revolutsiooni (1868. a.). Kuid see kodanlik revolutsioon takerdus poolel teel ning jäi lõpule viimata. Uus kord loodi kodanluse ja feodaalse aadli ühinemisel. Aadel hoidis oma käes määratu suured maavaldused. Talupoegade revolutsioon, mis ähvardas vana korra põhjaliku purustamisega, suruti aadli ja kodanluse poolt ühisel jõul maha. Feodaalne talupoegade ekspluateerimine jäi püsima ning sellele lisandus veel kapitalistlik ekspluateerimine. See tugevate feodaalsete jäänuste põimumine kapitalistliku ekspluateerimise vormidega jääb iseloomustavaks ka tänapäeva Jaapanile.

Ühest küljest on Jaapani kapitalismil arenenud kapitalismi tunnused: võimsad kõrge tehnikaga tööstustettevõtted, kõrgelt arenenud elektrifitseerimine, monopoliiseeritud kapitali vägevad organisatsioonid, pangakapitali kokkukasvamine tööstuskapitaliga, kapitali väljavedu mahaäänud riikidesse, rahatuusade kliki valitsemine.

Teisest küljest erineb Jaapani kapitalism tugevate eelkapitalistlike ekspluateerimisvormide jäänustega, ja mitte ainult põllumajanduses, kus feodalismi jäljed on eriti tugevad, vaid ka tööstuses: levinud on veel laste ostmine vanematelt vabrikutöödele ning sagedase nähtusena esineb võlaorjus. Karmilt ekspluateeritakse odavat naiste ja laste tööjõudu. Tööjõu eriline odavus — see on pearessurss, millele tugineb Jaapani tööstuse areng, see on Jaapani kapitalismi peatrump välisturgude vallutamisel.

Jaapani imperialismi agressiivsus ja ta häving. XIX sajandi lõpul algasid Jaapani territoriaalsed vallutused. Aastail 1894—1895 purustas ta Hiina ning anastas temalt Formoosa ja Hokoto (Pescadores) saare. 1904.—1905. a. võitis Jaapan tsaari-Venemaa ning selle tagajärjena anastas Sahhalini saare lõunaosa ja osa Liaotungi poolsaarest Port

Arturi ja Dalniga (Dairen, see oli rendil Venemaa käes alates aastast 1898). Faktiliselt vallutati siis ka Korea (ametlikult ühendati see aga hiljem, alates 1910. a.).

Esimese Maailmasõja lõpptulemusena sai Jaapan endale Saksamaale kuuluvad saared Vaikses ookeanis, ekvaatorist põhja pool. Sõja kestel anastatud Saksamaa kontsessiooni Tšingtao's pidi ta USA survele formaalselt Hiinale tagasi andma, kuid tegelikult juurdus Jaapan siin kindlalt.

Peale otseste vallutuste kasutas Jaapan asjaolu, et teised suured riigid olid koormatud sõjaga, ja kõvendas oma majanduslikku positsiooni Hiinas. Ta asutas suured tekstiilvabrikud Šanghais ja Tšingtao's. Samuti tugevnes Mandžuuria vallutamine jaapani kapitali poolt. Teravalt suurenes ka jaapani kaupade väljavedu Aasia turgudele.

Täieliku ebaõnnestumisega lõppes Jaapani interventsioon Siberisse (1918—1922), millega kaasas käisid julmad arveteõiendamised tööliste ja talupoegade kallal, metsikud hävitamised ja röövimised. Punaarmee võidud sundisid Jaapanit puhastama Nõukogude Liidu territooriumi.

Aastal 1931 algas Jaapan laial rindel pealetungi Hiinas. Ta vallutas kogu Mandžuuria ja Sise-Mongoolia idaosa ning lõi vallutatud maadest fiktiivse riigi Mandžukuo. Aastal 1937 tungis Jaapan jälle Hiina kallale ja vallutas suure osa tema territooriumist. Jaapani imperialistide eesmärk oli allutada lõplikult kogu Hiina.

1938. aastal tungis Jaapan kallale Nõukogude Liidule Hassani järve rajoonis Vladivostoki lähedal; 1939. aastal tegi ta katset tungida Nõukogude Liitu Mongoolia Rahvavabariigi kaudu. Kuid mõlemal korral said jaapani anastajad Nõukogude armee poolt purustava löögi.

7. detsembril 1941 tungis Jaapan ootamatult kallale USA, Inglismaa ja Hollandi valdustele. Seejuures tekitati suur kaotus USA Vaikse ookeani laevastikule, mis seisis Pearl

Harbouris (Havai saartel). Kasutades vastase ettevalmistamatust ja ka seda, et Inglismaa oli sõjas Saksamaaga, haaras Jaapan inglise valdused Hongkong'i, Malaisia, peaaegu kogu Birma, Hollandi India, USA valdused — Filipiini saared ja Guam'i. Ta jätkas pealetungi Austraalia suunas. Vaikse ookeani põhjaosas Jaapani relvastatud jõud vallutasid ajutiselt Aleuudi saarte lääneosa. Tehti katsed tungida ka Havai saartele.

1942. a. keskel peatati Jaapani pealetung. Jaapani laevastikule anti tõsised löögid ta tungimisel Austraaliasse (Korallimeres Saalomoni saarte juures) ja Havai saartele (Midway saare juures). Edasi asusid Ameerika ja Briti relvastatud jõud vastupealetungile ja saavutasid märgatavat edu. Sõda võttis Jaapanile ebasoodsa pöörde. Nõukogude Liidu astumine sõtta Jaapaniga kiirendas Jaapani agressiooni kokkuvõtet: 2. septembril 1945 kirjutati alla Jaapani tingimusteta kapituleerimisele. Jaapan okupeeriti Ameerika sõjavägede poolt. Nõukogude Liit sai tagasi Lõuna-Sahhalini, mis anastati Jaapani poolt 1905. aastal, ja Kuriilid, mis kuulusid Venemaale 1875. aastani. Korea ja teised Jaapani asumaad vabastati Jaapani võimu alt. Mandžuuria ja Formoosa tagastati Hiinale. Korea peab muutuma iseseisvaks demokraatlikuks vabariigiks.

Põhja-Koreas, mis asub Nõukogude okupatsioonitsoonis, on loodud Ajutine Rahvakomitee ja on läbi viidud demokraatlikud reformid, mis kõrvaldavad jaapani vallutajate ja nende abiliste mõju ning valmistavad ette Korea ajutise demokraatliku valitsuse moodustamist. Kuid Lõuna-Koreas, mis asub Ameerika okupatsioonitsoonis, takistab okupatsioonivõimude poliitika maa demokratiseerimist ja pidurdab ülekoorealise demokraatliku valitsuse moodustamist.

Jaapani imperialismi võrdlemisi nõrk majanduslik baas. Jaapani imperialismile (sellisel kujul, nagu see kujunes Teise

Maailmasõja (kestel) oli väga iseloomustav sõjalise jõu ja võrdlemisi nõrga majandusliku baasi mitteühthivus. Oma sõjalaevastiku ja maaväe tugevusest, samuti ka anastatud territooriumide ulatuselt ja rikkuselt oli Jaapan enne Teist Maailmasõda esimese järgu imperialistlik riik.

Esimesest Maailmasõjast alates saavutas Jaapani tööstus suurt edu. Eriti arenesid tööstusharud, mis olid tihedalt seotud sõjale ettevalmistamisega. Kuid sellele vaatamata oli Jaapan oma tööstusliku arengu tasemelt kaugemale maha jäänud USA-st, Saksamaast ja Inglismaast, eriti tootmisvahendite tööstuse poolest.

Mahajäänud põllumajandus oli Jaapani majanduses säilitanud tohutu tähtsuse: peaaegu 50% rahvastikust tegeles põllumajandusega ja ainult 20% tööstusega.

Üheks Jaapani imperialismi nõrgemaks kohaks oli tööstuse tugev olenevus välismaisest toorainest ja välisturgudest. Jaapani tööstuse juhtivad harud töötlesid peamiselt sisseveetavat toorainet. Teisest küljest on Jaapani siseturu maht võrdlemisi väike. Tööjõu odavus ja töölisklassi madal elatustase, mis Jaapani imperialismi võitluses välisturgude omandamisel osutusid peajõuks, olid samaaegselt ka ta nõrkuse põhjuseks. Kerjuslik küla, samuti ka linna töölisklass olid halvaks turuks Jaapani tööstusele.

Väljapääsu vastuoludest, mis ähvardasid hävitada Jaapani, nägid Jaapani imperialistid uute asumade anastamises ja Jaapani tööliste ja talupoegade intensiivses ekspluateerimises. See takistamatu agressiooni poliitika viiski Jaapani viimaks hävingule.

PÖLLUMAJANDUS.

Maa valdamine ja kasutamine. Poole põllumajanduslikust pindalast harivad talupojad-maaomanikud. Teine pool kuulub mõisnikele ning antakse rendile orjuslikel tingimustel. Tähtis on märkida, et orjusrent Jaapani imperialismi õitseperioodil ei kahane, vaid levib ikka laiemale. Mõisnikud Jaapanis ei juhi ise oma majapidamist: nende rentnikud annavad sagedasti maa jälle edasi, jagades selle väiksemateks tükkideks. Niiviisi saadakse mitmekordne edasirentimine ja talupoeg-rentnik on sunnitud toitma suurearvulisi parasiite, andes neile 50% ja rohkemgi oma saagist.

Jaapani talupoja rõhumine, tema tehniline ja majanduslik abitus viivad seisakule põllumajanduses.

Jaapanit iseloomustavad väikese maa-alaga mõisnikud. Jaapani oludes on 3 ha niisutusala omanik sagedasti juba mõisnik, aga 10 ha omanik juba suurmõisnik. Ja tõesti on 3 ha riisipõldude harimine veoloomade ja põllutöömashinate puudumisel ühe talu majapidamisele üle jõu käiv asi. Erandiks on siin Hokaido, kus $\frac{2}{3}$ majapidamistel on tööloomad, kus esinevad juba põllutööriistad, sahad jne., kus on palju kula-kute majapidamisi, mis ekspuateerivad tööjõudu.

Jaapani põllumees üldmassis on kehvik, kes töötab käsitsi kõige viletsama inventari abil kääbuspõllulappidel. Laialt on maaharimisel levinud niinimetatud peenrakultuur (nagu keeduviljaaianduses), mis nõuab tohutut töökuulu. Ainult Hokaido põhja- ja idaosas esineb ekstensiivne, kohati isegi uudismaa-kesamajandus.

Loomakasvatus. Jaapani põllumajanduse omapärane külg on vähenenud loomade arv. Hobusekasvatust arendati Jaapanis ainult sõjalisteks ülesanneteks; hobuseid tööloomadena kasutavad ainult üksikud talupojad, peamiselt Hokaidos. Teistel saartel peaaegu polegi tööloomi. Jaapanlased ei tunne piimatoitu ning tarvitavad vähe liha.

Kuid üks haru „loomakasvatusest“ on seal erilise tähtsusega, see on siidiusside kasvatamine. Jaapan on maailma suurimaid toorsidi eksportijaid (annab $\frac{2}{3}$ maailma ekspor-

dist). Peaaegu pool talumajapidamistest toodab siidi kas peavõi kõrvaltööna. Kuni 1941. aastani suunati peaaegu kogu eksportsiid USA-sse. Jaapani valitsus soodustas omamaise siid- ja poolsiidkudumite tootmise laiendamist, et vähegi nõrgendada sõltuvust Ameerika turust.

Põllundus. Haritud maad on üldse 6 miljonit ha, s. o. 16% kogu Jaapani saarte pindalast. Põllundus on levinud peaaegu eranditult rannikumadalikel, jõeorgudes ja järvenõgudes. Hiiglasuured mägismetsa alad on veel põllunduseks kasutamata. Tähtsam toiduviljakultuur on riis, mille all on üle 3 miljoni ha külvipinnast. Riisi saagi poolest (igal aastal üle 120 miljoni tsentneri) jääb Jaapan maha ainult Briti Indiast ja Hiinast. Vaatamata kõrgetele saakidele vajab riik alati sisseveetud riisi. Riisi külvatakse peamiselt aladele, mida võib veega üle ujutada; teised teraviljad annavad häid saake ka harilikul põllul (vihma- ja pinnavee niisutusel), kuid kuivharimisel on põllunduses teisejärguline tähtsus, kuigi riigis on küllaldaselt selleks kõlblikke maid. Põhjusiks on tööloomade ja põllumajandusinventari puudus. Odra ja nisu all on umbes 1,5 miljonit ha.

Teistest põllumajanduse saadustest on riigis suurema tähtsusega magus-kartul (bataadid), samuti harilik kartul, rõigas (Jaapani talupoja põhilisemaid toiduaineid), naerid ja mitmesugused oad, eriti sojaoad. Jaapanis ei kasvatata peaaegu sugugi kiudtaimi, isegi mitte puuvilla, mida Jaapani tekstiiltööstus just eriti vajab. Jaapani lõunaosas ja Formoosa saarel kultiveeritakse teed.

Kalandus. Karjanduse saaduste puudumist tasandavad mõnevõrra maa suured kalarikkused. Kalapüügi suuruselt oli Jaapan kuni Teise Maailmasõjani esimene riik maailmas (ta annab 2,5—3 miljonit tonni kala iga aasta, s. o. rohkem kui USA ja Suur-Britannia kokku). Jaapan eksportis iga aasta kalasaadusi (peamiselt konservidena) kümnete miljonite rub-

lade väärtuses. Tähtsamad kalapüügi sadamad on: Hokaido lõunarannal Hokodate (Jaapani kalanduskeskus põhjameredes), Hondo edelanurgal Simonoseki. Jaapani sisemere rannikul on sadu kalurikülasid.

TÖÖSTUS.

Oma kivisöega on Jaapani tööstus varustatud puudulikult; toodang oli 50 miljonit tonni (1939. a.), kuid osa kõrgeväärtusega kivisütt tööstuse tarvis veeti sisse, peamiselt Mandžuriast. Nafta toodang katab ainult väikese osa Jaapanis tarvitatavaist naftasaadustest. Selle vastu seisab Jaapan hüdروenergia kasutamises ja elektrienergia tootmises ühel esimestest kohtadest maailmas. Suurimad elektrijõujaamad kõrgepingelise ülekande võrguga on Hondo keskrajoonis; siit antakse energia edasi tööstuskeskustesse.

Metallurgia, metallitöötlemine, masinaehitus ja keemiatööstus töötasid intensiivselt sõjavajadusteks. 3,8 milj. inimesest, kes olid tegevad tööstustes, töötas 1939. aastal 1,6 milj. inimest mitmesugustes metallitööstustes. Tekstiilitööstus omas vanast ajast juhtivat kohta Jaapani tööstuses, kuid enne Teist Maailmasõda suruti ta sõjatööstuse poolt teisele kohale. Sõjatööstusega tegeleb ligi 1 miljon inimest.

Kunstiidi tootmises on Jaapan teisel kohal maailmas (USA järel). See on ainuke tähtsam Jaapani tööstuse haru, mis täielikult on varustatud omamaa toorainetega (puutselluloos).

Sõjaliste purustuste ja kapitulatsiooni tagajärjel on Jaapani tööstuslik toodang vähenenud kuni 4 korda, võrreldes ennesõjaaegse toodanguga; selle tulemuseks oli massiline tööpuudus.

TRANSPORT JA VÄLISKAUBANDUS.

Jaapani kaubalaevastik oli enne Teist Maailmasõda oma üldtonnažilt maailmas kolmandal kohal (1939. a. 2300 laeva, 5,6 milj. tonni). Sõja ja kapitulatsiooni tulemusena kaotas Jaapan peaaegu kogu oma laevastiku. Raudteede vedudes jääb Jaapan Suur-Britanniast ja Saksamaast maha. Raudteede puuduse katab osalt määratu suur rannasõidu-vedude areng merel, milleks Jaapanis on palju soodsamad tingimused kui isegi Suur-Britannias. Autosid on Jaapanis vähe.

Ligi 40% Jaapani üldimpordist enne sõda moodustasid tekstiiltööstuse toorained (puuvill USA-st ja Indiast, vill Austraaliast). Tähtis osa oli ka naftal ja naftasaadustel, metallimaakidel ja metallidel.

Jaapani ekspordi tähtsad artiklid on toorsiid ja tekstiilkaubad, peamiselt puuvillriie ja kunstiidriie. Maailmakriisi ajal kasutas Jaapan oma eelist — tööjõu erakordset odavust — ja algas pealetungi suuremale osale maailma asumaade turule. Selles pealetungis tarvitas Jaapan laialdaselt dumping'ut (s. o. paiskas kaubad turule tugevasti alandatud hindadega, et ainult kõrvaldada konkurenti). Toidukaupadest veeti välja tähelepandaval hulgal ainult kalakonserve.

Vaatamata tööstusliku ekspordi suurenemisele moodustasid toorained ja poolfabrikaadid enam kui 30% kogu Jaapani ekspordist.

HIINA.

Hiina on suurimaid riike maailmas. Pindalalt on ta ligi 10 miljonit km² — peaaegu pool Nõukogude Liidust, seega suurem kui USA ja 18 korda suurem kui Prantsusmaa. Ela-

nikke on umbkaudse arvestuse järgi (rahvaloendust ei ole Hiinas korraldatud) 450—475 miljonit, s. o. üle 3 korra rohkem kui USA-s.

Hiina põhituum on Ida-Hiina. Peale selle on Hiina osadeks: Mandžuuria, Sise-Mongoolia, Sinkiang ja poolsõltuv riik Tiibet.

Riiklikult korrald on Hiina vabariik. Pealinn on Nanking.

LOODUSLIKUD TINGIMUSED.

Geograafiline asend ja piirid. Idas külgneb Hiina Vaikse ookeaniga, läänes ulatub ta Pamiiri jalamile. Hiina äärmine põhjapiir on Amuuri jõgi, mis eraldab Mandžuuriat NSV Liidust (põhjapoolne tipp on 53⁰ p.-l.); lõunapoolne ots on Hainani saar (18⁰ p.-l.).

Suurem osa Hiinast on puht-kontinentaalne maa. Ligi pool territooriumist asub rohkem kui 1000 km merest kaugel. Pamiirist Tšili laheni on 5700 km. Hiina lääneosas esinevad väga laialdased mägismaad ja tasandikud, mis on eraldatud ookeanist mäeahelikega. Siin levib maakera suuri-maid kõrbealasid, see on kuivade rohtlate ja kõrbede vööde — Gobi. Piir NSV Liiduga kulgeb kõrgetel mägedel — Pamiiril, Tienšani ja Altail; kuid Tienšani ja Altai vahel on liiklemiseks soodsaid mäekurusid. Edelas kerkib suurejooneline Tiibeti mägismaa, mis piirneb Indiaga; otse piiril on maailma kõrgeimad mäed — Himaalaja ja Karakorum. Nii on suurem osa Hiina maismaa piiridest ebasobivad liiklemiseks. Soodsam on piir Mandžuuria ja NSV Liidu vahel (kirdes), mis läheb Arguni, Amuuri ja Ussuri jõge mööda, samuti ka piir Koreaga ja Prantsuse Indo-Hiinaga.

Hiina merepiiride pikkus (arvestades rannajoone

looklemist) on ligi 7000 km. Vaikse ookeani osadena esinevad Hiina ranniku lähedal mered: Lõuna-Hiina meri, Ida-Hiina meri, Kollane meri; Šantungi ja Liaotungi poolsaar eraldavad Kollasest merest Tšili ja Liaotungi lahe.

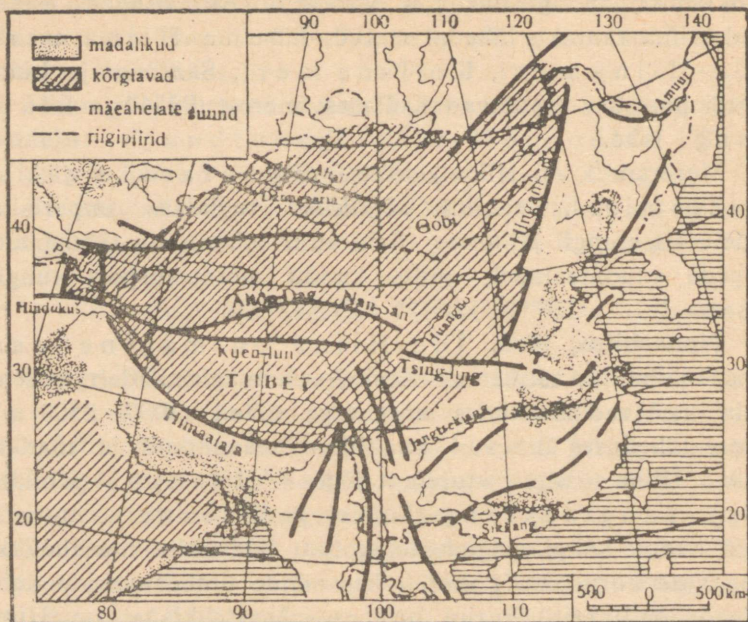
Mererannik on Hiinale tähtsamaks värvaks välisliiklemisel, samuti sõjaliseks tugialaks imperialistidele sissetungil Hiinasse. Eriti suur tähtsus on tähtsamate jõgede suudmealadel, mille kaudu meretransport tungib sisemaale.

Pinnaehitus, jõed. Ida-Hiina on mägine maa, mis madaldub astmetena Kesk-Aasia mägismaadelt mereni. Siin kerkivad keskmise kõrgusega mäed (2000—2500 m); mere läheduses ilmuvad künklikud tasandikud ja madalikud. Hiina kolm suuremat jõge — Huangho (Kollane jõgi), Jangtsekiang (Sinine) ja Sikiang — uuristavad endale süngi mägedesse, kohati läbistades mäeahelikke sügavate kurudena, kohati tehes nende ümber suuri lookeid. Need jõed, eriti suurim neist — Jangtsekiang, on Hiina majanduses väga suure tähtsusega kui liiklemisteed, kui maa niisutamise ja viljakuse allikad. Nende jõgede alamjooksu läheduses levivad viljaka uhtmullaga madalikud.

Geograafiliselt jaotatakse Hiina kolme rajooni, vastavalt kolme suurema jõe jõgikonnale: Põhja-Hiina ühtib oma põhjalalt Huangho jõgikonnaga, Kesk-Hiina Jangtsekiangi jõgikonnaga ja Lõuna-Hiina Sikiangi jõgikonnaga.

Põhja-Hiina erineb tublisti oma looduselt teisest kahest rajoonist. Geograafiliseks piiriks, mis eraldab Põhja-Hiinat Kesk-Hiinast, on Tsinglingi mäeahelik (Kuenluni jätk); ta on veelahkmeks Jangtsekiangi ja Huangho jõgikondade vahel.

Põhja-Hiina lääneosa on mägine. Siin laiub lõssi pla-

Hiina ja naabermaade pinnaehtus (skeem).

t o o, „kollase mulla“ rajoon, mis on kuulus oma viljakuselt. Löss on pruunikaskollane savi, eriliselt kobe ja urbe. Tuuled puhuvad teda kergesti edasi, vihmad aga uhuvad temasse sügavaid kuristikke. Huangho on lõikunud paksu lössikihti ja uuristanud kuristikud järskude seinamitega. Uhutud lössi kannab jõgi määratu suure hulga edasi, mis annab veele kollase värvingu; sellest ongi oma nime saanud Huangho (Kollane jõgi) ja Kollane meri. Põlluharimine lössi pinnasel nõuab tublit niisutamist. Ometi kuulub lössi platoo, mida ääremail lõunas ja idas piiravad mäed, Hiina kuivematesse ja põuasematesse rajoonidesse; põuaajal kuivab siin kogu taimestik ning näib siis pruun ja elutu.

Lössi platoo ja Kollase mere Tšili lahe vahel levib Põhja-Hiina madalik, suurim madalik Hiinas. Siia jätavad Huangho ja teised jõed tohutud hulgad lössimuda ja setteid, mida vesi on kandnud mägedest. Kuid tuues settemuda jõe kallastele ja oma põhjalegi, tõstab Huangho oma sāngi ümbritsevast madalikust kõrgemale. Sellepärast ähvardab suurvesi alati katastroofiga: jõgi võib tungida läbi kaldavalli ümberolevatele madalatele aladele ning korraga väga laiad alad üle ujutada.

Korduvalt on Huangho üleujutused lõppenud sellega, et rahutu jõgi murdis enesele uue tee mereni ning jättis maha vana jõesāngi. XIX sajandi keskeni suubus Huangho otseselt Kollasesse merre Šantung poolsaarest lõuna pool. Aastal 1852 sööstis ta põhja poole ning rajas enesele tee Tšili lahte, 500 km eemal endisest suudmest. Et mõista selliste siirdumiste suurejoonelisi ulatusi, on tarvis kujutella Doni jõe suubumist 500 km lääne pool Musta merre praeguse Dnepri kohal. 1938. aastal muutis Huangho jällegi oma voolusuunda, kuid sel korral inimese tahtel: Hiina sõjaväed, püüdes pidurdada Jaapani vägede liikumist, avasid tammi, mis oheldas Huanghod, ning jõgi paiskus kagusse, osalt vana sāngi, osalt Suure Kanali kaudu Jangtsekiangi alamjooksu suunas. Kuid Põhja-Hiina madaliku teisedki jõed ekslevad.

Uputuste kaitseks tuleb jõe kallastele ehitada tammid. Huangho aga murrab need tihti läbi ning tekitab koledaid hävitusi. Seepärast on Huanghot nimetatud „Hiina mureks“, „taltsutamatuks jõeks“. Jõe hävitavat jõudu on Hiina valitsevad klassid korduvalt kasutanud „kangekaelsete“ karistuseks: Hiina ajaloolased kõnelevad juhtudest, kus keisrid ja mandariinid (ametnikud) avasid jõe tammid ning uputasid sajad tuhanded inimesed.

Mässavad uputused võivad põllupinnase viljaka mudaga väetamise asemel seda koguni halvemaks muuta — kandes sellele jämedat liiva või uhtudes ära viljaka mullakihi ja paljastades mullaaluse liiva. Seepärast esineb Põhja-Hiina madalikul viljakate alluviaalmuldade kõrval viljatuid liivakihte; rohkesti on siin ka soid.

Kesk-Hiina. Peaaegu Hiinamaa keskel voolab Jangtsekiang, suurim Hiina jõgi pikkuselt (5200 km), jõgikonna ulatuselt (1 800 000 km²) ja majanduslikult täht-

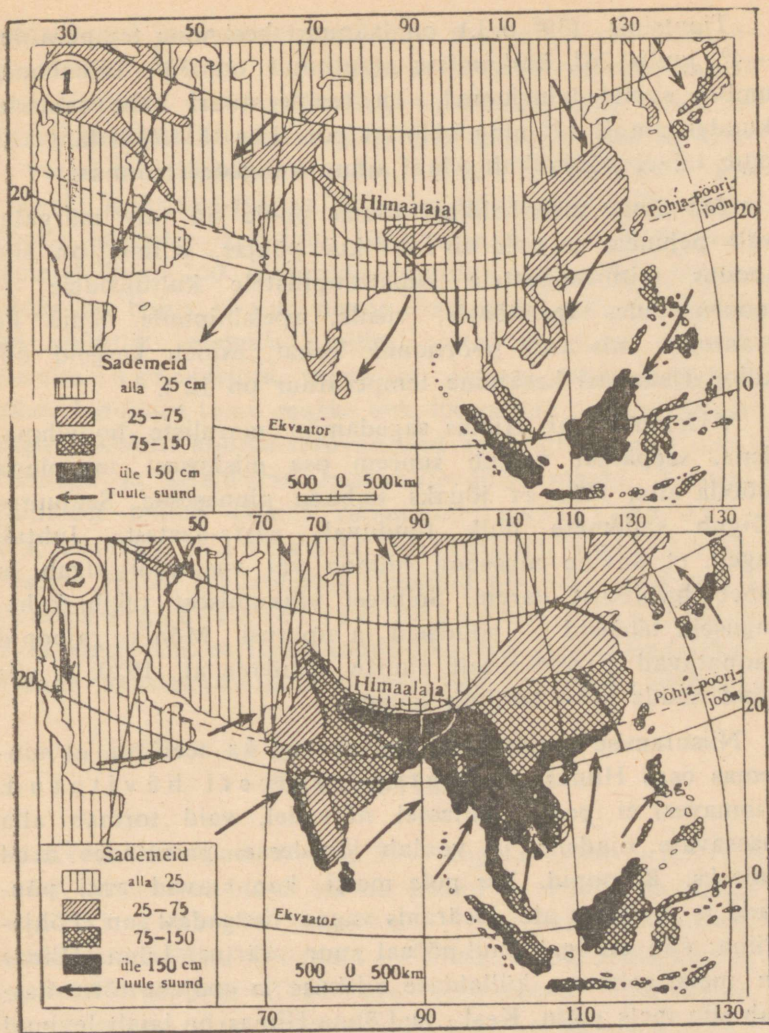
suselt. Jangtsekiang on Hiina siseliikluse peason; tema alamjooks on merelaevasõidu väravaks. Merelaevad tõusevad Jangtsekiangi mööda vee hea seisu puhul kuni Hankou linnani (ligi 1000 km ookeanist), jõeurikud aga pääsevad kuni 2850 km-ni suudmest. Suure jõe org on parimaid põllunduse rajoone. Tema alamjooksul on alluviaalne madalik, mis on läbitud hulgast jõgedest ja kanalitest. Ülemjooksul levib niinimetatud Punane bassein — künklik tasandik mägede keskel, mis on kattunud viljaka, punasest liivakivist tekkinud punamullaga.

Jangtsekiang on palju rahulikum kui Huangho, aga ka selle jõe tase on tublisti kõikuv: kuival ajal on ta veeaher, vihmaperioodidel paisub suureks ning ähvardab uputustega, nii et tedagi tuleb oheldada tammidega.

Lõuna-Hiina on peaaegu täielikult mäginema. Madalad mäeahelikud vahelduvad põllunduseks sobivate orgudega. Kõrgemad ja metsikumad on mäed läänes, Tiibeti lähedal; need on Setšhuani Alpid, mis tõusevad 5—6 km kõrguseni.

Madalik Sikiangi alamjooksul on Lõuna-Hiinas sama-suguse tähtsusega kui Jangtsekiangi alamjooksu org Kesk-Hiinas. Kuid Sikiang on palju väiksem Jangtsekiangist (pikkus 1300 km), laevasõidu võimalused ja aluste liiklemise rajoon on palju piiratum; ka on viljakas põlluala Sikiangi orus tublisti väiksema ulatusega kui Jangtsekiangi orus.

Kliima ja taimkate. Ida-Hiina on mussoonikliima valdkonnas, perioodiliselt vahelduva tuulesuunaga (suvel ookeanilt mandrile, talvel vastupidi), suvel rikkalike sademetega, aga kuiva talvega. Hiina on talvel mõjutatud külmadest ja kuivadest tuultest, mis puhuvad Aasia mandri siserajoonidest. Sellespärast on Hiinas talved võrdlemisi karedad ning vahe talvise ja suvise temperatuuri vahel on väga suur, vaatamata mere lähedusele.

Kagu-Aasia mussoonkliima. Ülal — sademete jaotus ja tuulte siht talvel, all — seesama suvel.

Tientsinis (39° p.-l.) on jaanuari keskmine temperatuur —4°, juulis 26°, kõikumiste amplituud on 30°. Lissabonis, umbes samal laiusjoonel, on temperatuuri vahe samadel kuudel ainult 12° ning külmast pole kõnetki. Tšili laht külmub talvel põhjalikult kinni suure kauguseni rannast.

Tsinglingi mäeahelikust lõuna poole on talv märgatavalt pehmem ja pole nii kuiv kui põhjas. Kliima on siin soodus mitmesugustele lähistroopilistele kultuuridele — mooruspuule, teepõõsale, riisile, apelsinipuule. Kuid ka Kanton'is, mis asub pöörijoone kohal, esineb kergeid öökülmi (jaanuari keskmine temperatuur on 12°).

Vihma sajab Hiinas sagedamini maruliste hoovihmadena, seepärast valgub suurem osa niiskusest maapinda mööda alla, ilma et jõuaks imbuda pinnasesse. Seejuures kõigub sademete hulk tunduvalt aasta-aastalt. Juhtub sageli, et suvine mussoon hilineb või vastupidi algab ja lõpeb harilikust varem. Sellisest kõikumisest tekib kahe-suguseid hädasid — põudasid ja uputusi. Mõned rajoonid kannatavad perioodiliselt suurte põudade all. 1920. a. viis põud hauda mitu miljonit inimest.

Niisutamise tingimused halvenevad ka seetõttu, et suuremas osas Hiinas on metsad täiesti hävitatud. Vihmavesi ei peatu paljastel nõlvadel, vaid tormab alla mässavate ojadena ja voolab jõgedesse, paisutades need suureks. Rajoonid, kus pole metsi, kannatavad eriti põudade ja uputuste all. Iseäranis vaene metsadest on Põhja-Hiina; siin on igal puul-põõsal suur väärtus. Lõuna-Hiinas on metsi rohkem, küllaldase niiskuse ja soojust tõttu kasvab siin mets ruttu. Kesk- ja Lõuna-Hiinas on laialt levinud bambuse istandikud. Bambust kasvatatakse mitmesugusteks tarveteks: ehitusteks, mööbli valmistamiseks, veejuhtmeteks; noori võsusid tarvitatakse toiduks.

Maavarad ja vee-energia. Hiina maavarad on puudulikult uuritud ja kõik maavarade arvestused on väheusaldatavad. Kuid on vastuvaidlemata, et Hiinas leidub rikkalikult mitmesuguseid maavarasid, eriti kivisütt. Suured kivisöe varud on paljudes kohtades niihästi Põhja-Hiinas kui ka Kesk- ja Lõuna-Hiinas. Kivisöe üldvarusid arvestatakse mõnede andmete järgi kuni 1000 miljardile tonnile, teistel andmetel kuni 250 miljardile tonnile. Võimsaks energiaallikaks on Hiina jõed; nende eksploateerimist raskendab väga muutlik veehulk, millest juttu oli juba eespool. Raudmaagi uuritud varud on samuti tähelepandavad (umbes 1 miljard tonni maake ehk 400 miljonit tonni metalli maagis); kohati kombineeruvad nad soodsalt kivisöe leiukohtadega ja sisaldavad heakvaliteedilist maaki. Teistest metallidest leidub Hiinas rikkalikult inglistina, seatina, tsinki, mangaani, antimoni, volframit.

Isegi Hiina teadaolevad ressursid on küllaldased mitmekülgse tööstuse arendamiseks. Kahtlemata kindel on, et Hiina looduslike rikkuste süstemaatiline uurimine avastaks palju uusi toorainete ja energia allikaid.

RAHVASTIK.

Rahvuslik koosseis. Umbes 90% kogu rahvast on hiinlased. Muud rahvused elavad peamiselt Hiina ääremaa del — Sinkiangis (uiguurid — usbekide sugulased, kasahhid, kalmõkid, dunganid — hiina muhameedlased, ja rida teisi rahvusi), Tiibetis (tiibetlased, tanguudid), Sise-Mongoolias (mongolid), Edela-Hiina provintside s, mis külgnevad Indo-Hiina ja Birmaga; Mandžurias, Korea piiri lähedal elavad korealased.

Sinkiangis ja Tiibetis on mitte-hiina rahvused enamuses.

Rahvastiku tihedus. Linnad. Peaaegu poolemiljardilise Hiina rahvastiku jaotust iseloomustab terav ebaühtlus. Ida-Hiina viljakatel madalikel on rahvastik uskumatult tihe. Jangtsekiangi alamjooksu orgudes tõuseb rahva tihedus haritud maa-alal kuni 1000 inimesele 1 km²-l (Inglismaa arenenud tööstusrajoonide tihedus). Kohati elab rahvas isegi vetel: Sikiangi alamjooksul võib näha terveid külasid parvedel ja lotjadel.

Kuid tihedalt asustatud rajoonid hõlmavad ainult väikese osa Hiinast — peajõgede orud ja mereranniku. Mägi-rajoonid on isegi Ida-Hiinas asustatud võrdlemisi hõredalt, läänerajoonides (Sinkiang, Tiibet) on tihedus väga väike. Üksikud rahvastatud jõeorud ja oasid asetsevad seal määratu suurte inimestest tühjade alade vahel.

Mereranniku või peajõgede läheduses on ka kõik suuremad linnad: Šanghai (tähtis sadam ja tööstuskeskus, kus elas enne jaapanlaste vallutamist umbes 3,5 miljonit inimest), Nanking, Hankou, mis koos Hanjangi ja Wutšangiga moodustab kolmiklinna Wuhan; Kanton, Peiping, Tientsin, Tšungking, Tshingtao.

MAJANDUSE ÜLEVAADE.

Hiina seisab oma arengu pöördepunktil. Kaua aega oli Hiina nõrk ja mahajäänud riik, olles kergeks saagiks tugevatele imperialistlikele riikidele. Hiina töötavad massid olid mitmeti ekspluateeritavad kohalike mõisnike, kaupmeeste ja liigkasuvõtjate, ametnike, samuti ka välismaiste kapitalistide poolt. Hiina rahvas on oma vabaduse eest võitluseks korduvalt üles tõusnud. 1937.—1945. aastani pidas ta rahvuslikku vabadusvõitlust Jaapani vastu, kes ähvardas teda täieliku orjastamisega.

See võitlus kutsus esile rahva rahvuslike demokraatlike jõudude võimsa tõusu. Kuid siiski oli rahvuslike jõudude ühinemine raskendatud reaktsiooniliste mõisnike ja kapitalistide poliitikaga, s. o. nende klasside poliitikaga, kes ühes välismaiste kapitalistidega ekspluateerisid Hiina rahvast ja takistasid tema vaba arengut. Nad avaldasid mõju Kuomintangi (valitseva partei) poliitikale ja segasid Kuomintangi koostööd Hiina kommunistliku parteiga; paljud neist ringkondadest põlvnenud isikud läksid otsekohe jaapani anastajate poole üle.

Jaapani kaotus ja Hiina territooriumi vabastamine on tähtis etapp Hiina arengus. Ta avab Hiina rahvale tee rahvuslikule taassünnile ja vabale arengule. Selle vajalikuks tingimuseks on Hiina poliitilise korra laialdane demokratiiseerimine, reeturitest ja reaktsionääridest puhastamine, kõikide Hiina progressiivsete demokraatlike jõudude ühinemine. Kuid selle teostamist takistab USA imperialistlik poliitika, mis toetab Hiina reaktsioonilisi jõudusid nende võitluses maa demokraatlike jõudude vastu.

PÖLLUMAJANDUS.

Üldine iseloomustus. Põllundus on Hiina rahva rõhuvale enamikule elatusallikaks, sellega tegeleb ligi 80% kogu rahvast. Põllunduse saadused loovad peaaegu poolemiljardilisele rahvale põhilise toitlusbaasi ja varustavad Hiina tööstust toorainetega; nad annavad umbkaudu 75% Hiina üldväljaveost. On tähtis märkida, et selline koormatis lasub peaaegu ainult põllundusel; karjandusel on Hiinas (samuti nagu Jaapaniski) ainult tühine väärtus. Tähtis on ka see, et põllundus kasutab ainult väikest osa üldterritooriumist: isegi Ida-Hiinas on haritud pindala ainult $\frac{1}{5}$ kogu maa-

alast. Niisutuseks soodsail viljakail madalikel kasutatakse iga maatükki, kuid mägirajoonides on haritud ainult väike osa pindalast. Et muuta viljakaks tühjad maa-alad, on vaja suuri kulutusi niisutamise organiseerimiseks, vähemkõlblike maade kuivatamiseks, teede tegemiseks, tööriistade ja tööloomade muretsemiseks. Vähejõukail talupoegadel ei olnud selleks kapitali ega tehnilisi vahendeid; riik ja juhtivad klassid pole aga selle eest hoolitsenud.

Niisutamine ja kaitse uputuste eest. Kunstliku niisutamise organiseerimisel on Hiina põllunduses ülisuur tähtsus. Kunstliku niisutamisega tuleb täiendada mussoonvihmade puudust ja ebaregulaarsust, sest riis — Hiina põhiline toidustamiskultuur — annab head saaki ainult ohtral ja korrapärasel niisutamisel. Eriti suur tähtsus on niisutamisel Kesk- ja Lõuna-Hiinas, kus valdavaks kultuuriks on just riis. Põhja-Hiinas domineerib kuivpõllundus.

Kuid vee rohkus Hiina madalais rajoonides pole vähem hädaohtlik kui vee puudus: uputused ja üleujutused ähvardavad muuta kultuurimaad soodeks või mätta nad liiva alla ja hävitada kauaks mullastiku viljakuse. Sellepärast katab Hiina madalaid rajoone niisutuskanalite ja kaitsetammide tihe võrk. Need ehitised, mis on tehtud kõige primitiivsemate tehniliste vahenditega, on Hiina talupoegade mitmesajandilise töövaeva kolossaalne mälestusmärk; mõned sellised ehitised püsivad juba üle 2000 aasta. Suur Kanal (Hangšoust kuni Peipingini) on kõige pikem kanal maailmas (1300 km)¹. Kuid nüüdisaja Hiinas kannatab põllundus suurel määral just niisutusseadmete puudusest. Niisutatud maad on üldiselt mitte rohkem kui 25% kogu haritud maast.

Väetis. Tähtsamais põllundusrajoonides põllupind ei tunne puhkust: sagedasti kogutakse temalt saaki kaks, isegi

¹ Varemalt kasutati Suurt Kanalit siselaevanduseks. Nüüd on see jäetud hooletusse ja ainult üksikul osadel liiguvad väikesed laevad.

kolm korda aastas. See nõuab ohtrat ja hoolikat väetamist. Seejuures on Hiinas aga vähe karja. Kunstväetise kasutamine on väike. Põhilise väetisena tarvitatakse inimesesõnnikut. Seda kogutakse suurima hoolikusega; ettevõtjad rendivad endale õiguse linnade mustust koguda ja müüvad seda talupoegadele. Naised ja lapsed käivad suurtel teedel sõnnikut kogumas. Selle kõrval kõlbavad väetiseks veel mitmesugused ained: jõemuda, rohi, lehed, ahjutuhk ja nõgi, mitmesugused jätted, savi ahjudest ja kokkuvarisenud ehitistest. Kuid kõige selle kogumine nõuab tohutut inimtööjõudu. Et kallis väetis ei kaoks asjatult, rammutab talupoeg sagedasti mitte kogu põldu üldiselt, vaid iga taime üksikult.

Põlluharimine. Hiina talupoeg peab raiskama suurimal määral oma isiklikku füüsilist jõudu. Igas majapidamises pole kaugeltki alati tööloomi. Põlluharimisriistadeks on isaisade-aegsed sahad ja kõblased. Saak kogutakse põllult kätega. Niisutamist juhitakse igivana konstruktsiooniga mehhanismide abil (vesirattad, villkopad). Mehaanilised pumbad on haruldased. Maa puuduse ja tööriistade primitiivsuse tõttu peab Hiina talupoeg hoolikale põlluharimisele suurimat rõhku panema. Ta jagab oma maalapi peenardeks nagu keeduviljaaias, hoolitseb iga taime eest üksikult (peenrakultuur, levinud peamiselt Kesk- ja Lõuna-Hiinas). Ta püüab saada kaks või kolm saaki ühelt põllult. Ühe sõnaga — ainult suure vaeva ja hoolsa tööga pigistab Hiina talupoeg oma väikeselt maatükilt välja suurimaid saake. Kuid võrreldes kulutatud vaevaga saab ta siiski vähe. Tohutu hulk töövaevast läheb tehnilise mahajäämuse ja majapidamise ebaratsionaalse tükeldamise ületamiseks.

Maa valdus ja maa kasutamine. Peaaegu pool haritud maast (pealegi paremat maad) kuulub mõisnikele. Hiina põllunduse pearajoonides, kus valitseb maapuudus, on

5—10 ha suuruse maatüki valdaja juba „mõisnik“; ta võib ekspluateerida mitut perekonda, andes maa neile rendile väikeste osadena. Ligi $\frac{2}{3}$ põllul töötajast on rentnikud, ainult $\frac{1}{3}$ on omanikud. Niihästi rentnike kui ka omanike keskel on rõhuv enamik kehvikuid.

Maa kasutamise eest võtab mõisnik rentnikult 50—60% tema sissetulekust, parematelt maadelt isegi ligi 70%. Rent makstakse enamasti natuuras. Rendimaksu maksmata jätmisel võis mõisnik alles hiljuti rentniku vangi panna või teda piinamisega karistada; korratut maksumaksjat võis võtta isegi orjusse; ka laste müük (vanemate võlgade eest) ei olnud haruldane.

Hiina Erirajoonis¹ on kaotatud kõik orjuslikud vormid. Mõisnike maad on võõrandatud ning antud sulastele ja vähese põllumaaga talupoegadele. Läbi on viidud tööd niisutusseadmete taastamise ja ehitamise alal. Külades arendatakse koolide võrku. Erirajoon on Hiina eesrindlikuks rajooniks, mis näitab teed Hiina rahvale majanduslikuks arenguks ja rahvuslikuks taassünniks.

Põllumajanduse harud. Tähtsamad toiduviljade kultuurid Hiinas on riis, hirss, nisu ja gaolän. Hiina on India kõrval suurimaid riisi tootjaid maailmas; seda kogutakse keskmiselt umbes 450—500 miljonit tsentnerit aastas (üle $\frac{1}{3}$ maailmatoodangust). Riis levib Lõuna- ja Kesk-Hiinas. Niisutatud maadelt saadakse riisi kaks saaki aastas ning pärast seda jõutakse veel sealt saada juurvilja või nisu. Niisutamata maadelt saadakse aastas ainult üks kord riisi ning seegi halvema kvaliteediga.

Nisu, hirss ja gaolän (sorgo teisend) levivad Põhja- ja osalt ka Kesk-Hiinas ning Mandžuurias. Suur tähtsus rahva

---

¹ Piiriäärne Erirajoon demokraatliku vabariikliku valitsusega asub kolme loodeprovintsi — Šansi, Kansu ja Ningsia piirides.

toitlustamises on ubadel, bataatidel ja mitmesugustel juurviljadel. Kuid oma toiduviljast Hiinas ei jätku, hoolimata madalast elatustasemest. Suuremad hulgad riisi ja nisu imporditakse välismaalt.

Peamised tehnilised kultuurid on sojaoad, siid, puuvill. Siidi ja puuvilla toodetakse juba igivanast ajast. Kui Hiina astus kaubavahetusse Euroopaga, jäi ta Euroopa riikide peamiseks siidiga varustajaks. Toorsiidid tootmises on Hiinal veel praegugi esikoht maailmas, kuid välja veos on Jaapan temast ette jõudnud. Suurim osa Hiina siidist töödeldakse Hiinas eneses. Lõuna-Hiina kliimalised olud on soodsamad siiditootmiseks kui Jaapanis, kuid Hiinas toimub siiditootmine iganenult, Jaapanis on see ratsionaalsem ning siid on ka parema kvaliteediga. Siiditööstuse pearajoonid on Jangtsekiangi deltas ja Sikiangi alamjooksul (Kantoni lähedal). Puuvilla kasvatatakse Põhjatasandikul ja Jangtsekiangi orus. Suur osa saagist töödeldakse Hiinas eneses.

Hiina etendab suurt osa maailmamajanduses õlikultuuride (ubade, maapähkli, rapsi, seesami ehk kunžuudi) tootjana; et hiinlased üldmassina ei tarvita toiduks piima ega võid, on taimerasvade tähtsus toitlustamises eriti suur. Esimesel kohal on sojaoad, mis on levinud Mandžuurias ja Põhja-Hiinas. Hiina ekspordis (ühes Mandžuriaga) on oad ja nende saadused esimesel kohal.

Hiina tee valitses maailma turgu peaaegu XIX sajandi lõpuni. Sama sajandi lõpul asutasid inglased Tseiloni saarel ja Indias suured istandikud tee tootmiseks ning hakkasid teelehti töötlemata vabrikuis. Hiina tee väikesed tootjad ei suutnud võistelda Inglise asumaade teega, osalt ka sellepärast, et Inglismaa käsutada oli võimas kaubandusaparaat maailmas. Praegu annab Hiina umbes 12% maailma tee ekspordist.

Suur tähtsus on oopiumi magunal ja tubakal. Oopiumi suitsetamine on otse õnnetuseks hiina rahvale. Oma okupatsioonipäevil arendasid Jaapani võimud intensiivselt oopiumi-maguna kultuuri ka Mandžuurias.

Karjanduses on suurem tähtsus sea- ja linnukasvatusel.

TÖÖSTUS.

Hiina tööstuse areng ei vasta sugugi tema tööjõu rohkusele, energeetilistele ressursidele ega toorainetele. Omades peaaegu veerandit kogu maakera rahvastikust, suured kivisöe ja hüdroenergia varud, mitmesugused maavarade ja maakide rikkused, on Hiinas siiski nõrk tööstus. Eriliselt iseloomulik on Hiina tööstuse struktuuri: vaatamata kivisöe ja rauamaagi koosseisumisele, on metallurgia ja masinaehitus Hiinas tähtsustatud. Mitte vähem pole iseloomulik terav vahe üksikute eesrindlikuma masinatehnika tasemel seisvate suuremate vabrikute (kuuluvad suuremalt osalt välismaalastele) ja hulga väikeste ettevõtete vahel, mis põhinevad kõik ainult käsitööl.

Tööstustööliste üldist hulka arvestati enne jaapanlaste sissetungimist 2,75 miljonile (tööliste üldarv linnades ja külades on umbes 50 miljonit). Töötasu on madalamaid kogu maailmas. Tööpäev kestab vabrikutes 10—12 tundi, väikestes ettevõtetes isegi rohkem. Laialt eksploateeritakse ka naiste ja laste tööjõudu.

Määetööstusharudest on esimesel kohal kivisöe tootmine. Aastal 1936 andsid praegus-aja tüüpi kaevandused 26 miljonit tonni kivisütt (kodutööstusena tootmist ei arvestata); sellest on 12 miljonit tonni toodetud Mandžuurias.

Rauamaagi tootmine suuremal määral toimus Mandžuurias, kus Jaapani võimud oma valitsemispäevil arendasid intensiivselt metallurgiat ja sõjatööstust. Teistes Hiina rajoonides on rauamaagi tootmine väike. Värvilistest metallidest on suur väärtus inglismaa tootmisel edelas (Jünnan'is).

Tähtsaim Hiina tööstusharu on puuvillaketramine. Palju vähem on arenenud kudumine vabrikutes, kuigi see on viimastel aastatel enne jaapani okupatsiooni tublisti kasvanud.

Üle poole puuvilla üldtööstusest oli enne jaapanlaste sissetungi koondunud Šanghaisse ja selle ümbrusse; teised tekstiiltööstuse keskused on Tshingtao, Tientsin, Wuhan (Suur Hankou).

Suur väärtus on siidiketramise tööstusel; suured siidiketramise vabrikud on Šanghai ja Kantoni rajoonis. Laialt on arenenud siidriide kodune valmistamine, mis on levinud külades.

Palju ettevõtteid töötleb põllumajanduse algprodukte; siin on arenenud õlipressimine (oaõli), tubaka- ja jahutööstus, tee ja munade töötlemine ekspordiks.

Hiina käsitöö on palju sajandeid tagasi saavutanud suure täiuslikkuse portselanasjade, siidriide, majariistade ja mitmesuguste tarbeasjade tootmises; rea tähtsaid leiutisi (kompas, püssirohi) on teinud hiinlased. Paljud vanad käsitööhärad hävitatakse vabrikukaupade pealetungil. Kuid siiski on käsitöö säilitanud Hiina majanduses suure tähtsuse. Käsitöö varustab peamiselt hiina küla kõige tarvilikumaga: rõivastisega, jalanõudega, põllumajandusriistadega, mööbliga, kööginõudega jne.

Mõned käsitöötoodangu harud töötavad ekspordiks, näit. lehvikute, vaipade, niinmattide, pitside, tikandite, õlgkübarate, lakktööde tootmine.

TRANSPORT.

Peaaegu kogu Hiina väliskaubandus toimub mere kaudu. Hiina oma laevastik pole suur; kõik kauged veod on välismaalaste käes. Sadamate hulgas, mille kaudu käib Hiina väliskaubandus, on tähtsamad Šanghai ja Briti Hongkong. Teised suured sadamad on Tientsin, Tšingtao, Hankou ja Kanton. Mandžuuria väliskaubandus käib Dalni (Daireni) kaudu.

Siseliiklemises on suure tähtsusega rannasõidulaevandus (kabotaaž), samuti ka laevandus jõgedel ja kanalitel; siselaevandus toimub suurimas ulatuses mööda Jangtsekiangi (kuni Hankou'ni). Laialt on levinud liiklemine vanemat tüüpi puulaevadel, „džonkidel“. Jõgede kiirevoolulistel kohtadel veavad lodjavedajate (burlakkide) artellid laevu vastu voolu.

Raudteid on Hiinas vähe: kogu Hiina kohta on umbes 26 000 km teed, millest pool on Mandžuurias. Viimastel aastatel on Hiina valitsus teede ehitamist tähelepandavalt arendanud.

Mehhaniseeritud transpordi nõrga arengu, veo-kandloomade puuduse ja inimjõu äärmise odavuse tõttu on väga laialt levinud kaupade ja reisijate transportimine inimeste abil, — need on pakikandjad ja „rikšad“, kes veavad reisijaid ja koormaid kahe rattalistel kergetel kärudel. Transpordi-proletariaat ulatub Hiinas mitmesse miljonisse. Liiklemine inimjõu abil on nii odav, et seda koguni eelistatakse muudele transpordiviisidele; linnades võistlevad rikšad trammide ja omnibustega. Pakikandjaid kaupade toimetamiseks kaugemale maa taha kasutatakse eriti laialt Lõuna-Hiina mägismaal. Tee toimetatakse Lõuna-Hiinast Tiibetisse pakikandjate karavanidega, kus iga inimene kannab kuni 90 kg.

MANDŽUURIA.

Mandžuuria on Hiina kirde poole ulatuv osa. Tema põhjaosa piirneb kolmest küljest NSV Liiduga. Lõunas külgnab Mandžuuria Kollase merega. Mandžuuria pindala on ligi 1 miljon km², elanikke 33 miljonit inimest.

Vallutanud Mandžuuria, rajasid Jaapani imperialistid siin 1932. a. võltsi Mandžuuria riigi (Mandžukuo), mis hõlmas peale Mandžuuria ka Sise-Mongoolia idaosa. Mandžuuria „iseseisvuse“ katte all valitses siin Jaapani imperialism. 1945. a. vabastas Nõukogude armee Mandžuuria okupantidest.

Looduslikud tingimused. Mandžuuriat hõlmab suur tasandik, mis kolmest küljest on piiratud keskmise kõrgusega mägedest, neljandast küljest (lõunas) aga külgnab merega. Künklik Liaotungi poolsaar tungib Kollasesse merre, eraldades Korea ja Liaotungi lahe.¹

Piiriks NSV Liiduga on suured laevatavad jõed — Argun, Amuur ja Ussuri, Korea piiril voolab Jalu jõgi. Teistest jõgedest, mis läbivad Mandžuuriat, on suurim Sungari (Amuuri lisajõgi).

Mandžuuria kliima on kaunis kare talvel, kui puhuvad tuuled Aasia sisemandrilt, kuid palav suvel, ühes rikkalike sademetega, mille hulk oleneb suvistest mussoonidest. Jõed külmuvad kinni 4—5 kuuks. Mandžuuria looduslikud rikkused on mitmekesised. Määratu suur sisetasandik soodustab põllundust. Haritud pindala on kõigest 12% Mandžuuria territooriumist, nii et koloniseerimiseks jääb veel küllalt vaba maad. Põhja- ja idaosa mägistest rajoonides levivad laialdased metsamassiivid. Ka leidub Mandžuurias suurel

---

¹ Liaotungi poolsaare lõunaosa Vene sõjaväebaasi Port Arturi ja sadama Dalni'ga vallutati Jaapani poolt 1904.—1905. a. Vene-Jaapani sõja tulemusena.

hulgal maavarasid — kiviõie, rauamaagi, õlikivi, bokiidi varusid.

Rahvastik. Üle 90% Mandžuuria rahvastikust on hiinlased. Peale selle elab siin ligi 1,5 milj. korealast (suur osa neist asustati siia Jaapani võimude poolt Koreast). Jaapanlasi oli Mandžuurias umbkaudse arvestuse alusel Teise Maailmasõja lõpul umbes 1,5 miljonit.

Elanikud on koondunud tasandikule, eriti selle lõunaosas. Palju hõredamalt on rahvast Põhja-Mandžuurias; mäed ja metsad on siin peaaegu asustamata; asulaid on ainult Amuuri orus.

Tähtsamad linnad on Mukden, Harbiin, Hsingking (Tšan-tšung), Dalni (Dairen).

Majandus. Mandžuuria on põllumajanduse maa, kus on arenenud põllumajanduslike toorainete töötlemine ja laialdane mäetööstus.

Tähtsam Mandžuuria põllukultuur on sojauba, mille all on $\frac{1}{3}$ külvipinnast; ta esineb Mandžuuria ekspordi eritartiklina: oad, oaõli, oaõlikoogid andsid 40—50% Mandžuuria üldväljaveost. Teised kultuurid on gaolän, hirss, nisu, mais. Tööloomi on Mandžuurias rohkem kui päris Hiinas, kuid siiski mitte küllaldaselt.

Jaapani okupatsiooni ajal võeti palju parimaid maid hiinlastelt ja anti jaapani ümberasujaile. Vähevaralised rentnikud ja poolrentnikud moodustavad enamiku põllundusega tegelevast rahvastikust.

Metsa raiumist toimetatakse laastavalt. Rajoonides, mida on ammu eksploateeritud, tekib juba metsatuse oht. Palju metsa veeti välja ka teistesse Hiina rajoonidesse ja Jaapanisse.

Tööstus on koondunud peamiselt Lõuna-Mandžuuriasse. Tähtsamad kiviõiekaevandused on Fušun-

gis Mukdeni lähedal; kivisütt toodetakse avamenetlusega. Anšangis on rauamaagi leiukohti ja metallurgia tehas. Töötlevas tööstuses seisab esimesel kohal toiduainete-tööstus, eriti õlitööstus, mis toodab oaõli ekspordiks. Tähtsam tööstuskeskus on Dalni. Põhja-Mandžuurias on suurem tööstus- ja kaubanduskeskus Harbiin, Mandžuuria pearaudteede Sungari jõega ristumise kohas.

Mandžuurias on tihedam raudteevõrk kui mujal Hiinas. Pealiinid on Hiina-Ida raudtee, mis läbib Põhja-Mandžuriat (selle lõpp-punkt on Vladivostok), ja Lõuna-Mandžuuria raudtee, mis suundub Hiina-Ida raudteelt Dairenise. Hiina-Ida raudtee ehitati tsaarivalitsuse poolt vähe aega enne Vene-Jaapani sõda. 1935. aastani kuulus ta NSV Liidule ning oli Nõukogude ja Hiina ühisel valitsemisel. Kuid pärast Mandžuuria vallutamist Jaapani poolt takistasid jaapani okupantide ulakused raudtee normaalset tegevust ning põhjustasid alalisi konflikte. Soovides kindlustada rahu ning vältida konflikte Jaapani-Mandžuuria võimudega, nõustus Nõukogude valitsus Hiina-Ida raudtee müümisega.

Oma okupatsiooni ajal arendas Jaapan Mandžuurias strateegiliselt tähtsate raudteede, rööpmeteta teede ja aerodroomide ehitamist. Põhja-Koreas Nõukogude Liidu piiri lähedal asutati kindlustatud sadamad Rasing ja Seising. Mukdenis töötas suur sõjatehas. Sungari ja Jalu jõel ehitati võimsad elektrijaamad ning nende jõul toodeti alumiiniumi. Jaapani imperialistidele oli Mandžuuria tähtsaks sõjatööstuse baasiks. Samal ajal vähenes sojaubade toodang, töötlemine ja väljavedu. Kohalik elanikkond sattus äärmisse vaesusse.

Mandžuuria idapiiril Hassani järve lähedal tegi Jaapani militaristlik kildkond 1938. a. „katset“ tungida Nõukogudemaale ning sai seejuures hävitava purustuse osaliseks.

Piiriäärsed raudbetoon-kindlustused, mis ehitati Jaapani imperialistide poolt Nõukogude Liidu vastu, purustati ja võideti välkkiirelt augustis 1945.

14. augustil 1945 sõlmiti NSV Liidu ja Hiina Vabariigi vahel leping, mille alusel „peale Jaapani relvastatud vägede väljakihutamist kolmest Ida-provintsis¹ ühendatakse Hiina-Ida ja Lõuna-Mandžuuria raudteede magistraalid üheks raudteeks „Hiina-Hsingkingi (Tšantšungi) raudtee“ nime all, ning need lähevad NSV Liidu ja Hiina Vabariigi üldiseks omandiks ja ekspuateeritakse mõlema poolt ühiselt“. Samal ajal sõlmiti ka kokkulepe Port Arturi ja Dalni kohta. Port Arturi kasutavad NSV Liit ja Hiina ühiselt mereväebaasina, tema kaitse usaldab Hiina valitsus NSV Liidu valitsusele. Dalni kuulutatakse vabasadamaks, mis on avatud kaubanduseks ja laevanduseks kõigile maadele. Hiina valitsus nõustub ülaltähendatud vabasadamaks eraldama sadamasildu ja ladusid rendileandmiseks NSV Liidule.

TIIBET.

Tiibet on kõige eraldatum osa Hiinast. See on väga kõrge (keskmiselt 4 km) ning kolossaalse ulatusega mägis-maa (kuni 1300 km põhjast lõunasse ja kuni 2000 km idast läände). Lõunast ja läänest piiravad teda maailma kõrgeimad mäed Himaalajad ja Karakorum, põhjast Kuenluni mäed. Mägismaa ääremailt saavad alguse suurimad Kagu-Aasia jõed — Jangtsekiang, Huangho, Mekong, Brahmaputra, Indus. Kuid Tiibeti suuremal osal ei ole ära-voolu ookeani. Kliima on kare, käredate külmadega, suurte kontrastidega öö ja päeva temperatuuri vahel.

---

¹ Hiina ametlik Mandžuuria nimetus.

Rahvastik (tiibetlased, tanguudid) on äärmiselt hõre (üldarv ei ole teada, kuid arvestatakse 3—4 miljonile). Peamine tuluallikas on karjandus — kasvatatakse jakke (küürakaid pikakarvalisi härgi), kitsi, lambaid. Põllundusega tegeldakse ainult sügavamates jõgede orgudes. Levinud on ka kodukäsitöö: villase lõnga ketramine ja kudumine ning esemete valmistamine, mis on seoses budha kultusega — kujukesed, ilustised, küünlad jne.

Tiibeti lõunaosa moodustab pool-iseseisva riigi feodaal-teokraatliku riigikorraga. Valitsevaks võimuks on kõrgem budha usu vaimulikkond. Tema pea — dalai-laama — on Tiibeti valitseja. Maal on palju kloostreid eriti Lhasa, dalai-laama pealinna ümbruses; arvatakse, et Tiibetis keskmiselt iga viies inimene on munk (laama).

Aastal 1913 kuulutas dalai-laama Tiibeti lahkulöönuks Hiinast. Kuid Hiina valitsus ei tunnustanud Tiibeti iseseisvust.

SINKIANG.

Sinkiang (Lääne-Hiina, ka Ida-Turkestan) on äärmine Hiina osa, mis piirneb Nõukogude Liidu Kesk-Aasia vabariikidega. Pindala on ligi 1 400 000 km², rahvastikku on ligikaudu 4 miljonit inimest. Sinkiang koosneb kahest suurest nõost, mida eraldab Tienšan. Lõunas, Tiibeti, Pamiiri ja Tienšani vahel, levib Kašgari (Tarimi) nõgu Tarimi jõega, mis suubub Lob-Nori järv-sohu. Põhjas on Tienšani ja Altai vahel Džungaria; laia mäekuru „Džungaria väravate“ kaudu pääseb naabruses olevasse Kasahstani.

Džungaria geograafiline asend maailmas on rekordiline kaugusega ookeanist (suurim kaugus 2500 km).

Sinkiangi kliima on rangelt kontinentaalne, kuiv. Suu-

rema osa maast katavad kuivad stepid ja kõrbed. Kogu Kašgaaria siseosa hõlmab Taklamakani liiva-kõrb. Niisutatud maade oasid asetsevad mägede jalamil. Neis oasides on tihe rahvastik, kes tegeleb vilja ja puuvilla kasvatusega, aiandusega, siidiussi kasvatusega. Suuremates oasides on kaubalinnad: Kašgaarias — Kašgar, Džarkent ja Hotan, Džungaarias — Kuldža, Urumtši ja Tšugutšak. Steppides esineb rändkarjandus (lambad, sarvloomad, hobused, kaamelid). Põhjas ja lõunapoolsel Tienšani jalamil käisid juba igivanast ajast saadik oaside ahelikke mööda karavaniteed Kesk-Aasiast Hiinasse. Džarkendist läheb kandeloomade rada Indiasse, mis ületab kõige kõrgemad mäekurud maailmas (kuni 5600 m).

Sinkiangi rahvastiku koosseis on kirev. Kašgaarias domineerivad uiguurid, usbekkide hõimud, paikne põl-luharija rahvas; Džungaarias elavad paikselt dungaanid (Hiina muhameedlased) ja „tarantšid“ (sisserändajad — uiguurid Kašgaariast); steppides kolivad paigast paika kasahhid ja mongolid (torgoutid jt.). Hiinlasi on umbes 12% üldrahvastikust.

MONGOOLIA RAHVAVABARIIK.

Mongoolia rahvavabariik hõlmab Kesk-Aasia põhjaosa ning piirneb NSV Liidu ja Hiinaga. Pindala on ligi 1 500 000 km²; elanikke umbes 1 miljon (mongolid). Pealinn on Ulan-Bator.

Looduslikud tingimused. Suurem osa territooriumist on lainjas kõrglava, mille keskmine kõrgus on 1000—1500 m; läänes läbivad kõrglava kõrged mäeahelikud — Hangaimeed ja Mongoolia Altai (tema kagupoolne jätk on Gobi Altai); nende üksikud tipud tõusevad kuni 4000 m.

Mongoolia kliima on väga kontinentaalne, põuane lühikese suve ja külma lumevaese talvega. Öökülmad kestavad kuni juuni alguseni ning algavad uuesti juba 20. augusti ümber. Põhja-Mongoolias on sademeid ja taimkatet rohkem kui lõuna- ja idaosas. Põhjas kasvab suuri okasmetsi (lehis, seedermand, kuusk ja mänd), enamasti esineb aga metsastepp ja stepp võrdlemisi rikkaliku rohttaimkattega. Metsad ja väärtuslikud karjamaad katavad ka Hangaiveerusid; siit saavad alguse Baikali järve suubuv Selenga ja hulk tema lisajõgesid. Mida rohkem lõunasse ja idasse, seda kuivem on kliima ja seda vaesem on taimkate; ikka sagedamini esinevad elutud sõmeraga kaetud alad. See on Gobi. Seal, kus on rohtu, kasvab ta tortidena, tekitamata suletud vaipa. Kuid siiski ei ole täiesti viljatuid kohti Gobis väga rohkesti. Palju karjamaid rikutakse liigse ja enneaegse rohu söötmisega ning neid võiks paremaks muuta kolivmajanduse õige korraldamisega. Joogivett on Gobis vähe. Gobi asustamise esimeseks tingimuseks on veevarustuse organiseerimine.

Mongoolias on mitmesuguseid mineraalrikkusi — kivisütt, rauda, vaske, kulda, vääriskive, palju soola. Nende varud ei ole veel küllaldaselt uuritud.

Rahvavabariigi tekkimine. Minevikus oli Välis-Mongoolia (nagu varemalt nimetati Mongoolia rahvavabariiki) Hiina impeeriumi mahajäänud asumaa. Ta majandus põhines peamiselt mahajäänud rändkarjandusel. Karjakasvatusega tegelev töörahvas (araadid) allus mitmesugusele eksploateerimisele, mis pidurdas nende maade majanduslikku arenemist. Araate koormati mitmesuguste kohustustega feodaalide ja kloostriksuks; suur osa neist oli ka seotud maksmata võlakohustustega liigkasuvõtjatele. Mongoolia (samuti kui Tiibeti) erinevaks omapäraks oli väga suur budha usu kloostrite rohusus. Kloostritel olid määratu suured karjad, nad kaubitsesid ja tegelesid liigkasuvõtmisega, Hiina valitsus oli Välis-Mongoolia territooriumil nõrk.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Venemaal andis tõuke rahvuslik-vabadusliikumise arenemisele ka Välis-Mongoolias. Võitluses Hiina

sõjavägedega ja Vene valgekaartlastega (kes tungisid Mongooliasse pärast seda, kui nad olid Punaarmee poolt Nõukogudemaalt välja kihutatud) formeeriti Mongoolia rahva revolutsiooniline partei (asutatud 1920. a.) ja rahva revolutsiooniline armee. Aastal 1924 muutus Mongoolia rahvavabariigiks. Ülemvõim kuulub Suurele Hural'ile (rahvaesindajate kongressile).

14. augustil 1945 teatas Hiina valitsus, tuginedes Välis-Mongoolia rahva mitmel korral väljendatud soovile iseseisvuse püüetes, et „kui Välis-Mongoolia rahvahääletus kinnitab seda püüet, tunnustab Hiina valitsus Välis-Mongoolia iseseisvust tema olemasolevais piirides“. Rahvahääletus toimus 20. oktoobril 1945. Mongoolia rahvas kinnitas üksmeelselt oma tungi iseseisvusele. Hiina valitsus tunnustas Mongoolia rahvavabariigi iseseisvust.

Arenemise omapära. Mongoolia vabariik on rahva-revolutsiooniline vabariik, kes on kuulutanud võitluse imperialistlikule ja feodaalsele rõhumisele; see on eri tüüpi demokraatlik vabariik. Juurides välja feodalismi jäänused, kindlustades sõltumatust, tõstes tootmisvõimsust, on Mongoolia vabariik pannud aluse järk-järgulisele üleminekule mittekapitalistlikule arenemisteele.

Mongoolia rahvavabariigis on tühistatud kõik orjuslikud sõltumuse ja kohustuste liigid, mis olid kehtima pandud feodaalide ja kloostrite poolt. Maa on kuulutatud kogu rahva omandiks. Feodaalide eesõigused on tühistatud, nende kari konfiskeeritud. Areneb kaubanduslik ja tööstuslik ühistegevus era initsiatiivi säilitamisega, alus on pandud suurtööstusele, mis töötleb kohalikke tooraineid. Parandatakse meditsiinilist abiandmist rahvale, arendatakse kultuurilishariduslikku tööd. Ulan-Batoris on avatud riiklik ülikool.

Majandus. Mongoolia rahvavabariigi rahvamajanduse aluseks on rändkarjandus (kasvatatakse lambaid, sarvloomi, hobuseid, kaameleid). Kari ja karjasaadused (nahad, vill) on Mongoolia väljaveo põhialuseks.

Koloniaalne rõhumine ja feodaalne ekspluateerimine minevikus ei andnud karjakasvatusele võimalust välja pääseda mitmesajandilisest mahajäämusest. Ta olenes täielikult neist söödaressurssidest, mida annab loodus ise, ning kannatas rängasti nende kõikuvuse all. Suvel on põuad, kuivad tuuled (suhhoveid), mis mõjuvad hävitavalt rohukattele, talvel takistavad lumetormid ja kiilasjää karjatoidu saamist, — need asjaolud põhjustasid massilist loomade lõppemist, kui karjakasvatajad ei jõudnud õigel ajal kolida soodsamaile kohtadele (Mongoolias oli keskmiselt igal talvel umbes 20 päeva täielikku söödapuudust). Loomaarstlikku abi polnud üldse ning loomataudid tegid väga suurt kahju.

Et viia karjandus välja sellisest mahajäämusest, oli vaja hiiglasuurt tööd. Rahvavabariigi valitsus püüdis arendada heinaniitmist, et koguda söödapuuduse ajaks vajalikke varusid. Ehitati karedate talvepakaste puhuks karja jaoks varjualuseid. Kaevati kaevusid Mongoolia vabariigi lõunapoolsetes (rohkem kuivades) rajoonides. Samuti paraneb loomaarstlik korraldus.

Põllundusel on abimajapidamise tähtsus. Selle arendamine läheb praegusel ajal peamiselt söödataimede kasvatamise suunas, et suureneksid söödavarud karja jaoks. Harimiseks on kõlblikud siin külmakindlad ja põuale vastupidavad kultuurid. Suur tähtsus on ka karusloomade küttilmisel (ümiseja ehk koopaorav, orav, rebane).

Enne revolutsiooni ei olnud Mongoolias suurt tööstust. Praegu luuakse NSV Liidu toetusel ja tehnilisel abistamisel tööstus peamiselt karjasaaduste toorainete töötlemiseks. Ulan-Batoris on asutatud tööstuskombinaat kalevi, vildi, looma- ja lambanahkade valmistamiseks ja töötluseks; selle juures on ka elektrijaam. Seal on ka lihakombinaat, mehaanikatehas, autoparandustöökoda, riigi trükikoda, tel-

liskivitehas jne. Suur tulevik on mäetööstusel. Toodetakse kivisütt, mäekristalli, topaase.

Transpordis etendab suurt osa vedu vankritel ja kandeloomadel (kaamelitel, härgadel). Kiiresti areneb autotransport. Tähtsamad autoteed lähevad Ulan-Batorist NSV Liidu piiridele ja Ulan-Batorist Kalgan'isse (Hiinas).

Rõhuv enamik väliskaubast suunatakse NSV Liitu. NSV Liidust veetakse sisse riidekangaid, naftasaadusi, jahu, rōivaid, põllutöomasinaid, autosid ja tööstuse seadeldisi uute ehituste jaoks. Mongooliast veetakse NSV Liitu eluskarja, villa, loomanahku, karusnahku.

12. märtsil 1936 kirjutasid NSVL ja Mongoolia rahvavabariik alla vastastikku abistamise paktile vaenlase kallaletungimise puhul ühele neist riikidest. 1939. a. suvel andsid Nõukogude ja Mongoolia väed hävitava löögi Jaapani vägedele, kes katsusid tungida Mongoolia rahvavabariigi piiridesse. Augustis 1945. a. võtsid Mongoolia rahvavabariigi väed osa koos Nõukogude vägedega Mandžuuria vabastamisest jaapani anastajaist.

27. veebruaril 1946 kirjutati alla Nõukogude Liidu ja Mongoolia rahvavabariigi poolt sõpruse ja vastastikuse abistamise lepingule tähtajaga 10 aastat; samuti kirjutati alla ka majandusliku ja kultuurilise koostöö lepingule.

INDIA.

India pindala on üle 4 miljoni km² ning elanikke on 389 miljonit inimest.¹

India oli varem eriline seisund Briti asumaade hulgas.

¹ Koos Birma ja Tseiloniga, mis moodustavad geograafiliselt Indiaga terviku, on India pindala 4 705 000 km², rahvastik 400 miljonit.

Teda nimetati impeeriumiks, kuna Inglise kuningas oli India keisriks. India valitsuse pea — asekuningas — määrati Inglise valitsuse poolt.

Suurem osa Indiast jagunes provintsideks, mida valitsesid vahetult Inglise võimud. Tähtsamad provintsid olid Assam, Bengaalia, Bihar-Orissa, Ühendprovintsid, Pandžab, Bombay, Madras. Ülejäänud territooriumil olid säilitatud pärismaalaste riigid, mille eesotsas seisid india vürstid (radžad ja maharadžad), nende juures olid inglise ametnikud, kes kontrollisid vürstide tegevust. Selliste vürstkondade arv oli üle 500. Nende seas oli suuri (Haidarabad, Mysore, Travankor, Kašmir), kuid enamik neist olid väikesed, millel polnud ei majanduslikku ega poliitilist tähtsust.

Pärast Teist Maailmasõda tugevnenud vabastusliikumise mõjul lubas Inglise valitsus „anda võimu üle hindudele“ 1948. aastal, kuid enne seda viis ta läbi India provintside jaotamise kaheks dominiooniks, mis erinevad usulistel alustel. Need on Hindustan (ülekaalus hinduism) ja Pakistan (ülekaalus muhameedlased). Vürstkondadel on õigus kas liituda ühe mainitud dominiooniga või jääda „iseseisvaks“. Mitmed neist (Haidarabad, Kašmir jt.) ongi kuulutanud enda iseseisvaks riigiks. Sellise India jagamise eesmärgiks on külvata vaenu ning hoida maa nii kaua kui võimalik inglaste alluvuses, sest endised valitsemisvormid Indias on muutnud Inglise valitsusele juba võimatuiks.

LOODUSLIKUD TINGIMUSED.

Geograafiline asend ja koosseis. Geograafiliselt koosneb India järgmistest osadest: 1) põhjas — suur Himaalaja

mägivööde, mis eraldab Indiat Aasia mandri keskosast; 2) Indus - Gangesse madalik Himaalaja jalamil; 3) Hindustani poolsaar, mis tungib kolmnurgana India ookeani, eraldades Bengali lahe Araabia merest; suurem osa sellest on Dekhani lavamaa. Peale nende kolme põhiosa kuulub Indiale veel Briti Beludžistan, mis hõlmab Iraani kultmaa kagupoolsed ääremaad.

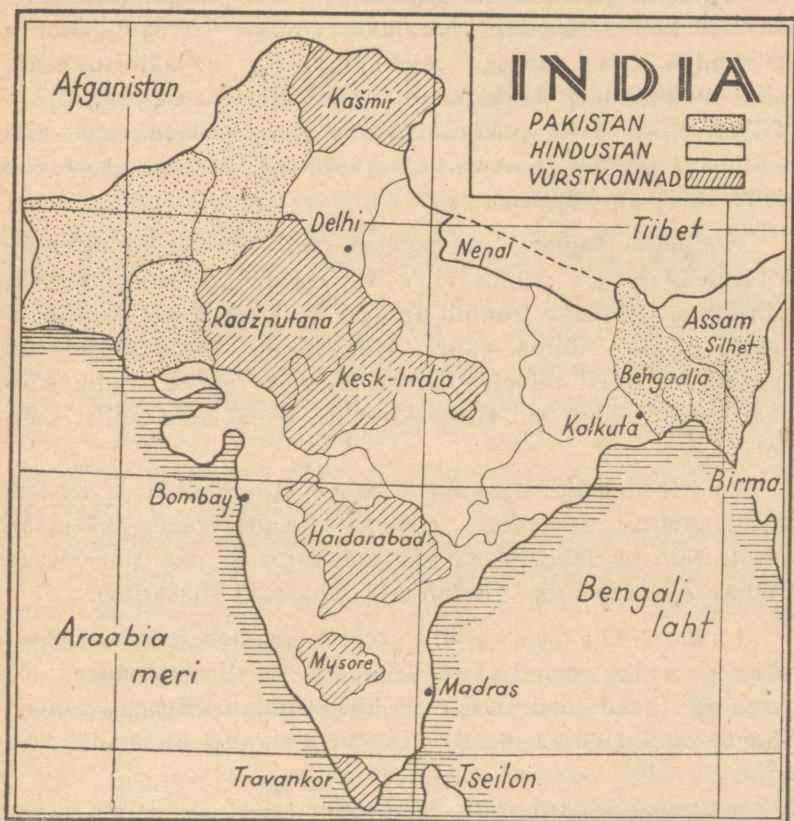
Birma — mäGINE maa Taga-India ehk Indo-Hiina lääneosas kuulus kuni 1937. aastani India koosseisu, kuid praegu on ta eraldatud omaette kolooniaks. Tšeiioni saar Hindustani kaguranniku lähedal jääb administratiivselt samuti Suur-Britannia asumaaks ega kuulu India koosseisu.

India asub 8⁰ ja 37⁰ p.-l. vahel. Pöörijoon läbib India peaaegu keskelt: põhja pool sellest on India mandriosa, lõuna poole jääb poolsaareosa. Suurim ulatus põhjast lõunasse (Pamiiri jalamilt Komorini neemeni) on 3200 km, idast läände peaaegu samapalju.

Piiride kogupikkus ulatub 17 000 km-le, millest 9000 km on maismaapiire. India piirneb Iraani, Afganistani, Hiina (kaasa arvatud Tiibet) ja Thai'ga (Siiam). India piiril Tiibeti kohal on kaks Inglismaast sõltuvat riiki — Nepal ja Bhutan. NSV Liidust eraldab Indiat kitsas riba Afganistani territooriumit, mis külgneb Tadžiki NSV Mägis-Badahšani autonoomse oblastiga.

India välissuhted arenevad peaaegu täielikult merepiiride kaudu. India merepiir on keskmine lüli Briti India ookeani „aheldamise“ süsteemis.

Pinnaehitus, jõed. Põhjapoolne mägivööde. Indiat põhjast piirav mägibarjäär koosneb kahest ebäühtlasest osast, mis hargnevad nurga all Pamiiri mäesõlmest. Idaosa on palju pikem ja võimsam. Seal kerkivad maailma kõrgemad mäesüsteemid Himaalaja ja Karakorum.

India, Birma ja Tseilon. Näidatud on dominioid Hindustan ja Pakistan ning tähtsamad vürstkonnad.

Need on alpitüübilised kurdmäed, kuid palju võimsamad kui Alpid ja Kaukasus. Himaalajate pikkus ulatub 2400 km (kaks korda pikemad kui Kaukasus), kuna keskmine laius on 300 km. Himaalaja peaaegu täielikult lume ja jääliustike all. Siin on maailma kõrgeimaid tippe: Everest Nepali ja Tiibeti piiril, 8882 m kõrge; Karakorumi mägedes on veidi madalam Godwin Austen (8620 m). Mäekurud asuvad 4500—6000 m kõrgusel.

Eraldades Indiat Kesk-Aasiast, on Himaalajad tähtsaks kliimaliseks vahapiiriks troopilise mussoonkliima piirkonna (sellesse kuulub India) ja Kesk-Aasia kontinentaalse põuase kliima vahel. Himaalajate tõttu mõjutavad mandri siseosast talvel puhuvad külmad tuuled India kliimat palju vähem kui Hiina kliimat, millel pole sellist kaitset.

Lääneosa mägibarjäärist koosneb Hindukušist ja teistest madalamatest mägedest, mis palistavad Iraani kiltmaad idast. Siin on läbipääsetavaid mäekurusid, mis ühendavad Indiat Afganistaniga (Bolan'i ja Khaibar'i mäekuru).

Indus-Gangese madalik jaguneb kaheks osaks: Bengaalia madalik Gangese ja Brahmaputra jõe orgudes (need jõed suubuvad ühise deltana Bengali lahte); läänes on Induse madalik; nende vahel on madal vee-lahe.

Kõik kolm Põhja-India suuremat jõge, samuti ka nende tähtsamad lisajõed saavad alguse Himaalajatelt. Jõed on täitnud oma setetega madaliku ning jätavad üleujutuse puhul maha uusi kihte viljakat settemuda. Kõige veerikkam on Gangese jõgi, mis pikkuselt on aga väiksem kui Indus ja Brahmaputra (Indus on 3200 km, Brahmaputra 2800 km, Ganges 2700 km pikk). Gangese ja ta lisajõgede

vesi täidab tiheda niisutuskanalite võrgu. Gangesel on suur tähtsus ka laevatamisel. Tema org on India viljakaim ja tihedamini asustatud osa. Gangese määratu suur majanduslik väärtus on teinud selle jõe austusesemeks, „pühaks jõeks“.

Hindustan. Dekhan, mis hõlmab suuremat osa Hindustani poolsaarest, on vana lavamaa ning koosneb gneissidest ja graniitidest. Loodeosa on kattunud basaltlaavaga: see kate on tekkinud vanade vulkaaniliste kivimite väljavoolust maakera koore lõhede kaudu. Dekhani keskmine kõrgus on ainult 600—800 m, kuid ääremail tõusevad kõrgendikud **L ä ä n e - G h a t i d** ja **I d a - G h a t i d**. Lääne-Ghatid on kõrgemad (kuni 2700 m lõunas). Nad peavad kinni osa sademeid, mida toovad suvised mussoonid; Lääne-Ghatide merepoolsetel nõlvadel kasvavad tihedad troopikametsad; Dekhani keskel on kuivem ning siin esineb savannide taimestik. Dekhani jõed (Narbada, Godavari) on veeahtrad ja kärestikulised.

Domineeriv mullastik on punamuld, loodes aga viljakas tume mullas, mis on tekkinud murenenud laavast (teda nimetatakse „puuvilla mustmullaks“, sest ta on eriti soodus puuvilla kasvatamiseks).

Tseilonit seob Hindustaniga väikeste saarte ja leet-seljakute ahelik (niinimetatud „Aadama sild“). Sisemaal tõuseb mäemassiiv (kuni 2500 m); rannikualad on madalad.

Birma on mägismaa. Põhjast lõunasse läbivad teda mäeahelikud — Himaalaja harud. Nende vahel on Birma peajõe Irawadi org. Irawadi on laevatav. Tema org on Birma tähtsam põllumajanduslik rajoon.

Kliima ja taimkate. Kliima ja taimkatte kontrastid on Indias eriti teravad. Suvine mussoon puhub Indias edelast. Sellepärast saavad suurema hulga sademeid just mäenõlvad, mis on vastu edelat. **Cherrapundji** India kirdeosas,

Himaalaja eelmägedes, on tuntud kui suurima sademete hulgaga koht maakeral (kuni 1200 cm aastasademeid, 6 korda rohkem kui Batumis). Himaalaja nõlvadel esinevad kõik taimestiku võõrmed. Kõige all, mäejalamil, on soised troopilised padrikud (džunglid) ebatervisliku kliimaga (maalaria tõttu). Eelmägedes on kuni 1200 m kõrguseni tihedad troopikametsad liaanidest ümberpõimitud hiigelpuudega ja bambusega, mis kasvab kuni 30 meetrit kõrgeks. Kõrgemal esinevad subtroopilised metsad igihaljaste puudega, siis järgnevad mahalangevate lehtedega lehtmetsad, okasmetsad ja viimaks alpiaasad, mis tõusevad kuni lumepiirini (see asub 4500—5000 m kõrgusel).

Palju vihma saavad ning on kattunud tiheda metsaga Birma mäed, Lääne-Ghatide nõlvad, suurem osa Tseilonist. Kaunis rikas sademetest on ka Bengaalia madalik (üle 100 cm).

Palju vähem saab sademeid Dekhani lavamaa, mis on suletud mere poolt Ghatidega.

Kogu India loodeosa (Induse jõgikond) on väga põuane rajoon: mussooni mõju lõpeb siin ja kliima läheneb põuasele kontinentaalsele, naabruses oleva Iraani lavamaa kliimale. Siin on väga tähtis osa kunstlikul niisutamisel: tingimused selleks on kõige soodsamad Pandžabis („viie jõe maa“), kus Indusesse suubub mitu suuremat lisajõe (tähtsam neist on Satledž). Indusest ida pool levib liivane poolkõrb Thar.

Edelamussoon puhub Indias juunist oktoobrini. Selle aja kestel sajab keskmiselt 90% aastasademetest. Mussoon algab järsku. Pikk põua ja selge taeva periood vaheldub maruliste hoogvihmadega (mussooni puhangud). Sama järsku võib mussoon ka lõppeda. Kui mussooni vaheaeg pikale venib, ähvardab viljakülvi hävimisoht. On aastaid, mil mussoon toob sademeid mitu korda vähem kui harili-

kult (näit. on Gangese madaliku ülemises osas märgitud aastasademete kõikumised 17 kuni 154 cm). See ebakindlus on vähem ohtlik kuivades rajoonides, näit. Pandžabis, kus põllundus on põhiliselt arvestatud mitte vihmadele, vaid kunstlikule niisutamisele. Kõige kardetavam aga on see neis rajoonides, kus sademete hulk on keskmine; kuid ei ole kindlustatud ikalduste eest ka niiskemad rajoonid (Bengaalia).

Mussoonide vaheldumine on seotud harilikult tugevate tormidega — taifuunidega, mis puhuvad India idarannikul mõnikord kohutava jõuga. Kardetavamad on taifuunid oktoobris.

Maavarade ja energeetilised ressursid. India omab suuri energeetilisi ressursse. Dekhani lavamaal on mitmes kohas kivisöelademeid; tähtsamad neist on Dekhani kirdepoolseil ääremail. Birmas ja ka mujalgi leidub naftat (varud ei ole suured). Põhja-India on väga rikas veeenergialt. India jõgede halb kül on nende veetaseme kõikumus; Dekhani jõgede puuduseks on veeahtrus talve kestel; Himaalaja jõgede puuduseks aga on mässavad üleujutused mägede-lume sulamise ja mussoonivihmade ajal.

Maake leidub kahes rajoonis: Dekhanis (raud, mangaan, kuld) ja Birmas (seatina, hõbe, inglistina, vask). Puhta raua varusid, mida sisaldavad maagid, arvestatakse 2 miljardile tonnile (viies koht maailmas). Seega esineb Indias kivisöe, raua ja mangaani kombineerimise võimalusi, mis on soodustuseks metallurgia arendamisele.

RAHVASTIK.

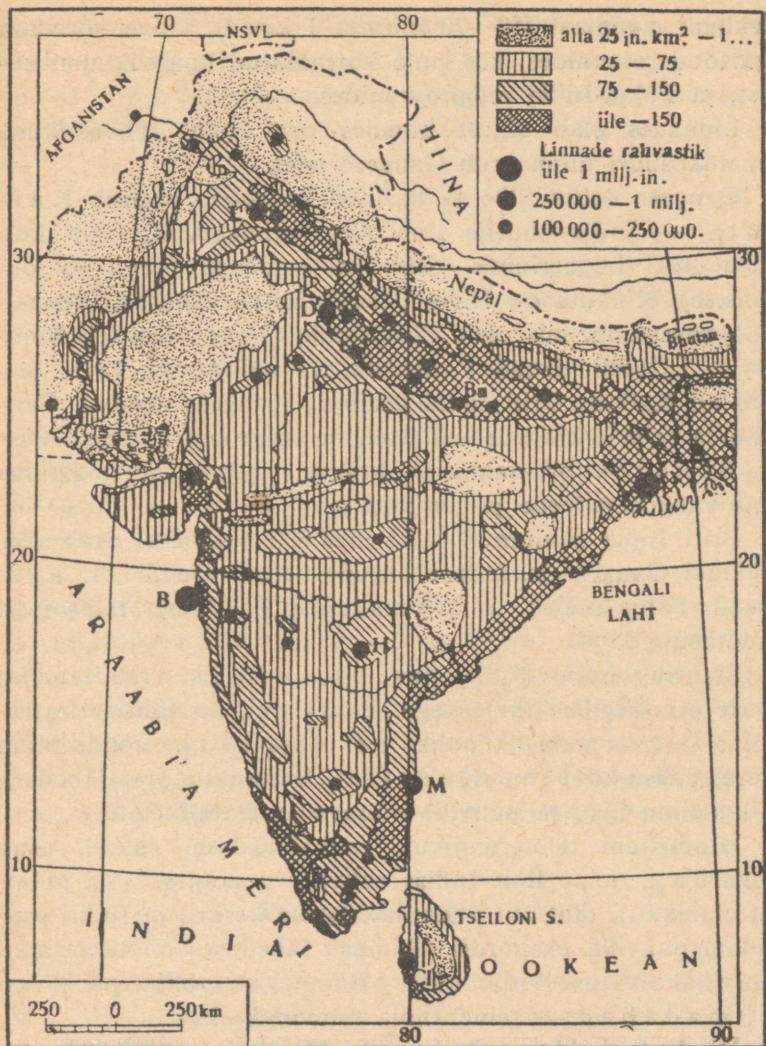
Suurem osa rahvastikust on hindud. Suur osa neist on segatud draviididega (India ürgseim rahvus),

mongolitega, türklastega ja teiste rahvustega. Enamik hindusid kõneleb indo-euroopa rühma keeli, millede hulgas rohkem on levinud hindustani ja bengali keeled. Hindustani lõunaosas ja Tseilonil elab üle 70 miljoni draviidi, kes kõnelevad draviidi keeli. Väga suured on usulised erinevused: suurem osa rahvastikust tunnistavad hinduismi ehk brahmanismi. Loodes (Pandžabis) ja kohati ka kirdes (Bengalias) domineerivad muhameedlased, Birmas budhistid. Peale selle jaguneb rahvas veel suletud kastidesse. Linnades ja rohkem arenenud rajoonides on kastiline lahusus väljasuremisel, kuid mahajäänud külarajoonides on ta veel täiesti jõus. Mõned kastid on roojased, „puutumatud“ ning kõrgemate kastide liikmeil ei ole õigust nendega läbi käia.

1941. a. rahvaloenduse andmeil oskas India rahvastikust lugeda ja kirjutada ainult 12%. Talupojad on peaaegu täiesti kirjaoskamatud.

Elatustase on laiades rahvamassides äärmiselt madal. Suurem osa töölisi ja talupoegi kannatab süstemaatiliselt alatoitluse all. Rahva suur tihedus ja ebatervislikud elutingimused põhjustavad väga suurt suremust. Eriti suur on laste suremus. Tavaline talupoja elamu on pillirookatusega kitsas onn, milles on ainult üks savipõrandaga tuba; kogu elamu sisseseadeks on ahi, mille suits väljub sagedasti ukse kaudu, savipotid, voodi. Sellises onn-toas elab kogu pere, mõnikord veel kaugemad sugulasedki. Kuningliku komisjoni aruande järgi, — see uuris India põllumajandust, — sureb iga aasta 5—6 miljonit inimest epideemiasse.

Rahva paigutus. Linnad. India rahvastiku keskmine tihedus on 95 inimest 1 km²-l. Kuid tiheduse kõikumine on väga suur. Kõige tihedamalt on rahvast Gangese orus ja Hindustani rannikul, s. o. rajoonides, kus maad paremini niisutatakse ja kus transpordi seisukord on parem (tihedus on siin 300—500 inimest 1 km²-l). Hõredam on rahvastik

Rahvastiku tihedus Indias. L — Lahore, D — Delhi, Bn — Benares, K — Kalkuta, A — Ahmadabad, B — Bombay, H — Haidarabad, M — Madras, C — Colombo.

Dekhani lavamaal (50—70 inimest 1 km²-l), kõige hõredam aga looderajoonides, kus pole korraldatud kunstlikku niisutust, ja Põhja-India mägirajoonides.

Linnades elab ainult kümnes osa kogu rahvastikust. Enamik suuri linnu asub Gangese orus.

Gangese deltas, ühe ta harujõe kallastel, asetseb Kalkuta — India suurim linn ning rahvaarvult teine linn kogu Briti impeeriumis (ühes eeslinnadega üle 2 miljoni inimese). Kalkuta on India džuuditööstuse keskus, Bengali lahe peasadam, mis oma läbikäikude poolest võistleb Bombay'ga (džuudi, džuudist esemete, tee väljavedu). 1911. aastani oli Kalkuta Briti India pealinn. Kaugel sisemaal, Gangese ja selle lisajõgede kallastel, on mitu suurt linna. Neist on Benares brahmanismi keskus, „püha linn“, kuulus oma vanade paleede ja templitega.

Briti India pealinn Delhi (522 000 elanikku) asub veelahkmel Gangese ja Induse orgude vahel. Delhil on kesk-asend Põhja-Indias, siia suunduvad ka India tähtsamad raudteeliinid.

Suurim Loode-India linn on Lahore, raudteesõlm suure strateegilise tähtsusega. Pešavar on tähtis strateegiline ja kaubanduslik punkt teel Afganistani. Loode-India merelepääsu-koht on Karatši (Induse suudme lähedal), sadamalinn nisu ja puuvilla väljaveoga Pandžabist.

Hindustani läänerannikul, rannalähedasel saarel, asub Bombay, teine linn Indias rahvaarvu poolest (1,5 miljonit elanikku), tähtsam puuvillatööstuse keskus ja India peasadam puuvilla ekspordis (Bombay läheduses on tähtsamad puuvillakasvatuse rajoonid). Bombay'st põhja poole on Ahmadabad — teine India puuvillakeskus.

Hindustani idarannikul asub Madras (777 000 elanikku), suur tööstuse ja kaubanduse keskus (kuid ta jääb tublisti maha Bombay'st ja Kalkutast). Birma pealinn on

Rangoon, Irawadi deltas, tähtis sadam (riisi eksport). Tseiloni pealinn ja sadam on Colombo (suur tee väljavedu), tähtis peatuspunkt teel Suessi kanalist Indoneesiasse ja Hiinasse.

MAJANDUSE ÜLEVAADE.

India kuulub võrdlemisi arenenud koloniaalmaade hulka. Tal on suur rahvuslik kodanlus ning küllalt arvukas tööstusproletariaat. Tööstuses tegelevate inimeste arv on peaaegu 18 miljonit, neist on päris vabrikuproletariaati ligi 2 miljonit, ülejäänud töötavad kas väiketööstuses või valmistavad kodukäsitöid. Tööstusliku proletariaadi põhikaadrid on koondunud mõnesse suuremasse keskusesse — Bombay'sse, Kalkutasse, Ahmadabadi, Džamšedpur'i; see suurendab nende tähtsust.

Kuid India areng jääb kitsastesse raamidesse. Tööstusharudest on arenenud peamiselt tekstiilja mäetööstus. Masinaehitus on väike. India majanduse aluseks on võrdlemisi mahajäänud põllumajandus. Omades mitmesuguseid tööstuslikke ressursse, jääb India koloniaalseks agrarmaaks, mis toodab toor- ja toiduaineid. See on kauaaegse Suur-Britannia valitsemise lõpptulemus, kes ekspluateeris Indiat ja segas tema vaba arengut.

PÕLLUMAJANDUS.

Niisutamise puudus. Suurem osa India põllumajanduslikust pindalast vajab kunstlikku niisutamist isegi suviste külvide puhul. Põudkuivas looderajoonis on põllundus ilma kunstliku niisutamiseta peaaegu võimatu. Teistes rajoonides niisutatakse põlde lisaks vihmadele ja kindlustu-

seks põudade vastu. Korduvate külvide puhul, mis jäävad talvekuudeks, on kunstlik niisutamine tarvilik peaaegu igal pool.

Niisutatud pindala on 20 miljonit ha, vähem kui 20% India üldkülvipinnast. Kõige rohkem niisutatud maid on loodeosas; siin on Induse jõe ümbruses võimsad paisud ja tihe kanalite võrk. Ka ülemist osa Gangese orust katab tihe niisutuskanalite võrk. Kuid India talurahva põhimass kannatab niisutustööde puuduse tõttu.

Põllumajanduse tehniline mahajäämine. Tööloomi on Indias rohkem kui Hiinas. Kuid kari on halb ja kiratseb karjamaade ja söödarohu puudusel; eriti jääb kari lahjaks ning nõrgaks pika talvise põua kestel. Usuliste eelarvamuste kohaselt ei tapeta loomi ega sööda nende liha; vana ja jõuetu kari on majanduses ainult koormaks.

Väetist ei jätku tarbeks. Paljudes rajoonides on mullastik täiesti kurnatud. Erandiks on jõeäärsed üleujutatud rajoonid, mille viljakus taastub jõe settemudaga.

Põllunduse tehnika on armetu. Mõnes suhtes on ta isegi viletsam kui Hiinas, kus otse meisterlikkuseni on viidud töörohke maaharimine peenardel. Põlluharimisriistad on käsitsi valmistatud, vananenud ja võrdlemisi kallid. Nõrka-dele tööloomadele pole praeguse konstruktsiooniga rasked sahad jõukohased. Masinaid ja traktoreid talumajanduses peaaegu ei kasutata, ka pole nende tarvitamine tükeldatud majanduses küllalt tulus.

Keskmine viljakus on Indias madal. Riisi kogutakse näiteks 1 hektaarilt ainult 14—15 tsentnerit 32—35 tsentneri vastu, mis saadakse Jaapanis.

Maa valdus ja maa kasutamine. Indias esineb maa valduses ja maa kasutamises kaks põhitüüpi. Üks tüüp: maa valdajad on mõisnikud (semindarid), nad annavad maa väikestele rentnikele saagi-osa alusel (semindari-süsteem).

Teine tüüp on: talupojad (rajotid) töötavad oma maal, mille eest nad maksavad renti mitte mõisnikele, vaid kindlat maksu valitsusele (rajotvari-süsteem). Nii ühel kui teisel juhul on majapidamine väike, tillukestel maatükkidel, enamasti lapipõldudel. Põllumees-rentnik ei saa maad otsekohe mõisnikult, vaid rentnik-kapitalistilt, kes maa edasiandmisel muidugi teenib. Üldiselt annab rentnik maa eest ära 50 kuni 75% oma üldsaagist. Niihästi rentnikke kui ka rajotte ekspluateerivad külakaupmehed ja liigkasuvõtjad. Liigkasuvõtmine on suurimaid pahesid india külas. Ülepoole talupoegadest on alaliselt võlgades. Rajoonides, kus maavaldajaks on mõisnik, on liigkasuvõtjaks sageli mõisnik ise. Võla tasumata jätmine viib aga sõltumusse ja isegi orjusse. Indias on ligi 5—6 miljonit „teenreid“, s. o. võlaorje. Talupoegade — rajottide — maa läheb massiliselt liigkasuvõtjaile võlgade eest.

Mõnes India rajoonis on suur istandik-majandus. Kirde-Indias (Assamis) on levinud teeistandikud, Tseilonis tee- ja kautšuki-istandikud. Istandikud on suured kapitalistlikud ettevõtted, mis kasutavad rahalist toetust pankadelt ja igasuguseid eeliseid valitsuselt. Rõhuv enamus neist kuulub inglise kapitalistidele. Istandike tööjõuks on lepinguga seotud kullid, keda värvatakse teistest India rajoonidest kõige näljasema rahva hulgast.

Peamised kultuurid. Tähtsaim India teraviljakultuur on riis. Riisi külvatakse rajoonides, mis on sademeterikkad: Gangese alamjooksu orus, Irawadi alamjooksul (Birmas), Hindustani rannikul. Riisi keskmine toodang (Birma kaasa arvatud) on 450 miljonit tsentnerit aastas ($\frac{1}{3}$ maailma üldtoodangust). Umbes 20 miljonit tsentnerit veetakse igal aastal välja, peamiselt Birmast. Nisu külvatakse kuivemates rajoonides — loodeosas (Pandžabi) niisutatavail pinnastel, Gangese ülemjooksu orus ja Dekhani lavamaal. Nisu on

Indias talvine kultuur. Teda külvatakse harilikult suviste vihmade lõpul ja koristatakse enne uut vihmaperioodi.

Hirss kasvab hästi rajoonides, kus on vähe sademeid, ilma kastmata. Seepärast on hirss peateravili Dekhani siserajoonides.

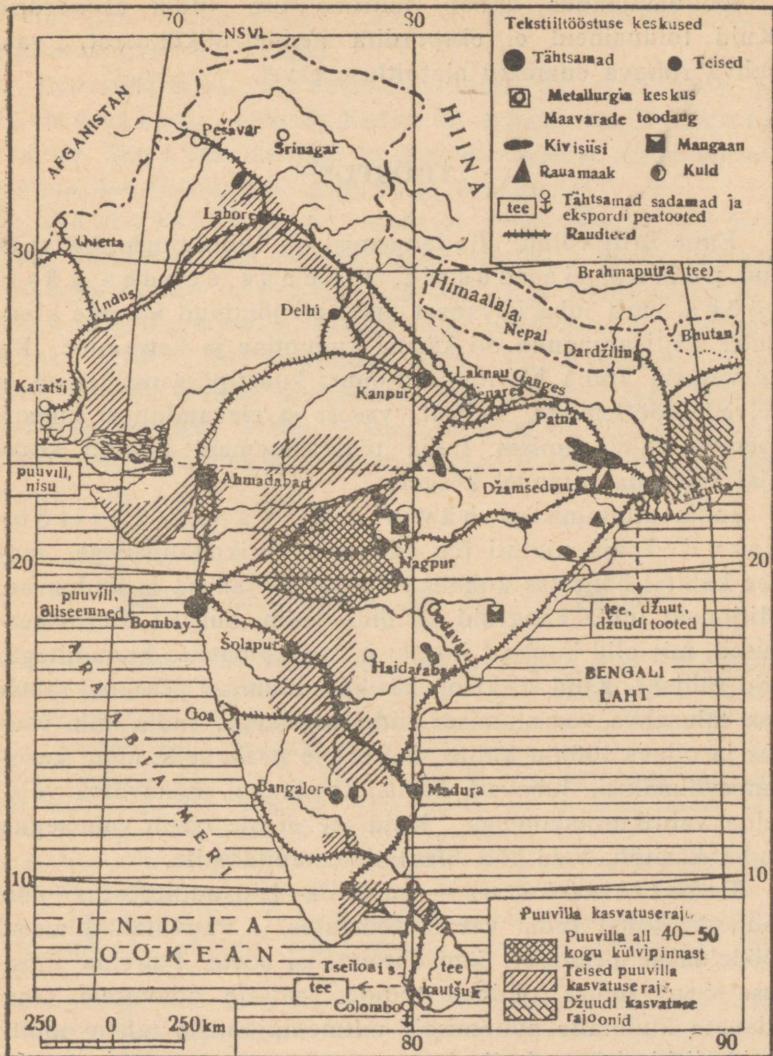
India ühes Tseiloniga annavad iga aasta 3 milj. tsentnerit teed. Indias on teeistandikud koondatud Assamis ja osalt ka Bengaalias. Pindalalt, millel kasvatatakse suhkruuroogu, seisab India maailmas esimesel kohal. Kuid vastupidi teekasvatusele, kus rakendatakse praegusaja tehnikat, toodetakse suhkrut mahajäänud menetlusega. Suhkruuroo saagid on madalad, töötlemisviisid primitiivsed; toodetakse peamiselt pruunsuhkrut.

Ülisuur tähtsus India majanduses on tekstiilkultuuridel — puuvillal ja džuudil. Puuvillakasvatuse pearajoon on Dekhan, eriti selle loodeosa, kus on viljakas mustmuld. Ameerika puuvilla külvatakse Pandžabis niisutatud mail. Puuvilla saak on keskmiselt 10 miljonit tsentnerit aastas (16—18% maailmatoodangust). Üle poole toodangust eksporditakse (teine koht maailmas puuvilla väljaveo poolest USA järel). Ülejäänud osa kasutatakse tekstiiltööstuses Indias eneses.

India on ainuke suur džuuditootja maailmas¹ (kultiveeritakse Gangese ja Brahmaputra alamjooksul). Pool džuudi kiudainest töödeldakse Indias eneses; väljavedu läheb Inglismaale, Saksamaale ja teistesse riikidesse.

Suur tähtsus on õlitaimede kultuuridel, nimelt maa-pähkli, lina (seemneks), rapsi, seesami kasvatamisel. Lina-seemneid, õli, õlikooke veetakse välja suurel hulgal. Tseilonil on erilise väärtusega kautšuki-istandikud.

¹ Džuut annab kiudainet, millest valmistatakse riidet, kotte, köisi, aga ka paremaid tooteid — vaipu, mööbliriidet jne.

Tehniliste kultuuride ja tähtsamate tööstusharude paigutus Indias.

Põllumajandus annab suurima osa India ekspordist. Kuid toiduaineid ei ekspordita nende üliküllusest, vaid rahva rõhuva enamiku alatoitluse arvel.

TÖÖSTUS.

Enne Briti võimu alla langemist oli India majandus rajatud põllumajandusele, tihedas seoses käsitööga, mis juba igivanast ajast oli jõudnud kõrgele arengule. Eriti arenenud oli käsitsi kudumine ja ketramine. Ka saavutasid India käsitöölised suurt kunstipärasust terase ja relvade töötlemises, kullast, vasest ja elevandiluust kunstiesemete valmistamises. India tööstusesemeid hinnati keskajal Euroopa turgudel kõrgelt.

India allutamiseга hävisid ka vanad käsitööharud. India ujutati üle odavate vabrikukaupadega, inglise kapital õhnestas kohaliku käsitsi ketramise ja kudumise. Miljoneid India kangruid jäi ilma tööta. Suured tööstuskeskused, mis olid kuulsad ilusate ja vastupidavate kudumitega, jäid tühjaks. Kuid siiski on käsitsi kudumisel praegugi tähtis osa talurahva varustamises riidekangastega. India küla vaesus ja odava tööjõu küllus, kel ei ole peale selle muid kasutamisevõimalusi, lubavad käsitsi toodangul mõnevõrra võistelda vabrikutoodanguga. Kuid see ei ole enam vanaaegne India käsitöö, vaid töö ülesostjale-kapitalistile.

Tekstiilitööstus — puuvilla- ja džauditööstus — on esimesel kohal India vabrikutööstuses. Puuvillakudumeist töödeldakse peamiselt jämedatoimelisi sorte. Puuvilla tööstuse areng Indias tugineb tööjõu erilisele odavusele ning odavate kudumite nõudmisele mitmemiljonilise rahva poolt. Kuid siiski ei kata India kangaste tarvet oma toodang, vaid suur osa imporditakse (Inglismaalt ja Jaapanist). Seevastu

töötab džuuditööstus (mis annab üle poole maailma džuudi üldtoodangust) ekspordiks.

Puuvillatööstuse tähtsamad keskused on Bombay ja Ahmadabad. Džuuditööstus on koondatud Kalkuta rajooni. Suurt osa etendab toiduainete-tööstus (riisi puhastamine, tee töötlemine, suhkru- ja õlitööstus).

Mäetööstuses on esimesel kohal kivisöe toodang (keskmiselt 26 miljonit tonni aastas). Samuti toodetakse ka raua- ja mangaanimaake, naftat, kulda, seatina, soola. Malmi sulatati 1945. a. 1,3 miljonit tonni. Mäetööstuse põhiline rajoon on Kalkutast loode pool. Siin on kivisöe peabassein, sellest lõuna pool toodetakse rauamaake. Metallitööstuse keskus on Džamšedpur. Teise Maailmasõja kestel arenes Indias tähelepanuväärne sõjatööstus.

BRITI MALAKA JA SINGAPUR.

Taga-India ehk Indo-Hiina poolsaar, Aasia mandri kagupoolne nurk (Lõuna-Hiina mere ja Bengaali lahe vahel) eraldab enesest kitsa ja pika Malaka neeme, mis sirutub lõunasse käekujuliselt. See on Aasia mandri lõunasopp, kuid mitte Aasia lõpp: Malaka väina taga algab Indoneesia (s. o. India saarestik), teisiti ka Malai saarestik ehk arhipelaag. See on maakera liigestatuium osa, maailma suurim väikeste ja suurte arhipelaagide kokkukujumine.

Malaka väin on põhitee India ookeanilt Kaug-Ida riikidesse. Malaka lõunaosa on Inglismaa käes. Siin ranna lähedasel saarel asub Singapur (515 000 elanikku) — suur kaubasadam ja sõjalaevade baas, tähtsam Inglismaa valvepost Vaikse ookeani värvatel („Idamaade Gibraltar“).

Malaka on tähtis ka majanduslikult: siin toodetakse maailmas kõige rohkem kautšukit ja inglistina, aga ka palju rauamaake.

IRAAN (PÄRSIA).

Iraani territoorium on massiivne korrapäratu nelinurk. Tema põhikülg piirneb NSV Liiduga ja Kaspia merega, lõunakülg Araabia merega ja Pärsia lahega, idakülg Briti-India ja Afganistaniga, läänekülg Türgi ja Irakiga. Pindala on 1 600 000 km², elanikke ligi 17 miljonit inimest. Pealinn Teheran. Riigikord formaalselt — parlamentaarne monarhia. Tugevat mõju valitsuse poliitikale avaldavad reaktioonilised feodaalid, kes on tihedalt seoses välismaiste kapitalistidega.

Looduslikud tingimused. Iraani piirides asub enamik määratu suurest Iraani kiltmaast. Servadelt on kiltmaa piiratud kõrgete mäeahelikega. Põhjas, Kaspia mere ranniku lähedal, kerkib Elbursi mäeahelik; tema kõrgeim tipp on kustunud tulemägi Demavend (kõrgus 5670 m). Otse rannikul on kitsas madal riba (seisab allpool ookeani pinda). Loodes tõuseb Armeenia mägi, mis ainult osalt kuulub Iraanile; siin asetseb suur Risaijeh ehk Urmia järv. Edelas ja lõunas eraldab rida paralleelseid mäeahelikke Sise-Iraani Mesopotaamia madalikust ja merest. Pärsia lahe piirkonnas kuulub Iraanile ka osa Mesopotaamia madalikust; siin voolab Karun jõgi — ainuke Iraani laevatav jõgi. Suuremal osal Iraanil ei ole äravoolu merele.

Iraani kliima on kontinentaalne, kuiv, palava suvega ja jaheda, tuulise talvega. Teheranis on juulikuu keskmine temperatuur 29⁰, jaanuari keskmine 1⁰; sademeid tuleb aastas 25 cm. Kõige rohkem sajab mägedes põhja ja lääne pool. Mäed on siin kattunud metsade ja aasadega. Neist alla voolavad jõed ja ojad niisutavad oaase mägede jalamil. Iraani siserajoonid on kuivad rohtlad ja liivakõrbed; määratu suured alad jäävad soolasteppide alla.

Kaspia mere äärne madalik erineb oma looduslikelt tingimustelt ülejäänud Iraanist. Siin on palav ja niiske kliima, mis sobib mitmele subtroopilisele kultuurile, kuid ta on ebatervislik (ranniku laguunid ja sood on malaaria kolded).

Rahvastik. Pisut üle poole rahvastikust on pärslased. Ülejäänud osa koosneb aserbaidžaanlastest, kurdidest, araablastest ja mitmest teisest rahvusest. Umbes $\frac{1}{5}$ rahvast on kolijad.

Rahva keskmine tihedus on kõigest 10 inimest 1 km^2 -l. Tihedamalt on asustatud Kaspia mere äärsed ja läänerajoonid. Kesk-Iraanis on tohutud alad elaniketa.

Suurimad linnad on Teheran (pealinn, 540 000 inimest), Täbris (214 000 inimest), Iraani-Aserbaidžani tähtsam linn, tähtis kaubanduskeskus, ühenduses raudtee abil NSV Liiduga (Džulfa kaudu), Isfahan, Mešhed.

Majandus. Nafta toodangult (1945. a. 17 miljonit tonni) on Iraan neljandal kohal maailmas. Naftabasseine on paljudes kohtades. Tähtsamad tootmiskäitised on edelas, 200 km Pärsia lahest. Siit läheb naftajuhe Abadan'i sadamasse, kus on suur naftapuhastamise tehas. Naftasaadused annavad 70% Iraani üldeksportidist. Naftatööstus kuulub inglise kapitalile (Inglis-Iraani naftakompanii) ning on nagu isoleeritud „saar“ Iraani majanduses, mille põhiharudeks jääb põllundus ja karjandus ühes kaunis suure kodukäsitööga alles arenema hakkava vabrikutööstuse kõrval.

Põllumajanduses kasutatakse pindala hõlmab väikesese osa kogu territooriumist. Peale sademeteohtra Kaspia mere äärse rajooni ja kõrgmägede orgude vajab põllundus peaaegu igal pool kunstlikku niisutamist. Kultuurimaad esinevad oasidena, peamiselt mägede jalamitel, mägedelt laskuvate ojade kallastel. Niisutamisseadmed on primitiivsed ja vähesed. Peale selle on suurem osa neist

mõisnike omandiks ja veega varustamine osutub üheks talu-
poegade ekspluateerimise vahendiks.

Rõhuv enamik põllumeestest on vähese maaga kümnis-
rentnikud, kes on raskes sõltumuses mõisnikest. Nad maksa-
vad maa eest, vee eest, seemnete eest. Põllunduse tehnika
on armetu.

Tähtsamad tarbimiskultuurid on nisu, oder, hirss. Turu-
kultuuridena kasvatatakse puuvilla, puuvilja, oopiumimagu-
naid, tubakat ja riisi (peamiselt Kaspia mere äärsel mada-
likul). Suur tähtsus on ränd-lambakasvatusel.

Peale nafta leidub Iraanis suuri, kuid veel nõrgalt uuri-
tud ja peaaegu töötlemata kivisöevarusid, samuti ka mit-
meid metallimaake.

Tööstuses tegelevate tööliste üldarv on ligi 350 000 ini-
mest, suuremalt osalt kodutööndajad ja käsitöölised. Roh-
kem arenenud on vaipade valmistamine. Parimad pärsia
vaipade sordid kunstipäraste mustritega on kõrgelt hinna-
tavad välismail.

Viimastel aastatel püüab valitsus arendada rahvuslikku
tööstust. Ehitatud on juba tekstiil- ja tikuvabrikuid, suhkru-
tsemendi-, seebikeetmis- jt. tehaseid. Lõpule viidud on ka
väikesed metallurgiatehased, lennukitehas. See tööstuslik
ülesehitus on arenenud peamiselt Teheranis ja selle ümbrus-
ses. Tähtis tekstiiltööstus asub Isfahanis.

1938. a. avati raudtee, mis läbib maad Kaspia merest
Pärsia laheni (üle Teherani). Ehitusel on mitu uut teed.

AFGANISTAN.

Afganistani territoorium on suletud Nõukogude Liidu
Kesk-Aasia vabariikide, India, Iraani ja Hiina vahele. Tema
pindala on 650 000 km², elanike arvu loetakse mitmesuguste

allikate järgi 5 kuni 12 miljonile inimesele (Afganistanis ei ole olnud rahvaloendusi), kuid tõenäolisem on 7 miljonit. Pealinn — K a b u l. Riigikord — monarhia nõrga konstitutsiooniga, kuid faktiliselt on ta piiramatu monarhia.

Looduslikud tingimused. Afganistan on mäGINE maa kuiva, teravalt kontinentaalse kliimaga. Suurema osa tema territooriumist katab H i n d u k u š i mägede süsteem, alates Pamiiri lõunajalamilt ja ulatudes läbi kogu Afganistani kirde-edela suunas. Hindukušš on kare ja raskesti ligipääsetav maa-ala, eriti Pamiiri läheduses, kus mäekurudki asuvad juba 5000 m kõrguses. Mägede pinnas on kivine, ainult jõgede orgudes on mullastikke, mis sobivad põllunduse arendamiseks (mägihallmullad); tähtsam on K a b u l i jõe (Induse lisajõgi) org. Asulaid leidub suurel kõrgusel (Kabuli linn 1700 m kõrgusel).

Kliima kuivuse pärast on lumepiir väga kõrgel, kuid võimsaid jääliustikke ei ole. Idas, India piiri ääres, esinevad päris mäгимetsad. Suurem osa mägedest on metsatu või on kattunud hõredalt kadakapõõsastega. Järsult erineb oma maastiku iseloomult Dželalabadi org Kabuli jõe alamjooksul, India piiri lähedal. Asetsedes võrdlemisi madalal (600—800 m) ning olles avatud India ookeanilt puhuvatele tuultele, erineb see org karedate kiviste mägede vahel rikka lõunapoolse taimestikuga („Afganistani subtroopikad“).

Hindukuši põhjanõlvad muutuvad eelmägedeks ning künklikeks tasandikeks, mis meenutavad oma looduselt naabruses olevaid Kesk-Aasia nõukogude vabariike. See on A f g a n i s t a n i T u r k e s t a n. NSV Liidu ja Afganistani piiriks on pikal ulatusel Amu-Darja jõgi, ülemjooksul tuntud Pjandž'i nime all. Põhja-Afganistani eelmägedes on laiemad alad, mis on soodsad põlluharimiseks (lössist tekkinud hallmullad). Talvisel poolaastal on siin võrdlemisi palju sademeid, suvi on palav ja kuiv. See on ainuke Afga-

nistani rajoon, kus laialt haritakse põldu ilma niisutamata. Kuid Amu-Darja ääres, kus mägismaa muutub juba tasandikuks, vajab põlluharimine niisutust.

Koguni teine iseloom on loodusel Edela-Afganistanis teisel pool Hindukušši. See on osa Iraani kiltmaast, (vt. Iraan), mis sarnaneb oma maastiku iseloomult temaga külgnevate Iraani rajoonidega; siin levivad peaaegu viljatud kõrbed ja poolkõrbed. Põlluharimine on võimalik ainult kunstliku niisutamise abil. Niisutatud maade oasid asuvad eelmägedes, jõgede orgudes, mis voolavad mägismaa sise-musest. Peajõed on Herirud (mis lõpeb Tedženi nime all Turkmeenia NSV-s) ja Hilmenid (ligi 1000 km pikk), suubudes soolajärvedesse — soodesse (hamunitesse).

Et Hindukušil puuduvad võimsad jääliustikud, sõltub jõgede veerikkus ainult sademetest, eriti lumest, mis sajab talvel mägedes. Jõgede veepinna tase on väga kõikuv. See teeb niisutus põllunduse jõeäärsetes oasides ebakindlaks.

Rahvastik. Afganistani rahvastik koosneb mitmest rahvusest. Päris afgaanid (pataanid) asustavad riigi lõunaosa ning jagunevad paljudeks suguharudeks. Põhja-Afganistani rahvastavad samad rahvused, kes elavad naabervabariikides Nõukogude Liidus — usbekid, tadžikid, turkmeenid. Ligi $\frac{1}{3}$ kogu rahvast on rändrahvad. Tähtsamad linnad on Kabul (pealinn, kaubanduslik keskus, väikese vabrikutüüpi tööstusega), Herat (tähtis kaubanduslik keskus teedel NSV Liidust ja Iraanist), Kandahar, Mazari-Šerif.

Majandus. Afganistan on põllundus-karjandusriik, aga veel rohkem mahajäänud kui Iraan; maavarad on nõrgalt uuritud ning neid peaaegu ei kasutata; suurtööstus puudub peaaegu täielikult, transpordil on suures osas riigis veel algeline iseloom.

Põllundus. Külvipinna üldulatus on 1,2 milj. ha,

millest umbes pool on niisutamispõldusid. Kõrberajoonides kasutatakse ka põhjavett, ehitades maa-aluseid tunneleid vee kogumiseks ja selle juhtimiseks maapinnale. Viimane võte nõuab eriti palju tööd. Et niisutada väikesi maatükke, tuleb sageli kaevata 2—3 km veekogumistunnelit.

Põllunduse tehnika on mahajäänud. Kuid siiski tarvita-
vad afgaanlased sahka juba ammust ajast; afgaanide sahad on mitmesuguse konstruktsiooniga, mida muudetakse kohaliku põllupinna ja reljeefi iseärasuste kohaselt.

Nis u on Afganistanis levinuim kultuur; Põhja-Afganistanis kasvatatakse ka puuvilla. Paljudes rajoonides kannatab rahvas alati leivapuuduse all. Sagedased on viljaikaldused, mis on seoses veepuudusega põldude niisutamiseks.

Karjandusel, eriti lambakasvatusel, on Afganistani majanduses määratu suur tähtsus. Lõunas esineb valitseva majandusvormina rändkarjandus.

Põhja-Afganistanis kombineeruvad põllundus ja poolrändkarjandus. Viljad maha külvatud, rändavad põllumehed kogu perega ühes karjadega suvistele karjamaadele mägedesse, jättes viljade kaitseks ainult vanu inimesi; viljakoristamise ajaks tulevad nad tagasi ja elavad talvel oma küla-
des.

Vill ja karakull (karakull-lammaste tallede nahad) annavad tähtsa osa Afganistani ekspordist. Villa töötlemine käsitsi (kalevi, vildi, vaipade valmistamine) on tööstuse põhiharu. Kabulis, Heratis, Kandaharis on tekstiilvabrikuid, Kabulis peale selle veel relvatehas.

Harilikud liiklemisviisid on hobuste ja kaamelite karavanid. Leidub ka autoteid (autoteede ehitus areneb alles viimastel aastatel). Kaubanduslikku läbikäimist peab Afganistan peamiselt Indiaga ja Nõukogude Liiduga.

TURGI.

Oma territooriumilt on praegune Türgi väike osa vanast Osmanimpeeri-umist, mis oma suurima võimsuse ajajärgul (XVI sajandil) hõlmas kogu Kagu-Euroopa (selle hulgas ka Ungari), Edela-Aasia ja Põhja-Aafrika. Praegune Türgi asub peaaegu terveni Aasias. Euroopa maadest on Türgi valduses ainult Balkani poolsaare kagunurk Istanbuliga. Türgi piirideks on Euroopas Bulgaaria ja Kreeka, Aasias NSVL, Iraan, Irak ja Süüria. Pindala on 768 000 km², elanikke 19 miljonit inimest (selle hulgas Euroopa-Türgis 24 000 km² ja 1,2 milj. inimest). Riiklik kord — vabariik. Pealinn — Ankara.

LOODUSLIKUD TINGIMUSED.

Pinnaehitus. Praeguse Türgi tuum on Väike-Aasia poolsaar ehk Anatoolia, mis tungib ettepoole Balkani poolsaare suunas ning on eraldatud sellest väinadega (Bosporus ja Dardanellid) ja Marmaramerega. Suurema osa poolsaarest haarab idast läände suunduva langusega Kesk-Anatoolia kiltmaa (kõrgus 800—1200 m). Põhjast ja lõunast on kõrglava ääristatud mäeahelikega — Pontose mägedega põhjas ja Taurusega lõunas; need laskuvad järsult rannikule, jättes vaid kitsa rannikuriba. Läänes muutub Kesk-Anatoolia kõrglava tugevasti lõhestatud mägismaaks, mis madaldub mere poole (Lääne-Anatoolia).

Sügavale maismaasse tungivad lähed läänerannikul ja nendega külgnevad orud võimaldavad pääsu Väike-Aasia sisemaale.

Idas jätkub Kesk-Anatoolia kiltmaa Armeenia ja Kurdistani mägismaana (Ida-Anatoolia).

Siin mäeahelike vahel, mis läbivad mägismaad, asuvad kõrgmägede tasandikud, millede keskmine kõrgus on 1500—1800 m. Ühel sellisel tasandikul on soolane Vani järv. Ka on siin palju kustunud tulemägesid lumiste tippudega. Ararat (Iraani piiril) tõuseb 5160 m kõrgusele. Armeenia mägedest saavad alguse Ees-Aasia suuremad jõed Tigris ja Eufrat.

Kliima. Türgi asub 36° ja $42^{\circ}10'$ p.-l. vahel, s. o Hispaania laiusel. Nagu Hispaania Meseeta on ka Kesk-Anatoolia eraldatud ümbritsevate merede kliimalistest mõjutustest. Kiltmaa kliima erineb palava ja kuiva suvega (teravate päeva ja öö kontrastidega), karmi talvega (lumi on maas kaua), suure hulga päikesepaisteliste päevadega. Aastane sademete hulk ei ole suur (Ankaras 23 cm); vihma sajab kõige rohkem kevadel. Domineerib metsatu mägismaa-rohtla kõvade rohtude tortidega; kuivemates kohtades läheb see üle soolakaks poolkõrbeks hulga soolajärvedega. Armeenia mägismaal on talved veel karedamad: Erserumis on jaanuari keskmine temperatuur -9° , kuid esineb külmi ka üle -30° .

Vahemere ja Marmara mere rannik kuulub Vahemere kliima valdkonda. Musta mere ranniku idaosas, mis piirneb NSV Liiduga, on oma niiske kliima ja rikkaliku taimestiku poolest sarnane Batumi rajooniga.

Taimestik, mullastik, maavarad. Anatoolia ääremägede merepoolsed nõlvad on kattunud metsadega. Lääne-Anatoolia metsades kasvab palju valoonitammi, mida hinnatakse eriti tema tõrude pesades (valonea) sisalduva parkaine pärast. Suurem osa Türgist on metsatu. Vanal ajal oli metsi rohkem, kuid metsad on laastatud ning karjatamine takistas taimkatte taastumist. Metsatuilt mäenõlvadelt uhuvad vihmad mullastiku kergesti orgudesse ning mägikivimid päljastuvad. Anatoolias on palju selliseid paljaid kõrgustikke

ja kivisteppe, mida on raske asustada. Sellevastu on orgudes küllaldaselt viljakat alluviaalmullast; jõed ja ajutised ojad uhuvad sinna mullastikku mäenõlvadelt.

Türgi maavarad on vähe uuritud. Siin leidub suuremaid varusid kivisütt, kroomimaake, vase ja polümetallide maake; paljudes kohtades esineb ka rauamaake.

RAHVASTIK.

Praegune Türgi on rahvuslikult koostiselt palju ühtlasem kui vana Osmani impeerium. Üle 80% üldrahvastikust on türklased. Teistest rahvustest on arvukamad kurdid (Ida-Türgi mägedes), laasid, kes on grusiinlaste harusid (Musta mere ranniku idaosas), araablased, armeenlased¹ ja kreeklased.

Rahvastiku keskmine tihedus on 23 inimest 1 km²-l. Tihedaimalt on elanikke lääne- ja põhjapoolseis rannikurajoonides.

Suuri linnu on Türgis vähe. Endine pealinn on Istanbul; enne sõda oli siin üle 1 miljoni inimese, nüüd ainult 800 000 inimest. Teine linn elanike arvult on Ismir (Smürna) — 200 000 inimest, kolmas Ankara — 150 000 inimest.

Istanbul (vanal ajal Bütsants, siis Konstantinoopol) on kuulsamaid ajaloolisi linnu. Keskajal oli Konstantinoopol Ida-Rooma (ehk Bütsantsi) impeeriumi pealinnaks. Val-

---

¹ Grusiinlased ja armeenlased on praeguse Türgi idarajoonide põlise elanikud. Neil oli siin kõrge kultuur, mille hävitasid türklased-valutajad. Suurem osa grusiinlasi ja armeenlasi kas hävitati või tõrjuti välja vallutajate poolt. Veel XX sajandi algul moodustasid armeenlased tähtsa osa Türgi-Armeenia ja Küliikia (Väike-Aasia kaguosas) rahvastikust. Esimese Maailmasõja aastail paljud armeenlased tapeti türklaste poolt või põgenesid välismaile.

lutatud türklaste poolt aastal 1453, sai ta Osmani impeeriumi pealinnaks. Istanbuli soodus geograafiline asend nihutas teda maailmalise tähtsusega kaubasadama kohale. Pealinnana ja rahvusvahelise kaubanduskeskusena tõmbab Istanbul enesesse rahvuselt kõige kirjuma rahvastiku — siin on türklasi, kreeklasi, armeenlasi, juute jne. Maailmas on vähe linnu, mille valdamise pärast oleks nii palju vaieldud kui Istanbuli pärast. Kui jõuti Istanbuli jätmiseni Türgile, ei tulnud rahvuslik Türgi valitsus sellesse mitmerahvuselisse pealinnas, mis asub praeguse Türgi ääremail, vaid valis pealinnaks väikese linna türki rahvuse elamisala keskuses. Istanbuli kaubanduslik tähtsus langes tublisti sõja kestel.

Bosporuse ja Kuldsarve lahe kallastel asuva Istanbuli panoraam paistab silma erilise maalilikkusega. Kuid linn ise ei ole hästi korrastatud.

Uus pealinn Ankara on vana türki linn, tähtis punkt vanadel karavaniteedel, endine villaste kudumite kodukäsitöökeskus. Vana Ankara on omapärane ja süinge. Väga kitsad ja pimedad uulitsakesed olid veel hiljuti askeedilise erak-elu asupaigaks. Uus Ankara on aga hästi korrastatud euroopalik linn.

Ismir (Smürna) on ligipääsukohaks merele Türgi rohkem-arenenud põllumajandusrajoonidele.

MAJANDUSE ÜLEVAADE.

Türgi arenemise omapärasused. Türgi oli enne Esimest Maailmasõda mahajäänud agrarmaa tugevate feodalismi jäänustega ja poolkoloniaalses sõltumuses imperialistlikest riikidest. Türgimaad rõhus määratu suur võlg. Ta oli mässitud mitteühedõiguslike lepingutega, mis teda allutasid väliskapitalile.

Türgis ristlesid kõigi tugevamate Euroopa riikide huvid.

Nõukogude Liit andis Türgile suure laenu tööstuse varustamise näol ning tehnilist abi Türgi ehitustele. Kuid Türgi valitsuse poolt läbiviidud reformid olid pooliku iseloomuga ning ei teostanud ühiskondliku korra põhilist terendamist. Mõisnikud säilitasid oma maa, talupojad aga oma vaesuse ja sõltuvuse. Muudetud kümnismaksu asemel pandi talupojale uued rasked koormised. Säilis ka võimude omavoli, mille poolest oli „kuulus“ Osmani impeerium. Rahvapartei juhtkonnas (seega ka valitsuses) pääsesid aja jooksul ikka enam ja enam võimule reaktsioonilised jõud.

Türgi sõjaväe-ringkondade ja Saksa kodanluse vanad sidemed säilisid. Teise Maailmasõja ajal avaldusidki need sidemed: Türgi jäi formaalselt küll erapooletuks, tegelikult aga osutas märgatavat abi fašistlikule Saksamaale (varustas teda eriti mitmesuguste strateegiliste materjalidega, sealhulgas kroomiga) ja avaldas ebasõbralikku positsiooni NSV Liidu suhtes.

Põllumajandus. Põllumajanduses töötab 65% Türgi üldrahvastikust. Peaaegu kogu ekspordi annavad põllumajanduse saadused.

Suurem osa maast on vähe kõlblik põlluharimiseks (kuivad kivised mägismaad). Kuid kõlblikest maadestki haritakse vähem kui pool, 65% haritud maast kuulub mõisnikele ja kulakutele, kes moodustavad ainult 5% külarahvast. Lääne- ja Lõuna-Anatoolias esinevad suured mõisnike majapidamised, milles kasutatakse traktoreid ja põllumajanduslikke masinaid. Kuid suurem osa mõisnike maid renditakse välja ning nendel on väike, mahajäänud majandus. Suurem osa põllumehi töötab primitiivsete põllutööriistadega. Maad küntakse madalalt puusahaga, millel ainult adrraud on metallist. Paljudel rentnikel ei ole oma töö-

loomi ega põllutööriistu; nad on sunnitud kasutama mõisnike põllutööriistu ja loomi, andes selle eest suurema osa oma saagist.

Maad väetatakse halvasti ning sellepärast on ka saagid madalad. Põlluharimissüsteem on tavalistes majapidamistes äärmiselt mahajäänud — enamasti kahevälja-süsteem, mõnel pool ka kolme- ja neljavälja-süsteem. Anatoolia kiltmaal on uue maa ülesharimisel esimeseks tingimuseks niisutamisseadmed. Kuid niisutamist toimetatakse kohalike jõududega, inseneride poolt ehitatud seadmeid on vähe.

Põllumajanduse laadilt eralduvad rannikurajoonid teravalt mägismaarajoonidest. Rannikurajoonides on juhtiv koht väärtuslikel kaubakultuuridel — tubakal, õlipuul, inžiiril (viigimarjadel), puuvillal (eriti lõunarannikul), jaanikaunadel, lõunamaa puuviljadel, viinamarjadel. Neist on ekspordis suurim tähtsus tubakal; türgi tubakas on kuulus oma kvaliteedilt. Bursa rajoonis on arenenud siidikasvatus. Sooja ja niiske talve tõttu külvatakse teraviljad (nisu, oder) sügisel, nad arenevad talvel ja valmivad juba kevadel.

Kesk- ja Ida-Anatoolia on karjatamiskarjanduse rajoonid. Kasvatatakse lambaid ja kitsi, viimastest just angoora (ehk ankara) kitsi, kes on kuulsad oma pika valge siidpehme villaga; see vill läheb eriti väärtuslike kudumite, sallide jne. valmistamiseks. Et rohukasv on üldiselt vaene ja et suvise kliima kuivuse tõttu rohi kasvab aegamööda, tuleb karjadega kolida. Suvel tõusevad karjad mägedesse, kust nad talveks laskuvad orgudesse. Ülesharitud maad on orgudes oasidena laiali paisatud. Külvatakse nisu, otra, rukist. Enamasti külvatakse suviviilid kevadiste vihmade ajal.

Tööstus. Osmani impeeriumi pärandina sai praegune Türgi äärmiselt nõrgalt arenenud tööstuse; suuremaid ette-

võtteid ei olnud üldse ning domineerisid kodukäsitöö-valmistajad ja käsitöölised. Praeguses Türgis on tööstus tublisti kasvanud. Suure tähtsusega on kivisöe kaevamine Songuldak'i rajoonis (üle 3 miljoni tonni aastas), kroomimaagi ja mõne teise metalli tootmine.

Töötleva tööstuse harudest on juhtiv tähtsus toidu- ja maitseainete tööstusel (suhkru-, tubakatööstus jne.) ja tekstiilitööstusel, mille arendamisele Türgi valitsus omistab erilist tähelepanu, sest kangaste sissevedu, mis on põhiartikkel Türgi impordis, rõhub tublisti Türgi rahandust. Kaks tekstiilkombinaati (Kaisseri ja Nasilli linnas) on ehitatud Nõukogude inseneride poolt ning varustatud Nõukogude masinatega. Ka on ehitatud metallurgia ja metallitöötlemise kombinaat ning rida relvatööstusi.

Tähtsal kohal on ka vaipade tootmine (peamiselt kodukäsitööna). Türgi vaibad on kuulsad välismaal. Bursa linnas on küllaltki arenenud siidihaspeldamise ja siidikudumise tööstus.

Transport ja väliskaubandus. Ennesõjaaegne Türgi oli silmapaistvalt halbade teedega riik. Praegune valitsus ehitab uusi raudteid, paneb rõhku maanteede parandamisele. Kuid mõned Türgi rajoonid on tänapäevalgi nõrgalt varustatud ajakohaste transportvahenditega. Suurt osa etendavad veod kaarikutel ja kandamitena seljas (kaamelitel, muuladel, eeslitel).

Tähtsamad sadamad on Istanbul (esimene sadam impordilt) ja Ismir (esimene ekspordilt).

Türgi ekspordib tubakat (üle $\frac{1}{4}$ ekspordist), rosinaid, viigimarju, pähkleid, oliiviõli, loomi, villa, puuvilla, valonead (parkaineid), kroomimaaki, impordib tekstiilsaadusi, metallesemeid, masinaid, naftasaadusi, suhkrut.

A A F R I K A.

Aafrika on koloniaalmaneer. Valdav osa temast on jaotatud Suur-Britannia, Prantsusmaa ja teiste Euroopa riikide vahel.

Aafrika pindala hõlmab ligi 30 miljonit km² (arvates selle hulka ka saared); suurim ulatus on põhjast lõunasse — 8000 km, idast läände on 7500 km. Rahvastiku arv tõuseb 160 miljonile inimesele (väga umbkaudselt, sest paljudes maades pole toimetatud rahvaloendusi).

LOODUSLIKUD TINGIMUSED.

Geograafiline asend ja piirid. Aafrika on Vana-Maailma mandri edelapoolne nukk. Aafrika põhjaosa, mis külgneb Vahemerega, on oma geograafiliselt asendilt ja looduslikelt tingimustelt tihedas seoses Lõuna-Euroopaga ja Ees-Aasiaga. Gibraltari väin, mis eraldab Aafrikat Pürenee poolsaarest, on kitsamas osas ainult 14 km lai. Aafrika Vahemere-ranniku läänepoolse osa loodusel on palju ühist Euroopa Vahemere-ranniku loodusega.

Kirdes ühineb Aafrika suurte kõrbete vööde Ees-Aasia kõrbetega geograafiliseks tervikuks. Suessi maakitsus (teda läbib kanal) on otseseks ühenduseks Niiluse maade ja Ees-Aasia vahel; kaugemal lõunas on kitsas Punane meri ja Bab-el-Mandebi väin.

Seega on Põhja-Aafrika asend soodus ühenduse pidamiseks Euroopa ja Aasia Vahemere-rannikuga. Ühendus Aafrika põhilise massiiviga on väga raskendatud kõrbete suure võõtme tõttu, mis eraldab Aafrika Vahemere-rannikut lõunas (Sahara, Liibüa ja Araabia kõrb).

See Aafrika osa, mis jääb kõrbete võõtmest lõuna poole, on nihutunud avarasse ookeani. Läänest uhub Aafrikat Atlandi ookean hiiglasuure Guinea lahega, mis ainult nõrgalt lõikub mandrissse; idas on India ookean.

Oma piirjoonelt on Aafrika nagu teisedki lõunapoolsed mandrid massiivne maa-ala nõrgalt liigestatud rannajoonega. Laevade peatumiseks sobivaid lahti leidub vähe. Saartest kuuluvad Aafrikale: India ookeanis Madagaskar (eraldatud mandrist Mosambiki väinaga), Maskareeni saarte rühm (Mauritius, Réunion), Sokotra ja rannalähedane Sansibar; Atlandi ookeanis on Assoori saared, Madeira, Kanaari-saared, Rohelise neeme saared, St. Helena, Ascension ja rühm saari Guinea lahes.

Pinnaehitus, jõed. Pinnaehituselt on Aafrika väga ühtaoline. Ta on põhiliselt määratu suur kõrgemate servadega lavamaa. Kõrgemad on lavamaad Ida- ja Lõuna-Aafrikas. Idas kerkib kõrge Abessiinia mägismaa kustunud tulemägedega ja paksu laavakattega; keskmine kõrgus on siin 2500—3000 m, üksikud tipud tõusevad kuni 4620 m. Abessiinia kõrgustikust lõuna poole levib Ida-Aafrika mägismaa. Läänes piirneb see kitsaste ja sügavate nõgudega, milles asetsevad määratu suured järved Viktooria, Tanganjika, Njassa jt. Neist on ekvaatoril asuv Viktooria järv suuruselt teine mageda vee järv kogu maailmas (69 000 km²); soolase veega järvest võrdub temaga peaaegu meie Araali järv. Ida-Aafrika

mägismaa servadel tõusevad Aafrika kõrgeimad tipud — Kilimandžaro (ligi 6000 m), Keenia, Ruven-sori, tegev tulemägi Kirunga jt.

Suur Lõuna-Aafrika lava on kõrgendatud rohkem kagus; seal kerkivad Draakoni mäed (kuni 3660 m), mis laskuvad järsult India ookeani rannikul.

Aafrika kesk-, lääne- ja põhjaosa on üldiselt tublisti madalam kui lõuna- ja idaosa. Siin domineerivad madalad platood, mis tõusevad ainult 200—500 m üle ookeani pinna. Selline on Kongo nõgu, mis on ümbritsetud igast küljest kõrgendikega, suurem osa Saharast, Sudaanist ja Liibüa kõrbest. Guinea lahe rannikul kerkib tulemägi Kamerun (4070 m). Äärmises põhjaosas levivad Atlase mäed, mis oma ehituselt erinevad teistest Aafrika mägedest; need on kurdmäed, esinedes Euroopas leviva Alpi mäesüsteemi jätkuna.

Madalikud hõlmavad väikese osa Aafrikast. Enamikus levivad nad rannikmail.

Paljudes kohtades laskuvad Aafrika lavamaade ääred järsult otse rannikule. Selline pinnaehitus raskendab juurdepääsu mere poolt. Vähe soodsad sisemaale pääsemiseks on ka Aafrika jõed. Aafrikas on küll määratu suuri jõgesid (Niilus, Kongo, Niiger), kuid laskudes merele lavamaade astmetel moodustavad nad kõik koski ja jugasid, mis takistavad laevasõitu suurel ulatusel. Kuid siin peituvad Aafrika vee-energia kolossaalsed hulgad (üle $\frac{1}{3}$ kogu kapitalistliku maailma hüdroenergiast).

Aafrika pinnaehitus on üldiselt kallak kagust loodesse, sellepärast voolavad tähtsamad jõed Atlandi ookeani ja Vahemerre. Veerikkaim Aafrika jõgi on Kongo (pikkus 4200 km); tema jõgikond on suuruselt teisel kohal maailmas Amazonase jõgikonna järel ning asub täielikult ekvaatori

piirkonnas, milles sajab väga rikkalikult sademeid. Tungides läbi mägedest, mis eraldavad Kongo nõo Guinea laherannikust, voolab see võimas jõgi läbi metsikute kurude ja kuristike, tekitades hulga koski.

Pikim Aafrika jõgi on Niilus (6400 km), mis voolab välja Viktooria järvest, otse ekvaatori lähedal. Tema tähtsam lisajõgi — Sinine Niilus (Bahr-el-Azrak) algab Abessiinia mägismaalt (Tana järvest). Peaaegu pool Niiluse voolu läbib sademetevaest rajooni; alamjooksul ei suubu Niilusesse ühtegi lisajõge. Sellepärast on tema jõgikond veerohkusest ja ulatuselt tublisti väiksem Kongo jõgikonnast. Keskjooksul on Niilusel 6 suurt karestikku. Vahe-merre suubumisel moodustab Niilus tohutu delta. Veepinna kõrgus on Niiluses väga kõikuv. Suvised vihmad Sinise ja Valge Niiluse (Bahr-el-Abiad) allikatel tekitavad laialdasi üleujutusi; alamjooksul (Egiptuses) on suurim veetõus septembris. Niilusel on määratu suur väärtus niisutamise ja viljakuse allikana: jõe üleujutused toovad Niiluse orgu viljakat põllupinda. Üldse on põllundus Egiptuses rajatud kunstlikule niisutusele Niiluse veega.

Kolmas Aafrika suur jõgi — Niiger (ligi 4200 km pikk) voolab Lääne-Aafrikas. Niiger on veerikas, kuid temal samuti kui teistelgi Aafrika jõgedel esineb palju koski. Ülejäänud Aafrika jõgedest on tähelepanndavad veel Oranje (lisajõega Vaal) Lõuna-Aafrikas ja Senegal läänes. India ookeani suubub üks suur jõgi — Sambesi (2600 km), see on kuulus eriti suure hulga jugadega.

Peaaegu $\frac{2}{3}$ Aafrika territooriumil puudub vee äravool ookeani. Sellesse alasse kuuluvad äravooluta jõgede vesikonnad (näit. Tsaadi järve vesikond Sudaanis) või kõrbed, kus pole üldse alalisi jõgesid. Selline on näiteks suurem osa Saharast; siin tekivad ajutised ojad

ainult pärast hoogvihma. Kuivi orgusid, mis on ajutistele ojadele sängiks, nimetatakse siin vadi'deks.

Mineraalide rikkused. Aafrika maavarad on nõrgalt uuritud, eriti kivisöe ja rauamaagi varude poolest. Maavarade rikkuselt paistab välja Lõuna-Aafrika; siin on maailma suurimad kulla ja teemantide leiukohad, suured kivisöe, raua, vase, kroomi, plaatina varud. Põhja-Aafrika Prantsuse asumaadel leiduvad suured fosforiidi lademed ja tähelepanuväärivad rauamaagi hulgad. Kesk-Aafrika on rikas vasest ja teemantidest. Guinea lahe rannikul on maavarade poolest rikkad Kullarannik (mangaan, kuld) ja Nigeeria (inglismaa).

Teadaolevad kivisöe varud Aafrikas ületavad Ladina-Ameerika varud, kuid rauamaakide varudelt jääb ta tublisti maha. Paremaid kombinatsioone kivisöe ja raua kasutamiseks tööstuses esineb Lõuna-Aafrika Unioonis.

Kliima, taimkate, loomariik. Ekvaator läbib Aafrika peaaegu keskelt. Aafrika äärmine põhjatipp (Blanco neem) asub 37°20' p.-l., äärmine lõunatipp (Nõelaneem — Kap Agulhas) 34°51' l.-l. Nõnda on suur osa Aafrika mandrist troopilises kliimavöötmes, lõuna- ja põhja-ääremaad aga jäävad subtroopilisse vöötmesse.

Ekvatoriaalse kliima piirkond, mis on ühetaoliselt palav ja niiske, haarab Kesk-Aafrika ja Guinea ranniku. Kameruni mägismaa jalam on niiskemaid kohti maakeral (üle 1000 cm aastasademeid). Ida-Aafrika mägismaa piirkonnas ei ole ekvatoriaalne kliima kõrguse tõttu nii selgesti väljendunud. Ekvatoriaalsele vöötmele omased niisked troopikametsad levivad Kongo jõgikonnas, Guinea rannikul, samuti ka Ida-Aafrika rannamaal. Kuid need metsad ei kujuta sellist määratu suurt ühtlast massiivi nagu Lõuna-

Ameerikas. Aafrika troopiliste metsade taimede hulgas on eriti tähtis õlipalm; siin kasvab ka palju kautšukipuid.

Niiskete troopikametsade vöötmet põhja ja lõuna poole on nagu Lõuna-Ameerikaski rajoone, kus tuleb vähem sade-
meid ning kus teravalt väljendub erinevus vihmariikka ja põuase aastaaja vahel. Siin levivad juba hõredamad troopikametsad ja rohtlad üksikute puude-
rühmadega (savannid); üksikult kasvavad siin laiavõralised baobab'id ehk ahvileivapuud — need puud on väga jämedad (kuni 7 m läbimõõdus) ning nende iga arvestatakse tuhandete aastatega (baobab kasvatab söödavaid vilju ja annab kiurikast koort, mille kiud lähevad jämedate kangaste valmistamiseks).

Peaaegu kogu põhjapoolse, laiema osa mandrist hõlmab kuivade rohtlate, poolkõrbete ja kõrbete vööde. Selle suure kõrbeala üldine nimetus on Sahara; ta idaosa kannab erinimetusi: Liibüa kõrb (Niiluse alamjooksust lääne pool), Arabia ja Nuubia kõrb (Niiluse jõe ja Punase mere vahel). Põhja-Aafrika äärmist kuivust võib seletada mitme põhjusega: kõigepealt ei ole tohtu mandrimassi alaline kuumenemine soodus aurude tihenemisele ja sademete tekkimisele (isegi siis mitte, kui tuuled puhuvad merelt); valitsev tuul Põhja-Aafrikas on aga kuiv kirde-passaat, mis puhub Ees-Aasia kuivadelt rohtlatelt ja kõrbetelt.

Suur osa Saharast pole sugugi taimkatteta, vaid esineb poolkõrbena, kus kasvavad hõredalt kare rohi või okkalised põõsastikud. Üksikuis kohtades, kus maapinna lähedal on põhjavett, haljendavad oasid datlipalmisaludega. Kuid väga suured Sahara alad on täiesti paljad kivi- või liivakõrbed. Siinsed liivatormid (samuumid) puhuvad kohutava jõuga; kuumad liivapilved, mida torm paiskab õhku, ummistavad allikaid, matavad karavane ning kanduvad väga kaugele; kõrbe kuumade tuulte mõju ulatub isegi Lõuna-Euroopasse ja Väike-Aasiasse.

Aafrika kõrbete palavusest annavad pildi järgmised andmed: Tim-

buktus (Lõuna-Saharas) on kõige palavama kuu keskmine temperatuur 35°, kõige külmemal kuul aga 24,4° (6° rohkem kui Moskvas juulikuu keskmine temperatuur). Kuid ööd on siiski väga jahedad; Põhja-Saharas ei ole öökülmad haruldased ning vahel sajab isegi lund.

Atlase mägede põhjanõlvade kliima on subtroopiline, vahemeretüübiline. Alžeerias on augusti keskmine temperatuur 25°, jaanuaris 12°, sademeid on aastas keskmiselt 76 cm. Mägesid katavad võsad ja metsad igihaljaste ja okaspuudega (esinevad liibanoni seedri salad). Ranniku kultuurtaimed on samad mis Vahe-mere-rannikul Euroopas (viinamari, õlipuu, lõunapoolsed viljapuud, nisu, tubakas).

Aafrika taimeriik on andnud rea tähtsaid kultuur-taimi, näiteks kohvipuu, datlipalm, durra (sorgo aafrika teisend). Igivanast ajast on Aafrika elanikud kasvatanud koduloomi — piimalehmi, kitsi, lambaid; koormakandja-veoloomadena kasutati eesleid, härgi, sebusid, hiljem said Aafrika kõrbedes tavaliseks ka kaamelid.

Aafrika troopikarajoonides teeb koduloomadele ja inimestele suurt kahju tsetsekärbes — tema pisted on sagedasti surmavad sarvloomadele, hobustele, kaamelitele. Inimestel põhjustab tsetsekärbse piste unehaigust.

Aafrikas esineb eriti rohkesti mitmesuguseid suuri metsloomi — siin elavad aafrika elevand, ninasarvik, lõvi, kaelkirjak, jõehobu, gorilla ja šimpans (suurim ahvi-dest), jaanalind (suurim jooksulind). Varemalt andis jaht palju väärtuslikke saadusi väljaveoks (elevandiluu, jaanalinnu suled). Kuid praegu on metsik loomastik juba peaaegu hävitatud.

AAFRIKA JAOTUS.

Esialgne eurooplaste tungimine Aafrikasse. Majanduslike ja kultuursete sidemete tekkimine Põhja-Aafrika ja Lõuna-

Euroopa vahel algas väga kauges minevikus. Kuid eurooplaste suhted Aafrika rahvastega ei ulatunud suurte kõrbete vöötme taha. XV sajandil eurooplaste meresõidud Aafrika lääneranniku läheduses sagenevad ja ulatuvad kaugemale lõunasse. Aktiivsemad olid portugallased. Aastal 1486 jõudis Bartholomeu Diaz Healootuse neemeni, aastal 1498 sõitis Vasco da Gama ekspeditsioon ümber Aafrika ja jõudis Indiani. Sest ajast käis tavaline mereteed Euroopast Indiasse ikka ümber Aafrika. Portugallased rajasid mitu toetuspunkti Aafrika rannikul. Aastal 1652 asustasid Healootuse neeme ümbruse hollandlased (hollandi väljarändajaid hakati hüüdma buurideks).

Kui Ameerika vallutajad eurooplased hakkasid nõudma endile orje istandikesse, siis muutus neegritega asustatud Aafrika Marxi väljenduse kohaselt tõotatud maaks mustanahaliste küttimiseks.

Aafrika rannikul, eriti Guinea lahe rannal, asutasid kõik tolleaegsed kaubanduslikud riigid endile faktooriad ehk filiaalosakonnad, eriti just orjadega kauplemiseks. Juhtiv osa orjadega kauplemises oli Inglismaal ja ta Põhja-Ameerika koloonial — Uus-Inglismaal. Orjakauplemine sai Liverpooli ja Bostoni kaupmeeste rikkuse aluseks. Neegrite püüdmiseks astusid orjakauplejad ühendusse rannikul elavate neegrisuguvõsade pealikutega, ostes nende abi mõne pudeli rummi, odavate riiete või tühiste klaasasjakeste eest. Seejuures kasutati ka laialdaselt vihavaenu suguvõsade vahel. Kui Aafrika randa jõudis ekspeditsioon elava kauba uue saadetise järele, andsid orjakaupmehed äraostetud neegrisuguvõsade pealikuile tellimise orjade muretsemiseks. Laevaruumid tuubiti saadud orje täis ja juba teel hukkus suur osa vange väljakannatamatute sõidutingimuste tõttu.

Arvatakse, et Aafrika läänerannikult veeti välja suurimal orjakauplemise perioodil (XVIII sajandi esimesel poolel) igal aastal vähemalt 100 000 neegrit.

Orjakauplemise operatsioone toimetati eurooplaste poolt ainult Aafrika rannikurajoonides. Mandri sisemaale ei julgenud eurooplased tungida.

XIX sajandi algul vallutasid inglased Kapimaa (rajoon Healootuse neeme ümbruses), mis oli asustatud hollandi väljarändajatega (buuridega). Osa buure liikus pärast seda põhja poole ja asutas kaks vabariiki — Oranje ja Transvaali vabariigi. Põhja-Aafrika haarasid XIX sajandi esimesel poolel prantslased, vallutades Türgilt Alžeeria (1830.—1848. a. vahel). Peale Alžeeria ja Lõuna-Aafrika olid kuni XIX sajandi viimase veerandini eurooplaste käes ainult eraldatud osad rannikust. Aastal 1876 kuulus eurooplastele ainult 11% kogu Aafrika territooriumist. Aafrika jäi ainukeseks kontinendiks, mida ei püütud jagada.

Aafrika jagamine. XIX sajandi keskel suurenes Euroopa tähtsamais riikides huvi Aafrika mandri uurimise vastu. Arvukad uurimisreisijad ja misjonärid lähevad uurimatuile aladele ning läbivad risti ja põiki Põhja-Aafrika kõrbeid, tungivad Kongo metsadesse ja uurivad Ida-Aafrika järvede ala.

Inglise reisija — misjonär Livingstone, kes elas Aafrikas 32 aastat (1841—1873), uuris Kongo ja Sambesi jõgikonda ning läbis Aafrika läänest itta. Stanley, keda saadeti Livingstone'i otsima, uuris järvede rajooni ja Kongo jõgikonda. Saksa reisija Nahtigal ja mitmed teised uurisid Saharat ja Sudaani. Ekspeditsioonide uurimise eesmärgid põimusid tihedalt poliitilistega. Sagedasti olid reisijad ise imperialismi otsuste agentide osas, püüdsid meelitada ja osta pärisrahvaste keisrikesi kingitustega, sõlmisid nendega lepinguid. Reisija Schnitser, keda tuntakse küll rohkem Emin-paša nime all, oli kuberneriks ühes Egiptuse Sudaani provintsis.

Uurijate ja misjonäride järel ilmusid harilikult kaubandus- ja tööstuskompaniide esindajad. Tühiste kingituste eest said nad neegrite pealikuilt õiguse nende maa-alal läbi töötada mineraalide ja metsade rikkusi. „Lepingud“, mis selle juures sõlmiti, olid sagedasti suurimad pettused; neisse oli võetud tingimusi, mille alusel maa anti välismaalaste valdusse. Edasi hakkasid võõrad maal valitsema, sundisid

elanikke töötama endi kasuks, haarasid paremad maad; vastuhakkamise korral järgnes karm karistus. Kui suguharu avaldas kangekaelsust, siis hävitati ta täielikult. Nii hävitasid saksa anastajad Edela-Aafrikas peaaegu kogu herero rahva.

XIX sajandi viimase paarikümne aasta kestel jagati peaaegu kogu Aafrika. Aastaks 1900 oli eurooplaste käes 90% Aafrika territooriumist. Peamisteks osanikeks olid Suurbritannia, Prantsusmaa, Saksamaa, Itaalia, Belgia.

Inglismaa, püüdes haarata Suessi kanali valitsemist ning tundes suurt vajadust Egiptuse puuvilla järele, pani 1883. a. maksma faktilise protektoraadi Egiptuses (mis kuulus siis Türgimaale). Ta okupeeris ka mitu territooriumi Egiptusest lõuna pool. Neile anastustele vastu nihkusid inglaste vallutamised Aafrika lõunaosas. Buuride vabariigid, Transvaal ja Oranje vabariik, olid Inglise asumaade poolt igast küljest ümber piiratud. Siis saabus ka nende kord — kolmeaastases Inglise-Buuri sõjas (1899—1902) murti buuride visa vastupanu ja mõlemad vabariigid ühendati Inglise asumaadega. Ka Guinea rannikul vallutas Inglismaa tähelepanuväärivad territooriumid.

Prantsusmaa laiendas oma võimu Saharas, suurimas osas Sudaanis ja Lääne-Aafrikas, samuti ka Kongo jõgikonnas. Aastal 1912 jaotas Prantsusmaa Hispaaniaga Maroko, okupeerides sellest suurema osa.

Saksamaa anastas kolm piirkonda läänerannikul (Togo, Kamerun, Edela-Aafrika) ja ühe Ida-Aafrikas (Tanganjika). Itaalia okupeeris osa Somaali poolsaarest ja riba Punase mere rannikul (Eritrea); ta püüdis vallutada ka Abessiiniat, kuid kaotas lahingu abessiinlaste vastu. Aastal 1912 võttis Itaalia Türgimaalt Liibüa. Belgia haaras oma võimusesse suurima osa Kongo basseinist.

Aafrika praegune poliitiline kaart. Pärast Esimest Maailmasõda jaotati Saksa asumaad (mandaadi järgi): Inglismaa sai suurema osa, Prantsusmaa väiksema osa ja Belgiale anti väike Ruanda-Urundi mandaat Belgia Kongo piiril.

Inglismaa, saanud teiste valduste hulgas enesele Tanganjika, võis teostada oma ammuse plaani — sulgeda oma valduste ahel Aafrikas põhjast lõunasse, Egiptusest Healootuse neemeni. Egipt-

tus, põhjapoolne lüli selles ahelas, sai 1922. a. vormiliselt iseseisvuse, kuid faktiliselt jäi ta Inglismaa kontrolli alla. Egiptusest lõuna pool asub päratu suur Inglise-Egiptuse Sudaan — Inglise ja Egiptuse ühtse valdusena; on selge, et Egiptus allutatuna Inglismaale ei oma siin mingit võimu. Lõuna poole järgnevad: Uganda, Keenia, Tanganjika mandaat, Sansibar (rühm rannikusaari), Njassamaa, Põhja- ja Lõuna-Rodeesia, Betšuaanamaa ja äärmine lõunalüli — Lõuna-Aafrika Unioon, dominioon, mis loodi 1910. a. vanadest Inglise asumaadest (Kapimaa ja Natal) ja buuri vabariikidest (Transvaal ja Oranje), mis vallutati Inglise-Buuri sõjas. Uniooni pealinn on Pretoria, suurimad linnad — Johannesburg, Capetown. Capetown ühes tema lähedal oleva mereväebaasi Simonstown'iga on tähtis strateegiline punkt. Naabruses olev Edela-Aafrika oli enne Saksa asumaa, nüüd on ta Lõuna-Aafrika Uniooni mandaat.

Lääne-Aafrikas on Inglismaal mitu asumaa, mis ei asetse suletud ahelana nagu idas. Tähtsamad neist on Niigeeria ja Kullarannik. Inglismaale kuuluvatest saartest Aafrika rannalähedastes vetes on tähtsad mereteetoeuspunktidena: India ookeanis — Sokotra ja Mauritius, Atlandi ookeanis St. Helena ja Ascension.

Prantsusmaa, mis sai pärast sõda suurima osa Saksa Kamerunist ja osa Togost, domineerib Aafrika kontinendi loodeosas. Prantsuse valdusi võib siin jagada kolme rühma: 1) Vahemere valdused — Alžeeria, Tuneesia, Maroko ühes külgneva Põhja-Sahara osaga. See on tähtsaim osa Prantsuse koloniaalriigist niihästi majanduslikult kui ka strateegiliselt. Prantsusmaa Põhja-Aafrika mereväebaasid (Biserta, Oran) ühes Lõuna-Prantsusmaa baasidega olid Prantsusmaa kaotuseni 1940. aastal Prantsuse võimsuse tugipunktid Vahemere lääneosas. 2) Prant-

suse Lääne-Aafrika ühendatud asumaade rühm — Senegal, Elevandiluurannik, Dahome. Tähtis kaubasadam ja mereväe tugipunkt on siin Dakar. 3) Prantsuse Ekvatoriaal-Aafrika, kuhu kuulub Kameruni mandaat ja rida kolooniaid.

Idarannikul on Prantsusmaal väike, kuid strateegiliselt tähtis asumaa — Prantsuse Somaalimaa (Babel-Mandebi väina rannal). Prantsusmaale kuulub ka Madagaskari saar.

Teise järgu riikidest omavad valdusi Aafrikas: Portugal (Angoola ja Mosambik, Assoori saared, Madeira ja Rohelise neeme (Kapverdi) saared), Belgia (Belgia Kongo) ja Hispaania (osa Marokot, Kanaari saared, Rio-de-Oro ja Hispaania Guinea).

Itaalia valduses enne Teist Maailmasõda olid Liibüa (põhjaosas), Eritrea (Punase mere rannikul) ja Itaalia Somaalimaa (India ookeani rannikul). Teise Maailmasõja kaotuste lõpptulemustena vallutasid Inglise sõjaväed kõik Itaalia Aafrika asumad.

Abessiinia riik (Etiopia) on mägismaa, väga mahaäänud majandusega. Riigikord on monarhia. Pealinn Addis-Abeba.

1935. a. lõpul tungis Itaalia Abessiiniasse. Murdes Abessiinia sõjaväe vastupanu, kuna sel ei olnud praegusaja sõjavarustust, anastasid Itaalia sõjaväed riigi. Aastal 1941 Inglise väed, toetatuna Abessiinia partisanidest, likvideerisid Itaalia valitsuse Abessiinias.

Väike neegrivabariik Libeeria Lääne-Aafrikas on USA mõju all.

Tandža linn (Marokos), tähtis strateegiline punkt (asetseb Gibraltari väina sissepääsu ääres), on lepingu järgi Prantsusmaa, Suur-Britannia, Hispaania ja Itaalia vahel

eraldatud neutraalseks ja demilitariseeritud tsooniks nende nelja riigi ühtse valitsemise all. 1940. aastal okupeeris Hispaania Tandža. Augustis 1945 võttis USA, Suur-Britannia, NSV Liidu ja Prantsusmaa esindajate konverents vastu otsuse rahvusvahelise valitsuse taastamise kohta Tandžas. USA ja NSV Liit on kutsutud administratsioonist osa võtma.

RAHVASTIK.

Aafrika rahvastik jaguneb etniliselt koosseisult kahte põhiossa: põhjas on enamuses berberid-araablased, ülejäänud osas neegrid. Piir berberi-araabia Aafrika ja „musta kontinendi“ (neegri Aafrika) vahel kulgeb Sahara lõunaserva mööda.

Põhja-Aafrika on tihedas seoses Ees-Aasia ja Euroopa Vahemere-maadega ning on olnud juba igivanast ajast saadik naaberrahvaste sissetungi eesmärgiks. Tema rahvastik ja kultuur on mitmesuguste kihituste ning paljude ristuvate mõjutuste tulemus. VII sajandi lõpul vallutasid Põhja-Aafrika araablased. Berberid — Alžeeria, Tuneesia, Maroko, Liibüa vanad elanikud olid juba araablaste vallutamise ajast peale tugeva araabistumise mõju all; nad segunesid araablastega, omandasid nende kirjakeele ning võtsid vastu araablaste usu (islami); suurema osa berberi rahvaste kõnekeeleks on samuti arabia keel või sellele lähedane murre. Berberid on osalt paiksed, elatuvad põllundusest, käsitööst ja kauplemisest, kuid leidub ka rändberbereid, näit. tuaregid Lääne-Saharas. Araablaste hulgas eristatakse kolijaid-karjakasvatajaid ja linna-araablasi (kaupmehed ja käsitöölised).

Kohati on arabia-berberi rahvad segunenud pärismaalastega — neegritega. Sellise keerulise segunemise tulemuks on näiteks abessiinlased (ehk etiooplased).

Suurest kõrbete vöötimest lõuna poole on enamusrahvaks neegrid. Aafrika neegrid jaotatakse keelelt kahte põhirühma — sudaani neegrid, kes asustavad vahetult maa-ala kõrbetest lõuna poole, ja bantuneegrid, kes elavad Lõuna- ja Kesk-Aafrikas. Kesk-Aafrika troopikametsades elavad üksikute rühmadena kääbusneegrid (pügmeed). Äärmises lõunas on säilinud vähesed jäänused bušmaneid ja hotentotte (valgema nahaga kui neegrid, kollaka varjundiga); need rahvad on eurooplaste poolt peaaegu hävitatud. Bušmanid ja kääbusneegrid on primitiivsema kultuuri esindajad; nad elatuvad jahist ja puuviljade kogumisest.

Suur osa neegri rahvaid seisavad võrdlemisi kõrgel kultuurilisel astmel (võrreldes näit. austraallastega). Kaua aega enne eurooplaste tulekut oskasid nad ümber töötada rauda (primitiivsete võtetega). Neegritel on laialt arenenud kõblaspõllundus. Rohtlarajoonides domineerib karjandus — kasvatatakse piimaloomi. Harilikult harivad karjandusega tegelevad rahvad ikka vähesel määral põlde (kuid ei kasuta loomi tööloomadena).

Kõrgeima kultuurilise taseme on saavutanud sudaani neegrid. Siin oli enne eurooplaste tulekut monarhiaid primitiivse feodaalse korraga. Käsitöö tõusis kõrge tasemeni. Kaubasidemed ja kultuurilised ühendused ulatusid kaugetele maadele, isegi Vahemereni ja Indiani. Sii tungis araabia kultuuri mõju. Vana neegririik Benin (Guinea lahe rannikul praeguses Nigeerias) on jätnud järele eriti tähelepanuväärivaid kunstimälestusmärke (pronks-skulptuure, nikerdusi elevantiluust).

Väljarändajaid Euroopa riikidest, kes on asunud Aafrikasse püsivalt, arvestatakse mitte rohkem kui 4 milj. inimest (vähem kui 3% rahva üldarvust). Märgatava kihina rahvastikus esinevad nad ainult äärmises lõunas ja äärmises põhjas. Lõuna-Aafrika Unioonis, kus on 10 miljonit elanikku, elab ainult 2 miljonit buure ja inglasi; Alžeeria ja Tuneesia 10 miljonist elanikust on 1,2 miljonit

europlassi (Alžeerias prantslased, Tuneesias prantslased ja itaallased). Troopilise Aafrika asumaades on eurooplaste arv väga väike ning needki vähesed pole püsivad, vaid liikuv element; need on ametnikud, kellele teenistus asumaadel on edaspidise karjääri üks aste, või jälle kaupmehed ja istandike omanikud, kes püüavad lühikese aja kestel rikastuda „värvilise rahva“ ekspluateerimisega.

Rahvastiku paigutus. Linnad. Aafrika rahvastiku keskmine tihedus on 5 inimest 1 km²-l, s. o. pisut vähem kui Ladina-Ameerikas üldkokkuvõttes. Siin on nagu Lõuna-Ameerikaski väga suured alad peaaegu täielikult rahvastamata; kuid Lõuna-Ameerikas jäävad asustamata peamiselt troopilised metsad, Aafrikas aga liivakõrbed. Saharas keskmine rahvastiku tihedus ei ületa 1 in. 5 km²-l, kuid faktiliselt rühmitub rahvastik oasidesse, mis on paisatud tühjade alade vahele. Suurim rahvastiku tihedus on Alam-Niiluse orus Egiptuses, oma rahvastiku tiheduselt (üle 500 in. 1 km²-l) seisab ta ühes reas selliste rajoonidega nagu Jangtsekiangi suudmelähedane ala Hiinas või Gangese org Indias.

Suuri linnu on Aafrikas vähe. Peaaegu kõik nad asuvad kas äärmises lõunas või äärmises põhjas. Üle 1 milj. inimese elab ainult Kairo, üle 500 000 Aleksandrias, Johannesburgis; 250—500 tuhat inimest on Kaplinnas, Durbanis, Alžiiris, Oranis, Tunisisis, Casablancas.

Neegrite seisukord. Mitme sajandi kestel on Aafrika olnud maailma orjatöö turuks. Aafrika jaotamise aegu oli orjade vedu Ameerikasse juba lõpetatud, kuid jätkus veel orjavedu idarannikult Aasia muhamediusulistesse maadesse. Suurimaks orjaveo keskuseks XIX sajandil oli Sansibar. Seal säilis väga laialdane sisemine orjakauplus. Orje pidasid araabia kaupmehed, kohalikud keisrikesed, rikkad neegrid.

Pärast „musta mandri“ jaotamist alustasid eurooplased

võitlust neegrite väljaveo vastu; tööjõu väljaveeremine ei olnud kasulik eurooplastele, kes vallutasid Aafrika. Neegrite väljavedu keelati, kuid võitlust orjapidamisega Aafrikas eneses peeti palju väiksema energiaga. Orjapidamise jäänused on praegugi veel elavad ja mitte ainult kõige metsikumais Aafrika rajoonides, vaid ka rajoonides, mis on täiesti allutatud Euroopa administratsioonile. XX sajandi kestel paljastati mitte vähe ehtsaid orjapidamise juhtumeid valgete „tsivilisaatorite“ kaitse all.

Rajoonides, kus Euroopa kapitalistid organiseerivad istandikke, kus teostatakse mineraalide tootmist ja metsarikkuste ülestöötamist, võõrandatakse maa kohalikult rahvalt üsna lihtsalt. Endistele peremeestele jäetakse maalapikesed, mis pole küllaldased nende toitmiseks. Juba see üksi sunnib neegrit minema tööle vallutaja — valge juurde. Kuid sagedasti ei ole sellest küllalt, et varustada valget peremeest odava tööjõuga. Sundimisvõtted on väga mitmesugused, et „neegrid tööle õpetada“. Sagedasti tarvitatakse siin vägivalda — kohustatakse inimesi toimetama kohale nii ja nii palju kilogramme tarvilikke produkte, sunnitakse nii ja nii mitu päeva aastas töötama istandikes, või aetakse teetegemistöödele; töölt kõrvalehoidjaid või „laisku“ püütakse ning piinatakse. Kogu kautšukitööstuse ajalugu Belgia Kongo metsades (XIX sajandi lõpust XX sajandi alguseni) on täis metsikusi kapitalistide sissetulekute suurendamise pärast: kes ei täitnud normi kautšuki kogumisel, neil raiuti käed maha; „laiskade“ karistuseks hävitati külad ning pandi toime massilisi mõrvu. „Kautšuki palaviku“ lõpuks vähenes Kongo rahvastik 2—3 korda.

Ida-Aafrikas kasutavad Inglise võimud palju peenemaid sundimisvahendeid: kohalik rahvas koormatakse üle jõu käivate maksudega; et seda maksta (aga seda nõutakse sisse kõige karmimate vahenditega), peavad pärismaalased minema tööle valge plantaatori juurde. Teistes kohtades kasutatakse laialdaselt tööliste värbamist lepingute alusel (see süsteem on meil juba tuntud teistest asumaadest); neeger, kes kirjutab alla lepingule (mille mõtet ta tihti üldse ei tunne), jääb sellega faktiliselt orjaks.

Suured istandikud sundtööga ei ole ainsad põllunduse organiseerimise vormid, mida arendavad imperialistid Aafrikas. Kohati jäetakse maa neegritele ning sellel korraldavad nad siis väikepõllupidamist. Kuid

neegreid-põllupidajaid sunnitakse harima neid kultuure, mis on kapitalis-
tile tarvilikud väljaveoks; seejuures on põllupidajad ise täielikus sõltu-
muses ülesostjast. Niisugune süsteem valitseb näiteks kakao tootmisel
Guinea rannikul.

MAJANDUSE ÜLEVAADE.

Suurem osa Aafrikast on äärmiselt mahajäänud maa: majandus põhineb käsitsi tootmisel, masinaid peaaegu ei kasutata, suurtööstust ei ole, raudteid on vähe. Eriline mahajäämine ilmneb neil aladel, mis rahuldavad kohaliku rahva nõudeid. Ainult mõned maad paistavad välja suhteliselt kõrgema arenemisega. Selliste hulka kuulub Lõuna-Aafrika Unioon, siis Alžeeria ja Egiptus.

Lõuna-Aafrika Unioonis on maailmalise tähtsusega mäetööstus, tähelepanuvääriv töötlev tööstus, võrdlemisi tihe raudteevõrk. Kuid neegrite massid — enamik rahvast — elavad äärmises majanduslikus ja kultuurilises mahajäämises.

Lõuna-Aafrika Uniooni iseloomustab seega vahepealne asend hariliku „värvilise“ asumaa ning Kanada ja Austraalia tüüpi kolooniate vahel.

Lõuna-Aafrika Unioonist jäävad maha, kuid erinevad siiski ülejäänud asumaadest Alžeeria ja Egiptus. Tugevasti spetsialiseerunud ja kõrge kaubandusliku põllumajanduse kõrval leidub neis mais juba tööstuse algeid; samuti on seal üsna arenenud transportvõrk.

Põllumajandus. Suurem osa Aafrika asumaid toodavad troopilise ja subtroopilise põllunduse saadusi. Egiptusel ja Inglise-Egiptuse Sudaanil on maailmaline tähtsus puuvilla toodangus. Üldiselt toodab Aafrika 4—5 milj. tsentnerit puuvilla aastas, s. o. vähem kui 10% maailmatoodangust. Kuid Egiptuse puuvill annab kõrgeväertuslikku peenikest kiudu ning seda hinna-

takse isegi riikides, kus on oma puuvilla külluses (näit. USA-s). Erilist suurt osa etendab Egiptuse puuvill Inglise puuvillatööstuses. Inglismaa püüab arendada puuvilla kasvatamist ka oma Ida-Aafrika asumaadel.

Kullarannik ja Nigeeria annavad üle poole kakaomaailmatoodangust; kakao töid Aafrikasse eurooplased Ameerikast. Selle vastu on kohvi toodang (kohvi kodumaa on just Aafrika) Ladina-Ameerikas levinud palju suuremas ulatuses kui Aafrikas; Aafrika osa kohvi toodangus ei ulatu isegi 5%-ni (kohvi toodetakse Ida-Aafrika maades). Põhja-Aafrika Prantsuse asumaades on arenenud õlipuu- ja viinamarjakasvatuse ning veinivalmistamine.

Guinea rannikul omavad suurt tähtsust maapähklite kultuurid ja palmiõli toodang.

Leivaviljade kasvatamisel ei ole Aafrikal maailmatoodangus eriti suurt tähtsust. Alžeerias, Tuneesias ja Marokost veetakse välja nisu, otra, Lõuna-Aafrika Unioonist maisi. Suuremas osas maades ei jätku oma viljast (sisse veetakse kõige rohkem nisujahu ja riisi). Pärismaalaste toitluses on tähtsal kohal durra ja oad.

Karjanduse saadustest eksporditakse lambavilla peamiselt Lõuna-Aafrika Unioonist.

Mäetööstus. Lõuna-Aafrika Unioon annab maailmale kõige rohkem kulda. Aastal 1939 toodeti siin peaaegu 400 tonni kulda (maailmatoodang ilma NSV Liiduta oli 1069 tonni). Kullatööstuse keskuseks on Johannesburg Transvaalis. Seal saadakse samuti suurel arvul teemante, mangaani, kroomi. Sealsamas asuvad ka ainsad Aafrika suurimad kivisöekaevandused (ligi 20 miljonit tonni aastas); osa sellest kivisöest läheb ookeaniaurikute varustamiseks, mis peatuvad Lõuna-Aafrika sadamates. Mangaani toodetakse peale Lõuna-Aafrika Uniooni veel Kul-

larannikul, teemante Belgia Kongos. R a u a m a a k e toodetakse suuremal hulgal Alžeerias, Tuneesias, Marokos, kust neid veetakse välja Euroopasse.

Värvilistest metallidest toodetakse suuremal määral v a s k e (Põhja-Rodeesias ja Belgia-Kongos) ja inglisiin (Nigeerias). Belgia-Kongos toodetakse uraanimaaki. Teistest maavaradest on siin maailmaline väärtus ainult fosforiididel (Tuneesias, Marokos, Alžeerias).

Transport. Aafrika mahajäämine ilmneb ka r a u d t e e v õ r g u n õ r g a s arengus. Aafrikale on raudteevõrgu nõrk areng väga iseloomulik, sest sisemine veetransport etendab seal väikest osa. Raudteevõrgu tiheduses seisab Aafrika maailmajagude hulgas viimasel kohal.

Põhja-Aafrika kõrbetes ja rohtlates kasutatakse liiklemiseks peamiselt k a a m e l e i d, kes veavad niihästi kaupu kui ka inimesi. Lõuna-Aafrikas on levinud v e d u h ä r g a d e g a, keda rakendatakse päratu suurte vankrite ette mitu paari. Trööpilistes metsades ja savannides kasutatakse transportiks laialt i n i m e s t e j õ u d u (neegrid-kandjad).

EGIPTUS.

Egiptus on kuningriik, mis on seotud Inglismaaga liiduja sõpruslepinguga, kuid faktiliselt on sõltuv Inglismaast. Ta pindala on ligi 1 miljon km²; rahvastikku 17 miljonit inimest. Pealinn on K a i r o.

Looduslikud tingimused. Egiptuse territoorium asetseb peaaegu korrapärase nelinurgana Aafrika kirdeosas, haartes ka Siinai poolsaare, mis on juba Aasia geograafilistes piirides. Põhjas külgneb Egiptus Vahemerega, idas Punase merega; kahest lahest, millega lõpeb Punane meri, on lääne-

poolne (Suessi laht) ühendatud Vahemerega Suessi kanali kaudu.

Tegelikult on Egiptuse asustatud ala ainult 35 000 km² (3% üldterritooriumist). Peaaegu kõik on ta surutud Niiluse orgu, mis läbib kitsa ribana kogu Egiptust ning lõpeb kolmnurkse laiendiga — Niiluse deltaga. Tuntud on ütlus: „Egiptus, see on Niilus.“ Iga-aastased korduvad üleujutused on väetanud Niiluse orgu võimsate settemuda ladestustega. Niiluse vesi on maa niisutuse allikas, mille tõttu oru „roheline koridor“ eraldub terava kontrastina ümbritsevas kõrbes.

Egiptuse kliima on palav ja kuiv. Kairos on jaanuari keskmine temperatuur 12,3°, augusti 28,6°; lõunas on veel tublisti palavam (Assuanis on augustikuu keskmine temperatuur 33,6°). Niilusest lääne poole levib tasane Liibüa kõrb üksikute oaasidega, mis asuvad nõgudes lameda platoo keskel; oaasides esinevad datlipalmi-puistud. Niiluse ja Punase mere vahel on mäGINE ja kivine Araabia kõrb.

Majandus. Egiptuse tähtsuse määravad põhijoontes kaks asjaolu: 1) Egiptuse territooriumi läbib Suessi kanal; 2) Egiptus toodab kõrgeväärtuslikku puuvilla, eriti Inglise puuvillatööstuse tarbeks. Inglise kapital on siin loonud võimsad irrigatsiooni (niisutamise) seadmed, arendanud puuvilla puhastamise tööstust ja muutnud Egiptuse puuvilla- maaks. Egiptuse niisutamise seadmed koosnevad tihedast kanalite võrgust (üldpikkusega ligi 25 000 km), võimsatest paisudest ja suurejoonelistest veereservuaaridest, mida avatakse suvel Niiluse alanemise ajal. Kõige suurem sellistest reservuaaridest on Assuani linna juures.

Sooja talve tõttu kestavad põllutööd kogu aasta; kultuurid vahelduvad sesoonide järgi. Puuvill on suvine kultuur; peale puuvilla kasvatatakse suvel riisi, suhkruroogu; sügisene kultuur on mais — Egiptuse talupoja (fellahi) peamine leiva-

vili; talvisteks kultuurideks jäävad nisu, oad, ristik. Kultuure vahetatakse mitmeti, peamiselt puuvillaturu nõudmiste kohaselt. Kõige sagedamini külvatakse ühele ning samale põllule puuvilla üks kord kolme aasta kestel, ülejäänud aja kestel kasvatatakse teisi kultuure või maa seisab kesas. Puuvilla all on umbes $\frac{1}{3}$ haritavast pindalast (kesa arvestamata). Kuid ekspordiks annab puuvill ja puuvilla seeme üksikutel aastatel 70—85%.

Punase mere rannikul asuvad ainukesed suuremad naftatööstused Aafrikas. Peale selle toodetakse seal ka fosforiite, mangaani, soola.

Töötlev tööstus, kuigi võrdlemisi nõrk, on Aafrika kohta siiski tähelepandavalt suur. Rohkem arenenud on puuvilla puhastamise tööstus, sellele järgneb suhkru- ja tubakatööstus, ka väike tekstiiltööstus. Tähtsamad tööstuskeskused on Kairo ja Aleksandria. Aleksandria on tähtsaim Egiptuse sadam.

Egiptuse rahvas taotleb Inglise sõjavägede väljaviimist, Inglismaa vahelesegamise lõpetamist Egiptuse asjadesse ja Inglise-Egiptuse Sudaani vabastamist Inglise võimu alt.

AUSTRALIA.

AUSTRALIA RIIKIDE LIIT.

Austraalia riikide liit on Briti dominioon. Ta hõlmab kogu Austraalia mandri ja Tasmaania saare. Austraalia riikide liidus on kuus iseseisvat riiki föderatsioonina: New South Wales (Uus Lõuna Wales), Victoria, Queensland, Lõuna-Austraalia, Lääne-Austraalia ja Tasmaania. Erinevas asendis on Põhja-Austraalia, millel pole omavalitsust, alludes liidu keskvalitsusele. Austraalia riikide liidu pindala on 7 700 000 km². Valget rahvastikku (keda rahvaloendustel ainult arvestatakse) on 7 miljonit inimest. Peale selle elab siin ligi 73 000 pärismaalast (tumedanahalisi austraallasi). Liidu pealinnaks on väike linn Canberra, mis spetsiaalselt on ehitatud pealinnaks.

LOODUSLIKUD TINGIMUSED.

Austraalia eraldatus. Oma geograafiliselt asendilt on Austraalia väga isoleeritud manner. Kolmest küljest pöörduv ta ookeanide avarusele — Vaikne ookean idas, India ookean läänes ja lõunas. Ainult põhjas külgneb Austraalia arhipelaagidega ja sisemeredega, mis seovad teda Kagu-Aasiaga.

Euroopa seisukohalt on Austraalia maailma kõige eemal-

dunumaid rajoone. Sydney kaugus Londonist läbi Suessi kanali võrdub peaaegu kaugusega Panama kanali kaudu.

Austraalia eraldatus avaldub ka tema taimes-
tiku ja loomariigi tähelepandavas oma-
pärast. Siin on levinud näiteks mitmesugused kukkurloo-
made liigid (känguru jt.); ainult Austraalias leidub munevaid
imetajaid (nokkloom). Vastupidi puuduvad Austraalias päl-
jud loomaliigid, mis on levinud teistes maailmajagudes. Kõik
koduloomad, kõik tähtsamad kultuurtaimed toodi siia eu-
rooplaste poolt alles hilisemal ajal.

Austraalia eraldatus ja kodustamiseks sobivate loomade
puudus on mõjutanud ka esialgset majanduslikku arenemist.
Kohalik kultuur, mis oli tekkinud enne eurooplaste tulekut,
erines oma erakordse primitiivsuse poolest: põlised austraal-
lased elatusid taimeviljade kogumisest, jahist ja kalapüügist.
Põllundus, karjandus ja metallide tarvitamine oli neile tund-
mata.

Austraalia sai eurooplastele teatavaks
hiljem kui kõik teised asustatud maailma-
jaod. Esimestena külastasid Austraaliat hollandlased
(XVII sajandi algul). Kuid nemad ei kasutanud oma avas-
tust. Aastal 1770 avastas inglise meresõitja J. Cook Aust-
raalia idaranniku ja aastal 1788 algas Austraalia asustamine
inglaste poolt.

Rannajoon, maapinna ehitus, jõed. Austraalia on samuti
kui Aafrika ja Lõuna-Ameerika nõrgalt liigestatud
manner. Kõige kaugemale mandrisse tungib Carpen-
taria laht (põhjas), kuid selle tähtsus transpordis on
tühine, sest ta lõikub mandri peaaegu asustamata osasse.
Lõunas on suur, kuid vähe mandrisse tungiv Suur Aust-
raalia laht. Mõlema lahe rand on nagu kogu lääne-
randki laevasõiduks ebasobiv. Rikkam lahtedest ja lõugastest
on Austraalia ida- ja kagurannik. Kirderannal teeb tähele-

pandavaid raskusi Suur vallrahu, mis levib 2000 km pikkuselt ranna läheduses ning takistab rannalepääsemist ookeanilt.

Austraalia pinnaehitus ei ole keeruline. Idarannikul kerkivad Austraalia Kordiljeerid, mille kõrgem osa on lõunas (2200 m). Kordiljeerid on võrdlemisi järsud ranna poolt ning laskuvad libamisi sisemandri poole. Mandri keskosa kujutab laialdast madalikku; sügavaim nõgu (Eyre'i soolajärve juures) on ookeani pinnast 12 m madalamal. Kogu lääneosa mandrist hõlmab ühetooniline madalavõitu lava-maa (200—500 m), mida läbivad kohati mäeahelikud (1000—1500 m kõrged).

Austraalia on eriti vaene jõgedest. Esineb ainult üks suurem jõebassein — Murray jõgi ühes lisajõgede Darling'i ja Murrumbidgee'ga; need jõed algavad Kordiljeeride läänenõlvult ja vesitavad Kesk-Austraalia madalikku. Mandri siseosas ei ole alalisi jõgesid; siin on nn. creek'id, mis täituvad veega ainult pärast suuremaid vihma.

Mineraalirikkkused. Kolmest lõunapoolsest mandrist on Austraalia rikkaim kivisöelt. Selle varud ulatuvad kuni 170 miljardile tonnile (peaaegu samapalju kui Inglismaal); tähtsamad leiukohad on idas New South Wales'i (Sydney ümbruses) ja Queensland'i osariigis (Brisbane ümbruses). Esinevad ka suured rauamaagi varud (Lõuna-Austraalias ja New South Wales'is). Paljudes kohtades leidub ka kuld (eriti tähtsad on leiukohad Coolgardie ja Kalgoorlie lähedal Lääne-Austraalias). Tähelepanvavad on polümetalsete maakide lademed (Broken Hill'i lähedal New South Wales'is).

Kliima, taimkate, loomastik. Austraalia on ainuke asustatud manner, mis asetseb täielikult lõuna-poolkeral (Austraalia põhjatipp on 10° 47' l.-l.; Tasmaania lõunatipp 43° 39' l.-l.).

$\frac{2}{5}$ Austraaliast asub troopilises kliimavöötmes, $\frac{3}{5}$ subtroopilises kliimavöötmes ja (äärmine lõunaosa) parajas vöötmes. Melbourne'is, lõunas, on jaanuari keskmine temperatuur 20° , juuli keskmine 9° .

Suuremas osas Austraalias sajab vähesademeid. Troopilises põhjas langevad sademed suviste mussoonide aegu. Kagurannikul sajab vihma kõigil aastaegadel, kuid mäed takistavad meretuuli tungimast sisemandrile ning sademed selles suunas vähenevad kiiresti. Umbes $\frac{1}{3}$ Austraalias on sademeid vähem kui 25 cm aastas ja $\frac{1}{3}$ osas 25—50 cm. Vihma sajab enamasti maruliselt, kiiresti mööduvate hoogvihmadena. Siis täituvad kuivad creek'id, paisuvad laiaks ja tekitavad hävitavaid uputusi. Tunduv osa sademeid imbib kiiresti maasse ning koguneb sügaval asuvatele kihtidele; põhjavee rohkuse tõttu on võimalik paljusid Austraalia veevaeseid rajoonid niisutada arteesiakaevude abil.

Tihedaid metsi leidub Austraalias vähe. Põhja- ja kirderannikul esinevad troopilise metsa tihnikud. Kuid rohkem iseloomustavad on Austraaliale hõredad valgusrikkad eukalüptide ja akaatsiate metsad, mis ei anna varju; kuivades rajoonides kasvavad rohtlad okkaliste põõsaste võsastikega (scrub'id), mis tekitavad kohati läbipääsmatuid tihnikuid. Eukalüpt on kiiresti kasvav puu, sirgub väga pikaks (kuni 100 m, erilistel juhtudel 150 m) ja annab head puitu, ta lehtedest saadakse eukalüptiõli (meditsiinilisteks ja tehnilisteks tarveteks). Eukalüptid imevad pinnasest suurel hulgal niiskust, mis Austraalia tingimustes toob kahju; seevastu teistes maailmajagudes kasutatakse seda eukalüpti omadust soostunud alade kuivatamiseks.

Austraalia loomastik väärtuslikke loomi kodustamiseks ei ole andnud. Koduloomad, keda eurooplased on sinna toonud, leidsid Austraalias soodsad elamistingimused. Neist on küülikud (kodujäneseid) kes uskumata kiiresti siginevad.

Austraalia rohtlates muutunud otse nuhtluseks; küülikute vastu ehitatakse traat-tarasid ja -võresid kolossaalsel ulatusel. Suur küülikute vall Lääne-Austraalias on 1650 km pikk.

RAHVASTIK.

Austraalia koloniseerimine eurooplastega algas aastal 1788. Briti valitsus määras Austraalia kurjategijate asumisele saatmise kohaks ning esimene saadetis väljarändajaid koosnes sunnitöolistest, valvuritest ja ohvitseridest. Koloonia majandust ei suudetud kaua aega jalule seada. Asi hakkas edenema alles siis, kui kolonistide hulgas tekkis vabade inimeste kiht — karistuse lõplikult kandnud sunnitöolistest, teenistusest vabanenud ohvitseridest, samuti ka Inglismaalt vabatahtlikult tulnud väljarändajaist. Austraaliasse viidi meriinolambaid ning Austraalia rohtlad osutusid neile väga sobivaiks. Teisest küljest oli lambakasvatus hõredalt asustatud Austraaliale tulus sellepärast, et ei nõudnud suurt hulka töökäsi, vaid ainult karjamaid, mida siin leidis külluses. Tugeva tõuke Austraalia asustamisele andis kulla avastamine aastal 1851, mis meelitas siia palju kullatsijaid, kellest suurem osa jäigi maale ka pärast kullakaevanduste kehvenemist.

Austraalia pärisrahvast hävitasid eurooplasted igal viisil: korraldasid nende peale jahte, mürgitasid vee allikates. Praegu on pärismaalasi säilinud ainult Sise-Austraalia kõrberajoonides ja troopilises põhjas.

Valge rahvastik on peaaegu täielikult briti päritoluga. Oma rahvuse päritolu poolest on Austraalia palju rohkem „inglise“ maa kui Kanada. Väljarändajaid Aasia riikidest Austraaliasse ei lasta. Piiratud on ka mitte-inglise päritoluga Euroopa immigrantide sisselaskmine.

Austraalia on kõige hõredamalt asustatud maa. Rahvastiku keskmine tihedus on vähem kui 1 inimene 1 km²-l. Tegelikult on ³/₄ rahvast koondunud Kagu-Austraalia rannikuribale. Mandri muus osas on tihedam rahvastik ainult väikesel territooriumil äärmises edelas.

Kõik suured linnad asuvad mere ääres: lõunarannikul Melbourne (1,2 miljonit inimest) ja Adelaide (366 000 inimest), idarannikul Sydney (1,4 miljonit inimest) ja Brisbane (384 000 inimest), läänes Perth ja selle sadam Fremantle (kokku 233 000 inimest).

MAJANDUSE ÜLEVAADE.

Austraalia nagu Kanadagi on arenenud maa, mis erineb tunduvalt harilikku tüüpi asumaa-dest. Eriti lähendab Kanadat ja Austraaliat kapitalismi kõrge tase põllumajanduses. Austraalia põllumajandust iseloomustab palgatud tööjõu laialdane kasutamine, tugev mehhaniseerimine ja kõrge kaubastus. Üle 40% kogu põllumajanduse saadustest läheb välisturule, kuid juhtiv haru — lammaste kasvatamine villasaamiseks — saadab välismaale üle 80% kogu villasaagist.

Kuigi tööstuse arenemise tasemelt Austraalia seisab harilikku tüüpi kolooniatest kõrgemal, jääb ta Kanadast siiski märgatavalt maha. Austraalias jääb põllumajandus põhiliseks majandusvormiks. Ta annab 60% kogu Austraalia majanduse produktsioonist ja domineeriva osa Austraalia väljaveost. Peale põllumajanduse saaduste on väljaveos tähelepandavalt kohal ainult mäetööstuse saadused.

Toorainete töötlemise tööstust rakendatakse peamiselt siseturu rahuldamiseks, kuid ta ei suuda katta nõudmisi masinaehituses, autode valmistamises, tekstiiltööstuses, kee-

mia- ja teistes tööstuslikes kaupades. Teise Maailmasõja päevil tugevnes Austraalia tööstus märgatavalt, eriti relva- tööstuse osas.

Põllumajandus. Vabatahtlikust kolonisatsioonist alates võttis Inglise valitsus eesmärgiks luua uues asumaas suur- maaomanike klass (et tugevdada oma võimu). Mää- ratu suured maalahmakad jagati alguses täiesti hinnata Ing- lismaalt sinna sõitnud aristokraatidele või lihtsalt rahakatele inimestele, hiljem hakati maad müüma või odava hinnaga rendile andma.

Suurte maaomanike kõrval tekkis ka keskmiste ja väikeste farmerite kiht. Farmerid pidasid võitlust suurmaaomanike ülevõimu vastu; nad saavutasidki mõnin- gaid kitsendusi suurmaapidamisele, kuid ei murdnud seda. Suurmaapidamine (peamiselt just karjandusliku iseloomuga) etendab praegugi tähtsat osa.

Lambakasvatus villa tootmiseks on seni juhtival kohal Austraalia majanduses. Austraalia seisab esi- mesel kohal maailma villatoodangus (400—500 tuhat tonni aastas, üle $\frac{1}{4}$ maailmatoodangust). Austraalias arvestatakse lambaid üle 105 miljoni. Eriti arenenud on Austraalias pee- nevillaliste meriinolammaste kasvatamine. Lambakasvatus on levinud kõige rohkem kaguosas, kuid mitte rannikul, vaid mägismaal ja neist lääne pool, tungides umbkaudu põudkuiva vöötmeni, kus on sademeid vähem kui 25 cm aas- tas.

Sarvloomi (14 miljonit looma) aga kasvatatakse pea- miselt just Ida-Austraalia niiskel rannikul ja Queenslandi siseosas. Rannikurajoonides domineerib kas karjandus-põl- lundus- või ka puhtkarjandus-farmid (30—150 piimalehma farmis); need toodavad piima kooperatiivseile tehastele, kus valmistatakse võid, juustu, kondenseeritud piima. Suur osa piimasaadustest, eriti või, veetakse välja.

Queenslandi siserajoonides on karjanduses esikohal liha-loomade kasvatamine, mis hõlmab määratu suuri pindalaid (esinevad 500 000 kuni 1 miljoni ha suurused maavaldused), kus peetakse tuhandeid ja kümneid tuhandeid sarvloomi. Karja saadetakse siit tapamajadesse mereäärsetesse linnadesse. Liha-piimasaaduste väljavedu Austraaliast algas XIX sajandi lõpul pärast seda, kui korraldati kergestiriknevate ainete vedu külmutuslaevades (refrigeraatorites).

Karjandus Austraalia siserajoonides on alatises põuaohus. Põuad korduvad siin sagedasti. Mõnikord kestavad nad pidevalt mitu aastat järgemööda. Suurte ja kestvate põudade ajal hukkub karja massiliselt toidupuudusel.

Veega varustamiseks on puuritud arteesiakaevusid ning ehitatud veereservuaare.

Põllundusel oli kaua aega ainult kohalik tähtsus. XIX sajandi lõpul algas nisu väljavedu Austraaliast. Praegusel ajal on Austraalia suuremaid nisuväljaveomaid maailmas. Nisu kasvatamise peavööde on Kagu-Austraalias, Kordiljeeridest lääne pool, selles rajoonis, kus aastane sademete hulk on 40—100 cm. Saagi suurus kõigub 35—55 miljoni tsentneri vahel aastas; umbkaudu $\frac{2}{3}$ saagist veetakse välja (teradena ja jahuna).

Troopilisel kirderannikul ja Queenslandis levivad suhkrurookultuurid. Kagu-Austraalias on tähtsad viljapuuaiandus ja viinamarjade kasvatamine. Tasmaania on kuulus oma õunade poolest. Välja veetakse värsket ja kuivatatud puuvilja.

Tööstus. Kullatoodang, millel oli suur tähtsus Austraalia koloniseerimise ajaloos, on viimastel aegadel tublisti langenud. Oli aeg, mil Austraalia andis 80% maailma kullatoodangust, kuid praegu annab ta ainult 5% (51 tonni 1939. aastal), jäädes kapitalistlike maade hulgas neljandale kohale. Tähtsamad kullaleiukohad on Lääne-Austraalias

(Coolgardie ja Kalgoorlie). Kaunis suur tähtsus on ka hõbeda ja värviliste metallide toodangul. Kuid produktsioonis seisab hinnaväärtuselt esimesel kohal kivisüsi, mida toodetakse Ida-Austraalias, Sydney ümbruses (toodang 12—14 miljonit tonni aastas). Rauda ja magneesiumi toodang ja mustmetalli tööstus on viimasel ajal tunduvalt suurenenud.

Toorainete töötleva tööstuse peaharud on toiduainete (jahu-, liha-, suhkru- jne.) tööstus, tekstiiltööstus, masinaehitus (peamiselt põllutöömashinate- ja autotööstus, vedurite ehitus). Teise Maailmasõja kestel loodi suur sõjatööstus.

Tähtsamad tööstuskeskused on Sydney ja Melbourne, neile järgnevad Brisbane, Adelaide, Perth.

Majanduse paigutus. Nagu juba nägime, on suurem osa Austraaliast seni faktiliselt veel asustamata. Peaaegu kogu rahvastik ja majandus on koondunud Kagu-Austraaliasse ja väikesele territooriumile edelanurgas. Kaugemale sisemaale tungib ekstensiivne karjandus; seal on ka üksikuid mäetööstuse keskusi.

Kogu mandri keskosa ning suurem osa Lääne- ja Põhja-Austraaliast on majanduslikust seisukohast peaaegu tühjad asustamata alad.

Austraalia lääne- ja idaosa ühendab ainult üks raudtee. Ainuke transkontinentaalne raudtee, mis läbib Austraaliat põhjast lõunasse, ei ole lõpuni valmis ehitatud.

Austraalia majandusliku arengu teravat ebaühtlust selgitatakse mitme põhjusega: 1) Austraalia majandus arenes nagu koloniaalmajandus, kui lisa metropoli majandusele; ta on tihedas seoses välisturuga. Nagu nägime, on kõik Austraalia suuremad linnad meresadamad, mille kaudu Austraalia majandus peab ühendust välisturuga. Selline majanduse suundumine mandri „perifeeriatesse“ (s. o. äärtele),

mitte aga keskele, on suurema osa koloniaalsete ja poolkoloniaalsete maade üldine joon (vrd. majanduse paigutust Lõuna-Ameerikas ja Aafrikas). 2) Seda suundumist merele suurendavad Austraalia mandri looduslikud tingimused — kuivus siserajoonides, suurte, laevasõiduks kõlblike jõgede puudumine, mis kergendaksid sisemaale tungimist. Suurem osa Austraaliast kuulub maakera nende maade hulka, mida on eriti raske asustada. Kuid varemalt levinud vaade Sise-Austraalia täieliku kõrbelisuse kohta on uuemate uurimis- tega ümber lükatud. Paljudes rajoonides kasvab rohukate, mis on küllaldane karjakasvatamiseks; samuti esineb siin põhjavett, mida jätkub maa niisutamiseks kaevude abil. Mitte üksi karjamaade ala, vaid ka kultiveeritud ala võib tublisti laiendada. 3) Austraalia asustamist pidurdavad eriti kitsendused sisserändamisel (eriti „kollase“ rassi immigrat- siooni keeld).

UUS-MEREMAA.

Austraaliast 2000 km kagu poole on Uus-Meremaa kak- siksaar, Briti dominiioon. Ta pindala on 268 000 km² (veidi suurem Suur-Britanniast), rahvastikku 1,6 miljonit inimest; pealinn on Wellington.

Uus-Meremaa seisab 34° ja 47° l.-l. vahel, ulatudes kirdest edelasse 1500 km. Cook'i väin lahutab Uus-Meremaa kaheks saareks — Põhja- ja Lõunasaar. Saared on mägised, eriti Lõunasaar. Uus-Meremaa Alpid kerkivad kuni 3780 m (Cook'i mäed), nende tippe katavad laialdased jääliustikud. Kliima on pehme ja niiske. Wellingtonis (Uus-Meremaa keskel) on kõige soojema kuu keskmine temperatuur 16,6°, kõige külmema kuu keskmine 8,4°. Tuuled puhuvad ena- masti läänest. Lõunasaare läänerannikul sajab üle 20 cm sademeid aastas.

Uus-Meremaa avastasid (nagu Austraaliagi) esimesena hollandlased, teistkordselt avastas ta I. Cook aastal 1769. Eri- nevalt Austraaliast oli Uus-Meremaa enne eurooplaste tule- kut kaunis tihedasti asustatud ja saarte pärisrahvas (maoo- rid) olid jõudnud tähelepandavale kultuurilisele arengule. Maorid osutasid visa vastupanu inglastele ning alistusid al- les pärast mitut hävitavat sõda ja ülestõusu. Praegu on maoore järele jäänud ainult 82 000 inimest.

Uus-Meremaa majandus on spetsialiseerunud karjandu- sele. Vastavalt kliima suurele niiskusele on siin karjandus suunatud teisiti kui Austraalias: esimesel kohal on piima- saadused (või, juust) ja liha, teisel kohal villa tootmine. Keskmiselt 80% ekspordist läheb Inglismaale, millele Uus- Meremaa on põhilisemaid „liha-piima farme“.

Suurimad linnad ja meresadamad Uus-Meremaal on Auckland (263 000 inimest) ja Wellington (173 000 inimest), mõlemad Põhjasaarel.

SISUKORD.

Ameerika.

	Lk.
Ühendriigid	3
USA arenemise omapärasusi	13
USA valdused ja baasid	28
Kanada	30
Ladina-Ameerika	34

Aasia.

Jaapan	52
Hiina	65
Mandžuuria	83
Tiibet	86
Sinkiang	87
Mongoolia rahvavabariik	88
India	92
Briti Malaka ja Singapur	109
Iraan	110
Afganistan	113
Türgi	117

Aafrika.

Looduslikud tingimused	124
Aafrika jaotus	130
Rahvastik	136
Neegrite seisukord	138
Majanduse ülevaade	140
Egiptus	142

Austraalia.

Austraalia riikide liit	145
Uus-Meremaa	154

Vastutav toimetaja J. Käis.
Keeleline toimetaja M. Arro.

Ladumisele antud 26. IV 1948. Trükkimisele antud 22. V 1948. Trükiarv 8200. Paber 56:79,1/16. Trükipoognaid 9,75. Arvutuspoognaid 8,4. Trükitähti trükipoognas 34 665. MB-05217. Trükikoda „Punane Täht“, Tallinn, Pikk tän. 54. Tellimise nr. 610.

На эстонском языке.

И. Витвер. Экономическая география капиталистических стран.
II часть. Перевод с 8-го издания (1947).

RBL. 2.10

A-16688

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00496889 9